

Lokal ekonomi för hållbar tillväxt

NY OMARBETAD UPPLAGA!

Lokal ekonomi för hållbar tillväxt

NUTEK

Verket för näringslivsutveckling

Liljeholmsvägen 32 117 86 Stockholm
Telefon 08-681 91 00 Fax 08-19 68 26
www.nutek.se

Omslagsfoto: Tiofoto

© Nutek

B 2006:1

ISBN: 91-7318-368-7

Februari 2006

Upplaga: 1 000 ex

Text: Nutek

Form: Tango AB

Tryck: Alfa Print

Förord

Nuteks uppgift är att främja hållbar tillväxt i hela landet genom att bidra till fler nya företag, fler växande företag och fler starka regioner. I ett antal rapporter, program och projekt har Nutek uppmärksammat den lokala nivån och den lokala ekonomins betydelse för nationens tillväxt. Nutek menar att det behövs en nationell samsyn på regional utveckling och en politik som mobiliserar lokala och regionala förutsättningar i landets alla regioner. På den lokala nivån blir debatten om tillväxt och välbefinnande konkret. Problemen blir synliga och möjligheterna greppbara. Många sanningar ställs på sin spets och skillnaderna mellan det stora och det lilla uppenbara.

Nutek har medfinansierat projektet lokalekonomi.nu. Ett samverkansprojekt där lokala och regionala parter kartlagt och beskrivit behovet, föreslagit åtgärder och spridit kunskap om alternativa vägar att tillgodose små affärsrörelsers utvecklingsbehov.

Projektet är också upprinnelsen till denna antologi. I antologin resonerar forskare och praktiker kring de erfarenheter och den kunskapsutveckling som projektet gett. Antologin tar sitt avstamp i Ulla Herlitz problematisering av tillväxtbegreppet och färdas sedan vidare genom spännande resonemang om lokala kraftkällor, samvariationen mellan global och lokal nivå för att landa i personliga reflektioner från kvinnliga företagare, och konkreta exempel från bankernas roll i lokalsamhället. Från teori till praktik.

Antologin visar att forskning om den lokala ekonomin är vital och spännande. Allmänna sanningar och myter om tillväxt utmanas av alternativ teoribildning och talande empiriska resultat. Antologin ska ses som ett inlägg i en viktig debatt om globaliseringens effekter på den lokala ekonomin. Nutek välkomnar den nyansering av debatten som inläggen bidrar till. Författarna svarar dock själva för innehållet. Nutek har inte tagit ställning till författarnas synpunkter.

Kjell Jansson
Generaldirektör

Innehåll

	Inledning	7
	Att sätta ekonomin på plats – rätt plats	9
	<i>Lars Ingelstam</i>	
Samhällsbygge med lokalekonomiska finansieringsalternativ		15
	<i>Ulla Herlitz</i>	
	Den lokala ekonomins kraftkällor	33
	<i>Bengt Johannisson</i>	
	Gnosjös entreprenörer gör det tillsammans	49
	<i>Christian Berggren & Göran Brulin</i>	
	Receptet bakom välmående regioner	61
	<i>Per Åhlström</i>	
	Arbete och pengar måste förankras lokalt	69
	<i>John Logue</i>	
	Företagsänglar i ny skepnad	75
	<i>Bo Svensson</i>	
	Nätverk främjar kvinnors företagande	81
	<i>Birgitta Näsman</i>	
Pengar är inte allt – sociala nätverk skapar viktiga resurser		93
	<i>Joakim Winborg</i>	
	När banken lämnade byn	99
	<i>Tom Petersson</i>	
	Lokalt kapital utvecklar bygden	111
	<i>Oscar Kjellberg & Kåre Olsson</i>	

Pengarna bestämmer var skåpet ska stå	121
<i>Svein Berglund</i>	
Bankernas roll i den lokala samhällsekonomin	129
<i>Lars Silver</i>	
Det lokalas renässans	
– lokal ekonomi som väg till hållbar utveckling	141
<i>Björn Forsberg</i>	
Kooperativ strategi för hållbar global utveckling	151
<i>Franz Josef Radermacher</i>	
Forskargruppen i Lokal Ekonomi	155
Böcker och rapporter	165

Inledning

Globaliseringen gör det paradoxalt nog allt viktigare att också diskutera lokala perspektiv på ekonomin. Det handlar om att ta vara på den lokala kraften till nytta för utveckling i hela landet.

Organisationerna bakom projektet Lokalekonomiska finansieringsalternativ (Folkrörelserådet Hela Sverige ska leva, Ekobanken Medlemsbank, JAK Medlemsbank och Föreningen Kooperativ Utveckling) har via sina respektive kontaktnät och erfarenheter fått många signaler om ett växande problem med finansiering av lokala samhällsprojekt och företag, ett ”finansiellt utanförskap” som missgynnar olika befolkningsgrupper och geografiska områden i vårt land.

Detta tilltagande finansiella utanförskap är ett stort hinder för utveckling. En central frågeställning är därför hur lokalt kapital – inte bara finansiellt sådant utan även andra typer av lokala resurser – kan aktiveras för att stödja lokal, hållbar utveckling. Mycket av dagens diskussioner om tillväxt knuten till kluster och innovationssystem har till exempel fått inspiration av goda exempel på närhet företag emellan och mellan företag, samhälle och institutioner. Det handlar om hur man lokalt arbetar tillsammans och prövar nya vägar för att utveckla och finansiera projekt, verksamheter eller företag genom nya finansieringsinstrument, lokala/regionala samarbetsmodeller och forskning.

Ökade kunskaper och utbyte av erfarenheter kring kapitalförsörjning och lokalt kapital ses som en av nyckelfaktorerna för hållbar lokal utveckling och lokalt företagande.

Projektet har med stöd av Nutek sedan starten år 2001 arbetat med nätverksbygge, hemsidan Lokalekonomi.nu, halvdussinnet regionala konferenser, internationella kontakter samt i samarbete med Växjö Universitet genomfört de nationella Lokalekonomidagarna 2003 – en arena för kunskap, erfarenhet och debatt om lokal ekonomi. Vi har velat skapa mötesplatser för alla aktörer (gräsrotter, företagare, forskare, politiker, tjänstemän, låntagare och bankfolk i företag, kooperativ, projekt, lokala initiativ, lokala utvecklingsgrupper, föreningar, organisationer, myndigheter, politiska partier, banker, universitet och högskolor med flera) som arbetar för att stödja, utveckla, stärka och studera den lokala ekonomin.

I denna antologi samlar vi i samarbete med Tidskriften Social Ekonomi ett urval av de erfarenheter och nya kunskaper som det gemensamma arbetet resulterat i. Förhoppningsvis kan antologin tjäna som avstamp och utgångspunkt för fortsatt utforskande av det lokala kapitalets och lokal ekonomis möjligheter.

Projektet Lokalekonomiska finansieringsinitiativ har sedan utgivningen av första upplagan av ”Lokal ekonomi för hållbar tillväxt” (Nutek B 2004:3) bland annat satsat praktiskt på nya finansieringsinitiativ som Mikrokrediter, Kreditgarantiförening för social ekonomi samt Lokala fonder, genomfört ytterligare två Lokalekonomidagar vid Växjö Universitet (2004 och 2005) samt initierat en forskargrupp om Lokal ekonomi. Professor Bengt Johannisson vid Växjö Universitet leder forskargruppen vars gemensamma plattform presenteras i bilaga 1. Denna nya upplaga av antologin har också kompletterats med bidrag från två forskare som ingår i gruppen, prof. emeritus Lars Ingelstam och ek.dr. Tom Petersson. Mer information om projektets aktiviteter finns att läsa på hemsidan www.lokalekonomi.nu.

Stockholm i december 2005

Berith Wikström

Redaktör Tidskriften Social Ekonomi

Ulla Herlitz

Projektledare lokalekonomi.nu

Att sätta ekonomin på plats – rätt plats

Lars Ingelstam

Konventionellt ekonomiskt tänkande står inför ett praktiskt och moraliskt sammanbrott... det förespråkar mer av sånt vi inte behöver – materiella ägodelar – men säger att det vi verkligen behöver – arbete och trygghet – kan vi inte få.

Sammanbrottet kanske släpper loss entreprenörerna. Obändiga nomader som annars riskerar att dö sotteden av konstlade gränser mellan betalt och obetalt arbete, mellan privat och offentligt eller mellan föreningsliv och företagande.

För mig, liksom för många andra, har det legat något gåtfullt och ibland irriterande i vad *ekonomi* står för och vad *ekonomier* sysslar med. Ekonomiska teorier behandlas som om de vore naturlagar som styrde pengars kretslopp i samhället. Ibland tycks de förfäktat någon slags destruktiv tankemodell som går ut på att vi bör eftersträva sådant som vi inte behöver (materiella ägodelar), medan det vi verkligen behöver (vård, trygghet, säkrat arbete), det kan vi inte få.

Jag är övertygad om att vi måste skaffa oss en mer humanistisk startpunkt för att förstå oss på ekonomi. De matematiska modellerna med sin kyliga elegans måste hämta hela sin legitimitet från det myllrande livet i verkstäder och skolor, hushåll och hamnar, snabbköp och kommunalkontor. För det är arbetet – människors handlingar och strävanden – som är alltings början och slut. Samhället som vi känner det är nämligen ett resultat av en närmast oräknelig mängd arbetsinsatser: korta och långa, med eller utan tekniska hjälpmedel, mot betalning och utan.

Det är detta som ”ekonomi” handlar om.

Att räkna pengar räcker inte

Att se arbete som utgångspunkt för hur vi ser på ekonomi och ekonomiska samband får stora konsekvenser.

För det första kan man inte nöja sig med att ”räkna pengar”. Penningmått är

visserligen utomordentligt klargörande på många sätt, men de kan också vara grovt vilseledande. Eftersom nära hälften av allt arbete (i timmar räknat) i ett land som Sverige utförs utan kontant betalning är det till exempel helt omöjligt att förstå ”ekonomin” utan att på något sätt räkna in eller åtminstone benämna även obetalt arbete.

För att tydliggöra detta bör vi dela upp ekonomin - eller noga räknat det produktiva arbetet – i ett antal sektorer:

- Gul sektor som får omfatta näringslivet och transaktioner på ”marknaden”.
- Blå är den offentliga sektorn: stat, landsting och kommuner.
- Vit sektor står för självorganiserat arbete i hushåll och närsamhälle.
- Svart sektor betecknar – som väntat – olagligheter, som skattefusk och annat fult.

Sektorerna hakar givetvis i varandra, men det är nyttigt att undersöka vilka arbetsmängder som var och en innehåller, och de väldigt olika värderingar och drivkrafter som dominerar inom varje sektor.

Synliggör samverkans storlek och potential

För det andra är det lätt att se att en konventionell ekonomisk beskrivning missar särskilt grovt vad gäller den vita sektorns ekonomiska betydelse. Hushållen står med god marginal för den största arbetsinsatsen i samhället: betydligt större än till exempel tillverkningsindustrin eller handeln.

För det tredje är sådan ekonomisk verksamhet som bygger på fri samverkan utanför marknad och stat – jag kallar denna vita del av ekonomin för samverkanssektorn – redan i dag större än de flesta tror. Och framför allt har den en potential för framtiden.

För det fjärde: Allt det arbete som utgör ekonomins avgörande input utförs av människor som befinner sig någonstans; de arbetar, bor, äter, sover och transporterar sig i ett specifikt lokalt sammanhang. Principiellt kan man därför hävda att *all* ekonomi är lokal. Därför kan det synas missvisande att tala om *lokal ekonomi* som något för sig. Även begreppet lokal ekonomi har emellertid en potential att kunna utveckla viktiga kunskaper kring ekonomiska sammanhang.

Både bland forskare och medborgare har under de senaste 10-15 åren uppstått en mycket intressant diskussion om samverkanssektorn. Begrepp som social ekonomi, socialt kapital, civilt samhälle, lokal ekonomi och hållbar utveckling har diskuterats ivrigt. Detta har varit befriande både för tanke och handling. Många idéer som legat dolda – delvis för att de saknat vetenskaplig legitimitet – har fått komma upp till ytan och inspirerat till nya initiativ.

Ekonomisk tillväxt men lägre levnadsstandard

Ett exempel från den norske samhällsvetaren Ottar Brox kan illustrera de ekonomiska sammanhang som användningen av perspektiv som lokal ekonomi, obetalt arbete, samverkan och självorganisering synliggör. Ottar Brox har blivit klassisk genom sina studier (först publicerade 1966) av hur det traditionella näringslivet i Nord-Norge påverkats av strävandena till utveckling och modernisering och som visar att sänkt levnadsstandard paradoxalt nog kan gå hand i hand med ekonomisk utveckling.

Utgångspunkten för livsstilen i Nord-Norge var mångsyssleriet. Fiske, särskilt intensivt under torsksäsongen, jordbruk och husdjurskötsel kombinerades av samma personer och utgjorde hörnstenarna i ekonomin. Blandningen av sysslor varierade starkt över året, men den samlade arbetsintensiteten var trots detta relativt jämn. En mindre del av produktionen såldes kommersiellt och gav inkomster till kläder, energivaror och andra nyttigheter från blå och gul sektor. Övrigt byttes, eller användes direkt i självhushållet. Näringsstandarden var mycket god.

I detta känsliga mönster dånade en centralt uttänkt ”utkantspolitik” in. Politiken ”lyckades” och fiskaren bor numera i tätorten. Han måste köpa allt han behöver. Han har gott om fritid men inget jordbruk – rationellt eller inte – att lägga den på. Hans tonåriga barn, som tidigare kunde rensa potatisland, samla ved och laga nät har i tätorten inga produktiva uppgifter alls.

Något som, enligt Brox, lett till en sänkt levnadsstandard.

I Brox’ spår kan slutsatsen dras att vi både av ”rent” ekonomiska och av vidare mänskliga skäl bör söka efter goda *kombinationer* av olika slags arbete, särskilt av formellt och informellt arbete.

Socialt kapital och skolor i entreprenörskap

En annan modern klassiker som bidrar till viktiga byggstenar i en ny ekonomi är Robert D Putnams forskningsresultat kring tillväxtregionen Emilien i norra Italien. Han visar att medborgarna genom att starta och delta i föreningslivet vänjer sig med och lär sig kunskaper i självorganisering och samfällt genomförande. Vanor som de tar med sig till ekonomins och politikens världar och vitaliserar. Vanor som med andra ord innebär att ett *socialt kapital* skapas, som ger ”avkastning” i form av en frisk demokrati och ett aktivt entreprenörskap (se tidigare nummer av tidskriften Social Ekonomi).

Emiliens lika vitala motsvarighet i Sverige kan sägas vara Gnosjö. Gnosjö har i den allmänna debatten kommit att representera ett samhälle med särdeles gott företagsklimat, låg arbetslöshet, förtroendefulla relationer mellan företag och kommun och ett omfattande, frikyrkligt färgat, föreningsliv. Gnosjöregionen är

Sveriges företagstätaste. Gnosjö som begrepp har spritts vidare som ”gnosjöandan” och inte sällan hör man sådant som att ”felet med Norrland är att det inte finns något Gnosjö där”. Lokala företagare och politiker har tacksamt tagit till sig budskapet, och trycker gärna på både förnyelsekraft och kontinuitet.

De flesta förklaringar av Gnosjöfenomenet pekar på de lokala nätverk som påstås ha de många frikyrkorna i kommunen som sina huvudnoder. Inom dessa bevaras etablerade affärskoncept och utvecklas nya i en trial-and-error-process där de enskilda entreprenörerna samarbetar med varandra, samtidigt som de hela tiden lär av varandra.

Åtminstone om man granskar små och medelstora företag finns, enligt många forskare, ett klart samband mellan aktivitet och organisering i det lokala samhället å ena sidan, framgångsrikt företagande och kvalitetsinsatser i näringslivet å den andra. I så fall kan man tala om det lokala samhället eller lokal ekonomi som en *entreprenörsskola*.

Entreprenörer finns inom alla sektorer

En entreprenör är en företagsam person som skapar nytt användarvärde. Men detta varken kan eller bör begränsas till den kapitalistiska penningekonomin. Att skapa nytt – antingen det gäller affärsverksamhet, offentlig verksamhet eller samverkanssektorn – vilar i långa stycken på samma inställning, talang och vilja, och de bottnar i samma lokala kultur.

Denna tankegång har utvecklats bland annat av Bengt Johannisson i Växjö och en krets av entreprenörsforskare kring honom. I en rad empiriska och teoretiska studier gör de troligt att entreprenörskap på dessa olika arenor har likartade egenskaper och förutsättningar.

Ett drag i entreprenörskapet är dess obändighet. Det innehåller ett anarkistiskt element som författarna anser omistligt – och väl belagt i verkligheten. Johannisson beskriver entreprenören som en nomad: en människa i ständigt uppbrott. ”Skaparlusten förtvinar och handlingskraften sinar om han inte får färdas fritt utan hänvisas till slutna rum av samhällets och formella organisationers strukturer.” Ett andra drag är läraktigheten. Johannisson själv betonar på flera ställen att läraktigheten har släktskap med och grund i det lilla barnets nyfikenhet. Ett barn behöver varken formell utbildning eller ordens hjälp för att organisera sin inläring.

Vad det egentligen handlar om...

Det kan således finnas olika skäl till att intresset för alternativa tänkesätt på ekonomi har ökat. Det enligt min mening avgörande motivet för att vidga synfältet är att det konventionella sättet att tänka på ”ekonomi” står inför ett praktiskt och moraliskt sammanbrott.

Vi är till exempel rikare än någon annan generation i historien, men ändå anser vi oss inte ha råd med hemtjänst, skola och tandvård i den utsträckning som det sunda förnuftet och vanlig human medkänsla dikterar. Vi vet också att arbete är centralt för människors självkänsla och tillhörighet i samhället, och ändå tillåter vi en orimligt hög och troligen växande verklig arbetslöshet.

I en kommande bok, *Ekonomi på plats*, skisserar jag på hur arbete – med en rimlig omfattning och organiserat på ett sätt som människor kan uppfatta som förnuftigt – åter kan göras till ekonomins grundbult.

Lars Ingelstam

Matematiker och professor emeritus i Teknik och social förändring vid Linköpings universitet och dessförinnan chef för Sekretariatet för framtidsstudier. Har skrivit bland annat *Arbetets värde och tidens bruk* (1980), *Ekonomi för en ny tid* (1985) och *Kampen om kunskapen* (2004).

Referenser

Artikeln presenterar tankegångar från boken *Ekonomi på plats*, som utkommer under våren 2006 på Atlas förlag (Arena), i samverkan med projektet lokalekonomi.nu. I den återfinns också utförliga referenser, bland andra till de arbeten som nämns i artikeln.

Samhällsbygge med lokalekonomiska finansieringsalterantiv

Ulla Herlitz

Var tid har sina problem och lösningar. Det finansiella utanförskapet breder ut sig, samtidigt som hållbar tillväxt är det mest politiskt korrekta budskapet. I det marknadsstyrda samhället – där nationens jakt efter att toppa BNP-ligan tycks vara det viktigaste – har banden mellan ekonomi och samhälle klippts av.

De nya lokalekonomiska finansieringsinitiativen kan tolkas som aktörernas vilja (individens, föreningars och företags pragmatiska men kanske omedvetna strävan) att upprätta en tidsenlig koppling mellan ekonomi och lokalsamhälle. Inbäddad ("embedded") ekonomi är ett nygammalt begrepp som åter är aktuellt.

För att fokusera det lokalekonomiska perspektivet måste vi först undersöka samhällets tillstånd. Kort och gott, hur mår Sverige och världen?

Det politiskt korrekta – tillväxt räddar välståndsutvecklingen

Riksbankschefen Lars Heikenstens tal till riksdagens finansutskott hösten 2003 handlade om den svenska ekonomins långsiktiga tillväxtförutsättningar. Hans bedömning av världsekonomin är som följer:

"USA visar tecken på återhämtning. Riskerna för ett bakslag framstår som mindre. De asiatiska ekonomierna utvecklas också relativt starkt. Utsikterna för euroområdet framstår däremot som fortsatt dystra. Den väntade uppgången i USA bedöms dock efterhand ge stöd åt en gradvis uppgång också i Europa. Sammantaget förutser Riksbanken mot den här bakgrunden att BNP-tillväxten i OECD området blir 1,9 procent år 2003, 2,8 procent år 2004 och 2,6 procent år 2005." (Heikensten, 2003-10-16)

För Sveriges del menar Lars Heikensten att de långsiktiga tillväxtförutsättningarna naturligtvis har en avgörande betydelse för välståndsutvecklingen och är därför viktiga. Han pekar på tre problem, nämligen att den ekonomiska politiken inte har varit tillräckligt inriktad på att sätta människor i arbete, att den

svenska arbetsmarknaden inte på ett tillfredsställande sätt kunnat ta tillvara de många utomlands födda personer som finns i Sverige och att befolkningens åldersstruktur gör att en allt mindre grupp arbetande måste försörja allt fler. Utifrån denna problembild är hans bedömning att om inte åtgärder vidtas för att öka arbetskraftsutbudet är det troligt att den svenska ekonomins långsiktiga tillväxtmöjligheter kommer att dämpas under en ganska lång tid. Underförstått att riksbanken måste höja räntan och strama åt. Riksbankschefens recept lyder: *”Det enda realistiska sättet att motverka dessa effekter är att fler arbetar och betalar skatt och färre utnyttjar transfereringssystemen.”*

Detta gäller för Sverige som helhet. Om vi istället undersöker den kommunala nivån tonar ännu en problembild fram, den ekonomiska tudelningen av landet. I rapporten *Lokal och regional attraktionskraft från Arena för Tillväxt* (Svenskt näringsliv, Svenska kommunförbundet, Landstingsförbundet och Förenings-sparbanken, 2003) tecknas en dyster bild av Sverige under de närmaste kommande åren. *”Mycket tyder på att den ekonomiska tudelning av landet som pågår kommer att fortsätta, vilket kommer att resultera i allt större regionala skillnader. Många kommuner har svårt att skapa tillväxt både i befolkning och ekonomi.”*

Precis som riksbankschefen bedömer Statistiska centralbyrån (SCB) att det blir en långsam återhämtning i världsekonomin, mer utdragen än de flesta andra bedömare förutsett. Dessutom visar utvecklingen ett allt större tillväxtgap mellan USA och Japan jämfört med Europa, mätt i ländernas bruttonationalprodukt (BNP). BNP är värdet av alla inom landet producerade varor och tjänster inom en viss period. SCB beskriver, analyserar, förklarar och jämför den ekonomiska utvecklingen med BNP som måttstock. Också den regionala utvecklingen mäts med motsvarande instrument, bruttoregionprodukten (BRP). Jämförelser av BRP mellan regioner visar för 2001 att de tre storstadslänen stod för 57 procent av BRP. Sammantaget ger detta en ganska entydig bild av landet – läget är inte bra. Tillväxten är dålig.

Men det är tillväxt som ska rädda Sverige. Regeringens ambitioner uttrycks bland annat i propositionen *En politik för tillväxt och livskraft i hela landet* (2001). Den gamla regionalpolitiken överges och ett nytt politikområde – regional utvecklingspolitik införs. Processerna för att skapa regionala tillväxtprogram startas. En rad åtgärder införs för att främja regional utveckling i hela landet. Den nationella politiken ska så effektivt som möjligt samverka med EU:s strukturfonds- och regionalpolitik. Nuteks tidigare generaldirektör Per-Ola Eriksson presenterar Nuteks syn med mottot *”Med människor i centrum för utveckling och tillväxt”*. Ekonomiskt hållbar tillväxt är ett stående tema i många av verkets studier och publikationer.

Institutet för tillväxtpolitiska studier (ITPS) ska förse det politiska beslutssystemet med beslutsunderlag i form av omvärldsanalyser och utvärderingar. I rapporten *Swedish Growth and Welfare in Perspective* pekar ITPS på att ”nedskärningarna hotar Sveriges välfärd – därför krävs det tillväxt.”

Tillväxt är det centrala begrepp – utvecklingsparadigm – som diskussionen om samhällets ekonomiska problem och utveckling kretsar kring. Det nya är att tillväxt nu ska kombineras med andra mål som uthållighet och subsidiaritet (beslut ska fattas på lägsta möjliga nivå, ett arv från den påvliga encyklikan *Quadragesimo, Anno 1931*). Vid EU-toppmötet i Barcelona år 2002 startades VM i hållbar tillväxt som syftar till att ”*den Europeiska Unionen år 2010 ska bli världsbäst på att kombinera ekonomisk tillväxt med social sammanhållning och miljöhänsyn*”. Den så kallade Lissabonstrategin väntas få stor betydelse för den ekonomiska utvecklingen i Europa. Men även EU presenterar sina framsteg (eller snarare brist på framsteg) i förhållande till utvecklingen i USA och Japan med hjälp av BNP. Grunderna till nationalräkenskaperna lades under första halvan av 1900-talet av bland annat den amerikanske ekonomen Simon Kuznets (fick nobelpriset i ekonomi 1971). Sedan dess är det legio att mäta tillväxt med BNP, oavsett om det gäller världsdelar, nationer eller som nu också regioner.

Att problematisera tillväxtbegreppet

Jag har länge sökt efter en förklaring till varför tillväxt fått ett sådant starkt grepp över den ekonomiska politiken. Professor emeritus Moses Abramovitz, amerikansk professor i ekonomisk historia, har summerat 40 års egna och andras forskarerfarenheter inom ämnet i *Tankar om tillväxt* (1995) och han ger svaret. Hans arbete fokuseras på tillväxt i industrialiserade länder med privat företagssamhet och marknadsstyrning. Abramovitz analys av välfärdsstatens uppbyggnad efter andra världskriget och det allt mer ökande intresset för tillväxt är tankeväckande.

”Man insåg snart att det skulle vara lättare att betala dessa system (välfärdssystemen) genom stigande inkomster än genom omfördelning via skatter. De politiska spänningar och samhälleliga konflikter som hänger samman med omfördelning skulle mildras av tillväxten.” (Abramovitz, 1995)

Vi känner igen tankegångarna; för att ha råd med välfärd krävs tillväxt. Den dominerande diskursen är högteknologi och storskalighet för tillväxt och högre BNP.

Det vanligaste argumentet mot tillväxtbegreppet ligger i själva definitionen; som tillväxt räknas värdet av alla producerade varor och tjänster oavsett om det gäller tillverkning av vapen, kosmetika eller livsnödvändiga varor. Också tjänster i

form av vård av skadade i till exempel bilolyckor räknas som positiva tillskott i beräkningar av BNP. Det görs alltså ingen värdering av de ingående variablerna. Likaså framhålls ofta den stora skillnaden mellan real och finansiell ekonomi. Valutarörelserna som hänför sig till verkliga varor och tjänster (real ekonomi) utgör en allt mindre del av den totala ekonomin. Kritik mot tillväxtparadigmet, och särskilt mot användandet av BNP som välfärdsmått, framförs allt starkare. Till exempel menar professorerna Richard Estes och Joachim Vogel att BNP under årtionden har missbrukats som välfärdsmått. De ifrågasätter ”den förenklade retoriken att välstånd, social utveckling och livskvalitet låter sig mätas av simpel statistik om ett lands summerade produkter av varor och tjänster.” Istället förespråkar de ett välfärdsindex som bygger på 40 sociala indikatorer. Ett land kan ha hög BNP men ändå låg välfärd mätt med välfärdsindex (WISP-index). USA som leder BNP-ligan stort före alla andra länder hamnar långt ner i den nya välfärdstabellen. Där är det Danmark och Sverige som delar på topplatsen.

En tidig kritiker av det traditionella ekonomiska tillväxtbegreppet var E.F. Schumacher som i klassikern *Litet är vackert (Small is beautiful. A study of economics as if people mattered, 1973)* gjorde upp med ”dyrkan av den ekonomiska tillväxten”. Hans tankegångar om småskalighet fick stor spridning runt om i världen. I Sverige inspirerades bland annat forskarna Johannisson, Persson och Wiberg som i Industridepartementets ERU-rapportserie utkom med titeln *Litet av varje – Om småskalighetens innebörd, möjligheter och konsekvenser i glesbygd* (1986). Schumacher argumenterade för att ”vi måste [...] förstå problemet i hela dess vidd och börja se möjligheten att utveckla en ny livsstil, med nya produktionsmetoder och nya konsumtionsmönster: en livsstil som är utformad för permanens.” Det småskaliga hållbara företaget utmärks enligt Schumacher (tolkat av Norberg i forskarrapporten *Stort och Ståtligt eller Smått och Smart*, 1984) av följande kriterier: utnyttjar lokal kunskap, lokala råmaterial och lokal finansiering, passar in i lokal kultur och sedvänjor samt uppfyller lokala behov.

Platsen som arena

Målerås, Svängsta, Pilgrimstad, Gnosjö, Bredsjö, Dädesjö, Östra Kiruna, Huså, Laxviken, Östmark, Björkvik, Grönskåra, Trångsviken, Gräsö, Kalv, Vrångö, Trehörningsjö, Svågadalen, Byssbon, Kall, Åseda och Bispgården är exempel på några platser som studerats under olika tider och av olika forskare. Man kan inte säga att det finns en medveten forskningstradition för studier av platser, men ett genomgående drag är fokuseringen på utvecklingsperspektivet och inte minst tidsperioden. I dessa och ett flertal andra små samhällen och bygder har kulturgeografer, agronomer, etnologer, ekonomer, statsvetare, sociologer, historiker med flera (ingen nämnd och ingen glömd) bedrivit studier för att kunna analysera skeenden och utvecklingsprocesser från sent 1970-tal och framåt.

Forskningsmetoderna har varierat; det finns exempel på interaktiv forskning och lärande processer, på studier av nuläget, studier över en längre tidsperiod och uppföljande studier. Också huvudintresset i studierna har varierat; olika fenomen som till exempel självtillit, mobilisering, kooperativa utvecklingsmodeller, entreprenörskap, företagsutveckling, lokal utveckling, sysselsättning, infrastruktur, samhällsservice, demokrati, sociala strukturer, eldsjälur, nätverk, kluster och tillväxt är vanliga.

Även om studierna inbördes är mycket olika finns en gemensam nämnare, nämligen det lokala engagemanget. En förklaring till det ökade engagemanget finns att söka bland annat i det demokratiska underskott som uppstod efter de avslutade kommunsammanslagningarna 1974, då omkring 2 500 kommuner slutligen reducerats till knappt 300. Detta diskuteras i forskarrapporten *Platsideologi – Bygderörelsen och demokratiska perspektiv i det postindustriella samhället* (Herlitz, 2000).

”Det var en gång...ett av dessa många nedgångna brukssamhällen i en avkrok av en kommun vilken liksom de flesta andra valt/tvingats att koncentrera service och sysselsättning till kommuncentrat.” Med de orden inleds en av de första moderna platsstudierna om lokal utveckling. Det är berättelsen om Målerås, orten som vägrade dö. I slutet av 1970-talet påbörjades ett lokalt initierat försök att i den lilla skalan skapa ett samhälle där vilja och engagemang skulle tillmätas lika stor betydelse som pengar, kunskap och inflytande. Högskolan i Växjö engagerades i projektet och resulterade i rapporten *Vi kan, vi vill, vi vågar. Självtillit och handling i Målerås* (Johannisson, 1981). På universitet i Växjö finns en lång forskningstradition inom området entreprenörskap/småföretagsutveckling under ledning av Bengt Johannisson, professor i entreprenörskap och företagsutveckling. Redan innan intresset för kluster- och nätverksforskning blev allmänt fanns här forskning om den blomstrande företagsamheten i Gnosjö. Till exempel fullföljer doktorand Glenn Sjöstrand traditionen genom sitt arbete om de informella kontaktnätens betydelse för att få tillgång till både finansiella och andra resurser vid utveckling av företag.

Bara genom att diskutera och argumentera för lokal ekonomi som begrepp utmanar Johannisson det dominerande tanke- och handlingsmönstret bland dagens beslutsfattare. Han menar att platsen måste ses som en arena där ekonomiska och sociala krafter konstruktivt kan sambrukas till nytta för lokal utveckling och indirekt nytta för regionen och hela samhället. Liksom Schumacher knyter också Johannisson band mellan utveckling, hållbarhet och det lokala, *”endast den utveckling som är lokalt förankrad har förutsättningar att bli beständig. Initiativ måste tas lokalt och varje plats måste mejsla ut sin profil vad gäller mål, kapitalförsörjning och organisationsform.”* Tvärtemot den traditionella syn som

utmärks av föreställningen att enbart starka regioner (läs storstadsregioner) kan åstadkomma nationell tillväxt i en global ekonomi, bedöms den lokala ekonomin vara inte bara utvecklingsbar utan även ha utvecklingspotential.

Också professorerna Berggren och Brulin lyfter fram det lokala perspektivet i sin kritik av den globala ekonomin och kvartalskapitalismen. Globaliseringen framstår som en oemotståndlig kraft. Handelshinder avlägsnas och stora valutaområden skapas. Men just här lurar globaliseringsparadoxen. Ju mer sammanflätade ekonomierna blir desto mer tycks de vara beroende av lokal och regional dynamik. Berggren och Brulin fokuserar på den lokala dynamikens paradoxala betydelse i den globaliserade ekonomin och lyfter fram det ”organiska” entreprenörskapet och den lokala arenan. De ser en blandning av kunskap, relationer, motivation, konkurrens och samarbete som samsas på den lokala spelplanen. Detta relationskapande är till största delen platsbundet och utgör en av de viktigaste territoriella tillgångarna på en plats. En tillgång som är ”platsbunden och tar lång tid att utveckla och är svår att imitera”. Tankegångarna är hämtade från och inspirerade av Michael Porters forskning om kluster och den nya ekonomin, där han betonar betydelsen av samarbete och lokalt engagemang. Porters globaliseringsparadox speglar upptäckten/förståelsen av den lokala förankringens betydelse.

Sammanfattningsvis har forskare under de senaste 20 åren genomfört ett betydande antal studier om lokal utveckling på olika platser runt om i landet, oftast tillkomna ad hoc utifrån den enskilde forskarens eget initiativ och intresseområde. Dessutom finns ett stort antal projektrapporter och utvärderingar från samhällsfinansierade utvecklingsprojekt, också relaterade till platser, bygder eller regioner. I berättelserna flyter begreppen ihop i komplexa mönster som beskriver lokal utveckling ur många olika perspektiv där socialt kapital, kunskapskapital och finansiellt kapital är betydelsefulla kraftkällor för den lokala ekonomins utveckling.

I praktiken speglar berättelserna den pragmatiska verklighet som människor, verksamheter och företag befinner sig i. Där marknadsekonomin fallerar tar man egna initiativ och gör det som behöver göras för att det lokala samhället ska fungera och utvecklas. Men man gör det inte i ett vakuum i en avgränsad lokal värld, utan agerar givetvis i den nu rådande samhälleliga öppna kontexten. För att förstå och kunna analysera vad som händer måste vi sätta det lokala i relation till utveckling och rådande förhållanden regionalt, nationellt och globalt. Tillsammans med forskning av mer övergripande karaktär finns ett stort hav av redan uppnådd kunskap att ösa ur.

En utmaning för forskarvärlden och finansiärer, såväl som för beslutsfattare, är att analysera redan befintliga berättelser utifrån ett samhällsperspektiv, gå på djupet i

frågan om vad tillväxt är och hur lokal utveckling kan stimuleras och finansieras. Vad finns det för modeller för hållbar kapitalförsörjning av verksamheter, projekt och företagande i det lokala utvecklingsarbetet? Inte att förglömma finansiering av de samhällsnyttiga verksamheter som marknaden inte är intresserade av.

Lokalekonomiska initiativ – några exempel

Det gemensamma intresset i projektet lokalekonomi.nu (www.lokalekonomi.nu) är frågan om hur lokalt kapital kan bli aktivt i det lokala utvecklingsarbetet. På initiativ av projektledningen genomfördes i oktober 2003 Lokalekonomidagarna vid Växjö Universitet. Också denna antologi har sitt ursprung i projektet, vars mål är att skapa möjligheter för diskussion och erfarenhetsutbyte kring lokalekonomiska finansieringsinitiativ och alternativ. Ökade kunskaper och utbyte av erfarenheter ses som en av nyckelfaktorerna för lokal utveckling och lokalt företagande. Organisationerna bakom projektet (Folkrörelserådet Hela Sverige ska leva, Ekobanken Medlemsbank, JAK Medlemsbank och Föreningen Kooperativ Utveckling i samarbete med Nutek och Växjö Universitet) konstaterar ett utbrett problem med finansiering av lokala samhällsprojekt och småföretagande. Det finansiella utanförskapet är i realiteten ett hinder för utveckling.

Orsakerna till utanförskapet är skiftande. Ett exempel är de allt tuffare kreditvillkoren för småföretagare på landsbygden då storbankerna inte längre accepterar fastigheter som säkerhet för lån i samma utsträckning som i storstadsområdena. Men samtidigt som problemen med kapitalförsörjning blir alltmer uppenbara visar resultat från projektet lokalekonomi.nu ett växande intresse från lokalt håll för lokalekonomiska finansieringsalternativ. Initiativ där lokala aktörer försöker hitta nya vägar för finansiering som ett komplement eller alternativ till ”vanliga” banklån och bidrag från samhället och EU. Initiativen omfattar mycket olika tekniker och instrument samt bidrar till att stimulera och stärka den lokala ekonomin.

Hit hör till exempel de många kooperativens, samhällsföreningarnas och bygdegruppernas arbete. I vardagen pågår här i det tysta ett samhällsbygge på lokal nivå som inventerar, tar tillvara, stärker och förmerar de resurser som människor i gemenskap utgör. Den lokala ekonomin etablerar band inom och med det lokala samhället. Den bidragskultur som den gamla regionalpolitiken cementerade håller sakta på att reformeras underifrån.

Bygdebilans och bygdefinans i Åres bygder – lokal samverkan för minskande penningläckage och förbättrat resursutnyttjande.

ÅreArenan är en paraplyorganisation för bygdeutveckling i Åre kommun. Till sin hjälp har organisationen en ny finansiell servicefunktion. Med ”Pengar i bygden” vill de skapa förmånligt lånekapital eller lokalt riskkapital för verksam-

heter inom kommunen. ÅreArenan använder sig bland annat av JAK-bankens sparform ”Bygdekonto”. Principen är att kunden sparar på eget konto i banken och bestämmer också vem som ska ha nytta av pengarna under tiden. Det är ett enkelt sätt att spara eller placera pengar till förmån för den lokala ekonomin. Företaget Fjällbete i Åredalen ekonomisk förening utgör ett exempel på hur organiserat samarbete inom det lokala näringslivet kan generera en starkare lokal handelsbalans. Ortsbor och andra intresserade kan på Internet kontinuerligt följa ÅreArenans bygdekonto och de verksamheter som finansieras med lokalt kapital.

Läs mer på www.arearenan.nu

Hultsfred gjorde det omöjliga möjligt... och fortsätter göra det!

Vem kunde förutse att det lilla projekt som några tonåringar startade helt ideellt i Hultsfred för 20 år sedan, så småningom skulle resultera i en verksamhet med 50 anställda och en omsättning på närmare 60 miljoner kronor? Och ett utbildningscentrum med högskolekurser. Allt som har hänt kring och med Hultsfredsfestivalen utgår från ett unikt entreprenörskap, engagemang och envishet. Föreningen Rockparty är stommen till mycket av det som händer och har hänt i Hultsfred och Rock City. Kring denna stomme har det byggts verksamheter som är igång året runt, och som grundar sig i kompetenser och kunskap som under årens lopp bildats kring festivalen. Ungdomarna gjorde det omöjliga möjligt.

Läs mer på www.musiclink.se, www.rockcity.se, www.rockparty.se, dmd.hultsfred.net

Byahus i Älmeboda – finansieras lokalt

Älmeboda är den minsta socknen i Tingsryds kommun. Precis som många andra småbrukarbygder har de länge kämpat mot försämrade service och negativ befolkningsutveckling. De senaste åren har trenden vänt. Unga familjer har flyttat in, fler nya företag har startat och den lokala servicen har blivit bättre. Sockenkommittén tog initiativ till ett Byahus med sporthall och Förening Älmeboda Byahus/Sporthall ekonomisk förening bildades i maj 2003. Andelar såldes till privatpersoner, företag och föreningar – mestadels i socknen – för 370 000 kronor. Den ekonomiska föreningen, socknens lokala sparbank, Älmeboda Sparbank, och kommunen finansierade bygget. Totalt 8,8 miljoner kronor fördelade på 2,2 på kommunen, 4 på Sparbanken och 2,5 på föreningen. Efter en lång process – från den första idén till att finansieringen var klar – startade bygget i augusti 2003. I bygden fanns en gemensam vilja och engagemang att genomföra och driva Byahuset. Tillsammans blev det möjligt!

Läs mer på www.almeboda.nu

Checkar för utveckling i Våg 21 – ett projekt inom LEADER+

Våg 21 är den nya gröna vågen som åtta kommuner i Östergötland, Södermanland och Örebro län surfar på i det nya seklet – ett verktyg för innovativa och småskaliga lösningar inom den sociala ekonomin på landsbygden. Projektet är ett landsbygdsutvecklingsprogram inom EU. I Våg 21 engagerar sig lokala krafter för att finna lösningar på många vardagsproblem som man ställs inför när man bor och verkar på landet. För att utveckla den sociala ekonomin prövas nya ekonomiska redskap som utvecklingscheckar och ungdomscheckar, maximalt 25 000 kronor vardera. Andra möjliga verktyg för att stimulera lokal ekonomi, förvaltning, utveckling och företagande är bygdepeng, lokala fonder, nätverksbanker och kreditgarantiföreningar.

Läs mer på www.vag21.d.se

Trivselbygden – med Mjögäcks sparbank

Det var Mjögäcks sparbank, med huvudkontor i Överlida, som tog initiativ till en träff med byalagen på de tio orterna i området för att utröna om intresse fanns för ett närmare samarbete över ortsgänserna. Resultatet blev projekt Trivselbygden med tio byalag i södra Västergötland och ortens sparbank. Tillsammans vill de verka för befolkningstillväxt och ekonomisk tillväxt. Mjögäcks Sparbank är en fristående sparbank med stark lokal förankring och drivs utan enskilt vinstintresse. Den ska vara bygdens bank och bidra till utveckling av verksamhetsområdets näringsliv. Projekt Trivselbygden har anställt en projektledare som finansieras av sparbanken. Engagemanget och entusiasmen för projektet är stort ute i byarna. Bland annat ska byarna inventeras och inflyttare, utflyttare och fritidshusägare och unga Göteborgare kontaktas. Denna förstudie kommer att ligga till grund för arbetet framöver. Enligt planerna ska en attraktiv presentation över bygden tas fram som visar att det är här man ska bo och det är hit man ska flytta.

Läs mer på www.mjogäcks-sparbank.se

Finansiering av gemensamma initiativ – Ekobanken

Ekobanken Medlemsbank är en etisk bank öppen för alla som vill vara med och främja människors möjlighet att ta fria initiativ. Ekobanken ser pengar som ett socialt medium som ska underlätta människors samarbete. Det är människan och miljön som är utgångspunkt för bankens verksamhet. Under åren har banken byggt upp en unik kunskap om finansiering av gemensamma projekt och hållbart företagande, framför allt inom den sociala ekonomin. Den största delen av bankens utlåning går till projekt inom områdena vård och hälsa, skolor och förskolor, kultur, social verksamhet samt ekologi och energi. Som kund och medlem kan man påverka utlåningsändamålen genom att ange till vilka och vad pengarna ska användas under tiden de är placerade i banken. Utlåningsprojekten presenteras i årsberättelsen. En ny kontoform, Spargemenskap, har introducerats. Ekobanken

arbetar också med borgenskretsar som finansieringsverktyg.
Läs mer på www.ekobanken.se

Bygdekonto – ett finansiellt verktyg i den lokala ekonomin

JAK Medlemsbank verkar för en rättvis och räntefri ekonomi. Den kraftiga energiprissänkningen i början av 1900-talet blev drivkraften i en fantastisk strukturomvandling som medförde välfärd men också miljöförstöring utan motstycke. Nu läcker de flesta bygder kapital till storstadsområden och ut i den globala ekonomin. Det lokala negligeras och det globala prioriteras. Frågan är hur mycket den lokala ekonomin kan krympa innan den måste byggas upp på nytt? Och hur gör man för att samla bygdens eget kapital för lokal utveckling? JAK Medlemsbank har utvecklat ett nytt instrument för lokal utveckling. Bygdekonto ger möjlighet att "spara dina pengar för bygdens framtid". Bollnäs Västra Bygdekonto är ett exempel. Sparandet ger bygdens föreningar och utvecklingsprojekt möjlighet till räntefria lån. En vald lokal Bygdekotogrupp beviljar lånerätten och banken prövar betalningsförmåga och säkerheter.

Läs mer på www.jak.se

Nätverksbank för kvinnor – ger kapital, kunskap och kontakter

Många kvinnor upplever problem när de ska låna till sitt företag, särskilt små belopp. I nätverksbanker får kvinnor tillgång till kapital upp till 50 000 kronor, kunskap och engagerat stöd. Idén bygger på Grameen Bank i Bangladesh som fått efterföljare i hela världen. I Norge finns till exempel ett sextiotal Nätverkskreditgrupper. Nätverksbanken i Jämtlands län vänder sig till kvinnor som vill starta eget eller utveckla ett företag. Varje nätverksgrupp består av fem kvinnor. Deltagarna hjälps åt att pröva och utveckla sina affärsidéer. De beslutar sedan demokratiskt vilken idé gruppen ska satsa på. Varje nätverksgrupp har en pott om 200 000 kronor att låna ur. Lånet kräver ingen annan säkerhet än att låntagaren deltar i nätverket och projektet. Det är ett lån – inget bidrag – och ska betalas tillbaka inom tre år. Projektet samarbetar med FöreningsSparbanken.

Lokal valuta i internetåldern – Lets

Lokala bytesringar hjälper människor att byta varor och tjänster utan att blanda in pengar. Engelska ordet Lets betyder Local exchange trading system. Systemet ger inte bara ekonomiska utan även sociala vinster för de som deltar i lokala bytesekonomier. Göteborgs Lets har en vision om att utveckla systemet vidare. Genom att till det yttre kopiera det nationella penningssystemet bygger de tillsammans med Handlaihopp Sverige upp en ny valuta och räntefri marknad för privatpersoner, föreningar och småföretag. Alla får 2 000 Lets i kredit vid öppnandet av Internetbankkonto, därefter kan kontoutrymmet utvidgas vid behov. Säkerheten garanteras av ett medlemsavtal. Varor och tjänster säljs på

marknadsplatsen där köparen kan betala direkt. Sedlar trycks och en satsning görs på småbutiker, företag och bönder i och runt Göteborg. Nästa steg är att knyta betalkortsterminaler för butiksköp till Internetbanken.

Läs mer på www.lets.nu

Bondens egen Marknad – lokalproducerad mat

Bondens egen Marknad är ett samarbete bönder emellan för att stimulera lokal konsumtion av närproducerade livsmedel. Projektet bygger på en idé från USA – Farmers Market – och innebär att man genomför traditionella torgmarknader. Bondens egen Marknad finns nu på tolv olika platser i Sverige och fler planeras. Marknaderna är helt oberoende av varandra, men följer samma koncept och knyts ihop av en nationell förening. Alla produkter kommer från gårdar som ligger nära marknadsplatserna. Lantbrukaren ska själv ha odlat, fött upp eller förädlat. Allt det som produceras ska ligga inom 250 kilometers radie från marknaden. Hörnstenarna är färskhet, kvalitet, närproducerat och inga mellanhänder.

Läs mer på www.bondensegen.com

Återfonden – Sveriges minsta och yngsta fond?

Återfonden lånar ut pengar räntefritt till ändamål som kan hjälpa låntagaren att bli mer självförsörjande. Fonden finns hos Tidningen Åter som är ett forum för människor, föreningar och grupper som arbetar för en demokratisk, solidarisk och ekologisk livsstil på en levande landsbygd. Hela fondens disponibla medel på 14 500 kronor lånades ut till en ung kvinna som hyrde odlingsmark och växthus i Stockholms skärgård. Hon lånade pengar ur Återfonden till fröer. Odlingen och försäljningen i gårdsbutiken gick bra och hon kunde betala tillbaka lånet och en gåva till fonden på 500 kronor. Återfonden kan nu låna ut 14 900 kronor.

Läs mer på www.alternativ.nu

Trångsviksbolaget AB – ett lokalt företagariinitiativ

Trångsviksbolaget AB startade sin verksamhet i mars 2000 efter initiativ av Trångsvikens företagarförening. Målsättning är att utveckla Trångsviken till en tillväxtbygd. Trångsviksbolaget ska som aktiv och långsiktig partner verka för att skapa tillväxt i företaget i närområdet. Det innebär att bolaget på kommersiella grunder ska verka som ett utvecklingsbolag med syfte att på skilda sätt främja utvecklingen av näringslivet och samhällsfunktionerna i Trångsviken och den omgivande bygden. Bolaget har 46 enskilda och 16 företag och organisationer som aktieägare. Tillsammans har de tecknat ett aktiekapital om 1 531 600 kronor. Bolaget har fem prioriterade verksamhetsområden:

- Genom samarbete med Mitthögskolan och andra aktörer inom området utbildning/forskning ska bolaget medverka till att kompetensen i ortens näringsliv höjs.
- Utvecklingen av infrastrukturen i bygden ska främjas för att underlätta företagens utveckling och etablering av nya arbetsplatser.
- Bolaget ska medverka till lokalförsörjning för företag som expanderar eller nyetablerar.
- I egen regi eller i samverkan med andra aktörer ska bolaget medverka till anskaffning av riskkapital.
- Entreprenörsutbildning av ungdom vid Trångsvikens skola ska stödjas.
Läs mer på www.trangsviksbolaget.se

Kreditgarantiföreningar för lokal tillväxt – SKGF

Många företagare kan vittna om att det blivit allt svårare att låna kapital till näringsverksamhet, både vad det gäller etablering och tillväxt. För många mindre företag är det bristen på säkerhet som utgör en hämmande faktor. I en kreditgarantiförening skapar företagarna själva de säkerheter som krävs för att få låna pengar; det är ett sätt att gemensamt öka kapitaltillgången. Kreditgarantiföreningar är vanliga runt om i Europa och intresset i Sverige ökar. Några lokala föreningar har bildats och det finns även en nationell samarbetsorganisation, Svenska Kreditgarantiföreningen (SKGF). Finansinspektionen ger tillstånd och granskar verksamheten. Det egna kapitalet ska uppgå till 1 miljon kronor, vilket kan vara svårt för lokala föreningar att generera i ett inledningsskede. För att nå upp till kravet kommer det lokala kapitalet att placeras i SKGF, som då blir det organ som officiellt beslutar om garantierna. På sikt räknar man med att de lokala kreditgarantiföreningarna ska bli egna kreditmarknadsföretag. Läs mer på www.kgf.nu, www.radgivarna.coop

En spegling i ekonomisk historia

Kanske kan kunskap från ämnet ekonomisk historia belysa dessa nya lokal-ekonomiska finansieringsinitiativ. Hur förhåller sig ekonomi och samhälle till varandra?

Professor Ulf Olsson talade vid sin installationsföreläsning av Söderbergs-professuren om ”Bruket, folkhemmet och sedan?”. Han tecknade den välkända bilden av Sveriges ekonomiska historia; om hur jord, malm och skog byggde Sverige, det patriarkala brukssamhället som tog ansvar för samhällets invånare

från vaggan till graven, det moderna industrisamhället med rörlig arbetskraft där banden mellan ekonomi och samhälle lösts upp och om hur banker och en ny kapitalmarknad växte fram för att tillgodose industrins kapitalbehov.

Olssons samhällsanalys bygger till stor del på Karl Polanyis tankar från hans berömda verk *The Great Transformation*, en analys av ekonomi och samhälle i förändring. *”Ekonomi är i det gamla samhället ’inbäddad’ (embedded) i samhället som helhet, medan samhället är inbäddat i ekonomin i marknadssamhället. Traditionellt var ekonomin en del av hela samhällets liv – socialt, kulturellt och religiöst. I det rena marknadssamhället är banden mellan ekonomi och övrigt samhällsliv däremot avklippta.”* (Polanyi enligt Olsson, 1973).

Olsson talar om förtroendekriser i samhället som utlösare av förändringar, samhällsförändringar som tar över 50 år innan de är fullt genomförda. Legitimitet tar tid att bygga upp. Den omvälvande tid vi nu befinner oss i – och därför har svårt att överblicka – startade enligt Olsson 1975. (Det är halvtid nu!). Det svenska folkhemsbygget – det förstörade bruket – med tillväxt och trygghet håller vi på att lämna bakom oss. Och något nytt ska komma. Vid stora samhällsförändringar överges de gamla institutionerna och nya skapas.

Vilka band kommer att finnas mellan det färdigutvecklade nya samhället och ekonomi år 2025? Var kommer tyngdpunkten att ligga? Olsson skissar på ett antal möjliga scenarier: Inbäddning lokalt, återgå till nationell folkhemsmodell, inbäddning på EU-regionnivå alternativt europeiskt folkhemsbygge. För sin egen personliga del ser Olsson EU-territoriet som bas för ett europeiskt folkhemsbygge. Folkhemsdrömmen lever vidare; från hemmet, bruket och nationen till unionen.

Mycket talar för att industrialismens institutioner på nuvarande nationell och kommunal nivå på sikt kommer att försvinna. Bygden, regionen och EU är de nya arenorna, där pågår redan institutionell byggnation. Unionsbygget är ett uppifrånprojekt och enligt mätningar som EU-kommissionen kontinuerligt låter genomföra har det ännu inte vunnit legitimitet i de breda folklagen.

I Sverige tar nya sociala rörelser samhällsansvar och påbörjar samhällsbygget underifrån. Globaliseringens fria ekonomiska krafter och upplösningen av det svenska folkhemmets institutioner har skapat ett finansiellt utanförskap för många grupper i samhället. De lokalekonomiska initiativ som exemplifierats ovan kan mot denna bakgrund tolkas som en reaktion på den samhällsförändring vi befinner oss i, en medborglig lösning på samhällets problem. Medborgare, föreningar och företag har tagit kapitalförsörjningsinitiativ med tydliga inslag

av koppling mellan lokalsamhället och ekonomin, en lokal inbäddning. Inte bara lokalt kapital i form av socialt kapital och kunskapskapital (mycket av dagens forskning kring utveckling och tillväxt tar sin utgångspunkt i dessa variabler, till exempel forskningsprojektet *Relationsbyggande för lokal ekonomisk utveckling* vid Mitthögskolan, Östersund), utan även finansiellt kapital tas i bruk för lokal utveckling och öppnar för en glokalt inriktad utveckling (både Johannisson och Berggren/Brulin talar om kombinerade lokala och globala perspektiv).

Rörelser för lokalt finansiellt kapital

Att samla, skapa och utnyttja lokalt kapital för lokal utveckling är ett nytt (eller nygammalt) fenomen som hittills inte har satt större avtryck i forskarsamhället. Det finns dock några grundläggande argument för att just nu fokusera forskning på lokal ekonomi: Ökat finansiellt utanförskap, tilltagande intresse och engagemang lokalt, nya aktörer som Ekobanken, JAK Medlemsbank och Svenska kreditgarantiföreningen, fokusering på tillväxt ur ett socialt- och hållbarhetsperspektiv, EU:s utvidgning – minskade strukturfondsanslag kräver effektivare användning av medel, samhällets förändring.

Kan man tala om en rörelse för lokalt finansiellt kapital? Ja, faktiskt. Irländaren Richard Douthwaite beskriver i *Short circuit – Strengthening local economies for security in an unstable world* (1996) ett alltmer tilltagande finansiellt utanförskap, men också hur människor på många olika platser runt om i världen organiserar sig lokalt för att bygga upp och stärka lokala ekonomier. Jämförelsevis ligger Sverige långt efter i denna process. I England till exempel har lokalekonomiska finansieringsinitiativ (Community Development Finance Institutions, CDFI) blivit så många och omfattande att man bildat organisationen CDFA (Community Development Finance Association, www.cdfa.org.uk) som bland annat anordnar årliga konferenser och utbildningsprogram. Andra organisationer som New Economics Foundation och The Countryside Agency ger ut folkliga studieböcker med titlar som *The Money Trail – Measuring your impact on the local economy using LM3* och *Plucking the Leaks – Making the most of every pound that enters your local economy*.

Douthwaite exemplifierar fenomenet, medan statsvetaren Robert D. Putnam legitimerar detsamma. Putnams redan klassiska studie av medborgarandans rötter i Italien *Making Democracy Work: Civic tradition i Modern Italy* kom ut 1993. Hans forskning i Italien sträckte sig över decennier och engagerade många forskare för att slutligen kunna befästa att ”*samhällsmiljö och historia påverkar starkt institutionernas effektivitet.*” Ett medborgerligt engagemang förutsäger både demokratisk och ekonomisk utveckling. Putnam menar att deltagande i föreningslivet, det civila samhället, skapar ett socialt kapital som medför att

framtida relationer mellan medborgarna kan bygga på förtroende. ”*Det är inte lätt att bygga upp ett social kapital, men det är nyckeln till att få demokratin att fungera.*”

Douthwaite exemplifierar och Putnam legitimerar, medan sociologen Manuel Castells förklarar. Också Castells forskning och samhällsanalys har blivit en klassiker. I tre band analyserar han den nya informationsålderns nätverkssamhälle ur olika perspektiv. *Identitetens makt* (1997) behandlar framväxten av nya sociala rörelser. Han menar att bara en elit vinner på globaliseringen och att de flesta människor bekymrar sig över att de mist kontrollen över sina liv och sina jobb, miljöproblem, ekonomiska problem etcetera. Detta medför att människor skapat nya kollektiva identiteter, gemenskaper och sociala rörelser. De nya rörelserna utgör helt enkelt alternativ – med humanistiska värden – till den utstötande globala ordningen.

Ekonomi för en ny tid

Nya och äldre rörelser som bygderörelsen, nykooperativa rörelsen, miljörelsen, kvinnorörelsen, lantbruksrörelsen, företagarorganisationer, medlemsägda banker med flera står bakom ett flertal av de lokalekonomiska initiativen till nya finansierings- och organisationsmodeller. Forskare har exemplifierat, legitimerat och förklarat de nya sociala rörelserna, men få har på ett strukturerat sätt analyserat samhällets förändring och dessutom bidragit med förslag till en ny svensk modell. Professor emeritus Lars Ingelstam har gjort det.

Hans arbete *Ekonomi för en ny tid* (1995) är en vidareutveckling av framtidsstudien *Arbetets värde och tidens bruk* från 1980 och båda lyfter fram det informella arbetets betydelse för samhällsekonomin. Ingelstam hävdar i sin nya bok att många av industrisamhällets tankemodeller är irrelevanta eller vilseledande och måste ersättas. Det postindustriella dilemmat (dyrare tjänster, billigare varor) kan inte hanteras genom starkare doser av den tidigare epokens politiska grepp, starkt knutna till begreppet tillväxt. Huvuddragen i den nya svenska modell han presenterar är införande av kortare arbetstid, i form av en i befolkningen jämnare fördelad förvärvsarbetstid. Dessutom ges den ideella sektorn en betydligt mer utvidgad roll, särskilt i kombination med den offentliga sektorn. Han utvecklar tankar om en ny samverkans ekonomi mellan det informella och formella samhället. För att stimulera samverkans ekonomin behövs till exempel ändringar i skattelagstiftningen, uppmuntran till kombinationer av avlönat och oavlönat arbete, att överskott går till allmännyttiga syften och fackliga principer som passar de nya förhållandena. Ingelstam påpekar att ”det är möjligt att hitta lösningar om man vill”, vad som krävs är attitydförändringar. Han ser också ett egenvärde i att stärka samverkans ekonomin, då den stimulerar till ett politiskt,

demokratiskt deltagande och som dessutom kan ”minska eller neutralisera de kommersiella elementen i samhällslivet”. Kunskapen finns – det gäller bara att våga omsätta den i praktiken!

Ulla Herlitz,

Kulturgeograf och doktorand på Handelshögskolan vid Göteborgs Universitet.
Projektledare för projektet Lokalekonomiska finansieringsinitiativ
(www.lokalekonomi.nu).

Referenser

- Abramovitz, M. (1989) *Tankar om tillväxt*. SNS Förlag, 1995.
- Berggren, C. & Brulin, G. (2002) *Klistriga kluster eller globala glidare? Den lokala dynamikens paradoxala betydelse i den globala ekonomin*. NUTEK.
- Castells, M. (1997) *Identitetens makt*. Daidalos AB, 1998.
- Douthwaite, R. (1996) *Short Circuit. Strengthening local economies for security in an unstable world*. Colour Books of Baldoye.
- Ekstedt, E. & Wolvén, L-E. (red) (2003) *Relationsbyggande för ekonomisk utveckling. Från idéer om ekonomisk utveckling till lokalt utvecklingsarbete i Norrlands inland*. Arbetslivsinstitutet.
- Estes, R. & Vogel, J. (2003) *Sverige leder internationell välfärdsliga. Ny undersökning visar att livskvaliteten är bäst i de nordiska länderna med USA långt efter*. DN debatt 2003-10-07.
- Herlitz, U. (2000) *Platsideologi. Bygderörelsen och demokratiska perspektiv i det postindustriella samhället*. Fritzes.
- Ingelstam, L. (1995) *Ekonomi för en ny tid*. Carlsson Bokförlag.
- Johannisson, B. (2000) *Humankapital och socialt kapital som kraftkällor vid regional utveckling*. Fritzes, Underlagsrapport nr 13 till den regionalpolitiska utredningen.
- Olsson, U. & Moberg, C-A. (1973) *Ekonomisk historisk början*. ALMA-serien.
- Olsson, U. (2003) *Bruket, folkhemmet och sedan?* Installationsföreläsning Söderbergsprofessuren, Göteborg, 2003-11-18.
- Putnam, R.D. (1993) *Making democracy work. Civic traditions in modern Italy*. Princeton University Press.
- Schumacher E.F. (1973) *Small is beautiful. A study of economics as if people mattered*. Prisma, 1988.

Den lokala ekonomins kraftkällor

Bengt Johannisson

En lokal ekonomi är inte en mindre tårtbit i en regional eller nationell ekonomi, utan ett väsenskiilt sätt att få syn på hur människor och samhällen organiseras. Genom att tydliggöra den särskilda identitet som varje plats har och människors speciella insikter om denna genereras kunskapskapital och socialt kapital som förnyelsebar energi till grund för utveckling. Detta synsätt innebär nya utmaningar för människor på plats och för samhällets institutioner, däribland våra universitet och högskolor.

Varför lokal ekonomi?

Varför är det idag så angeläget att tala om lokal ekonomi, så viktigt att synliggöra dess roll i samhället? Snarare är det ju bilden av den ”globala byn” som vid millennieskiftet skapar uppmärksamhet. Svaret är enkelt! Ingen ekonomi är antingen bara lokal eller global, liksom ingen ekonomi bara är finansiell eller social. Varje affärstransaktion, också de som utförs via nätet, har sitt lokala liv och varje affärstransaktion bär åtminstone ett uns av social hänsyn. Omvänt skulle en ekonomi vars aktörer bara odlade omsorg om grannen snart nog dö sotsdöden. Därför behöver vi ett begrepp som uppmärksammar både det lokala och det globala, både det ekonomiska och det sociala. Här vill jag alltså argumentera för betydelsen av att lägga den lokala ekonomin till grund för ett särskilt perspektiv på ekonomisk och samhälllig utveckling.

Vad innebär då begreppet lokal ekonomi? Uppenbart står det för något annat än resultatet av en administrativ indelning av en nation, dess regioner och större kommuner, i mindre ekonomiska enheter som kan kallas lokala. Inte heller är det tillräckligt att hänvisa till kulturellt-historiskt betingade geografiska gränser för en gemenskap. Ska tankefiguren lokal ekonomi vara fruktbar som idégrund för en (territoriell) utvecklingsstrategi bör den enligt min mening innefatta:

- människors och verksamheters bejakande av platsens betydelse för sin existens
- en mångsidig och flexibel kapitalisering av verksamheter
- en spontan och aktiv organisering inifrån och underifrån
- medvetenhet om konkurrerande uppfattningar om effektiv ekonomisk organisering
- en klar uppfattning om vad som ska göras och hur
- praktiserad stolthet – ända in i högskolan

Den här texten har som syfte att motivera punkterna i denna kravlista. Detta innebär att jag nedan först ytterligare argumenterar för det bredare sammanhang inom vilket föreställningen om en livskraftig lokal ekonomi måste odlas. Därefter kommenterar jag mer ingående vilka kraftkällor, i form av olika slags kapital, som den lokala ekonomin kan bruka för att hantera sina utmaningar. I ett särskilt avsnitt föreslår jag några begrepp och principer att tillämpa vid den lokala ekonomins inre organisering. Med dessa verktyg i bagaget argumenterar jag dels för ”upplevelseekonomin” som ett fruktbart verksamhetsfält för lokal-ekonomisk organisering, dels för den ”glokala” strategin som en generell idé till grund för lokala ekonomiers utveckling. I det avslutande avsnittet riktar jag några uppmaningar till mina akademiska kollegor om att öka sitt engagemang för det lokalekonomiska perspektivet.

Den grundläggande utmaningen för mig är alltså att se platsen som en arena där ekonomiska och sociala krafter konstruktivt kan sambrukas till nytta för hållbar lokal utveckling och indirekt till nytta för regionen och hela samhället. I den lokala ekonomin samexisterar människor både som ekonomiska aktörer, företagare eller anställda, och som medlemmar i olika sociala gemenskaper, allt ifrån familjen till idrottsföreningen. Den lokala gemenskapen är en arena för konkret och handfast social inbäddning av ekonomisk verksamhet.

Bilden av den lokala ekonomin som en särskild potential för företagsamhet och därmed tillväxt och välfärd utmanar i dagens Sverige. Den dominerande diskursen, alltså de tongångar som är mest högljudda i det offentliga samtalet och som därför ger det kraftigaste ekot i den förda politiken, säger att alla måste acceptera den gränslösa marknadens spelregler. Ställer dessa spelregler övermäktiga krav återstår bara att söka utvecklingshjälp.

När dominerande (van)föreställningar i samhället sedimenteras i spelregler, institutioner, förvandlas retoriken till en järnbur som håller alternativa synsätt i schack. Sådana försök till undergrävande av det lokala perspektivet signaleras till exempel när man uppifrån dikterar vilka de tillväxtbara regionerna är. En generellt brukad geografisk referensyta i svensk regional- och näringspolitik är idag de 81 så kallade lokala arbetsmarknaderna (LA). Den indelningen uppmuntrar knappast ett lokalt perspektiv på ekonomisk utveckling.

Genom ett språkbruk som särskilt odlar en snävt ekonomisk och teknisk vokalbulär är det lätt att undervärdera eller rentav negligera den lokala ekonomins potential. En central ingrediens i dagens svenska utvecklingsrecept är föreställningen om att (lokala) kluster av teknikbaserade företag i storstadsregionerna är nödvändiga och tillräckliga för att generera landsomfattande tillväxt. Ironiskt nog har dessa satsningar den lokala ekonomins attribut – närhet och gemenskap – som ideal. Men detta leder inte till att man centralt bejakar lokala kraftsamlingar i andra delar av landet.

Det är lätt att fångas, ja rentav paralyseras, av ett dominerande synsätt, särskilt om detta kontinuerligt får uppmärksamhet av massmedia. Därmed blir det svårt att frammana alternativa föreställningar om hur utveckling skulle kunna ske. Predikotexterna om det finansiella kapitalets och den formella kompetensens betydelse har uppenbarligen varit så fångslande att de fått människor på perifera platser att förneka, om ens se, sina alldeles egna företräden som en lokal ekonomi. Den egentligen omöjliga utvecklingen i Jukkasjärvi kring dess Ishotell visar omvänt att mot varje diskurs, föreställning om en naturlig och given ordning, hur dominant den än kan synas, kan protest inlämnas och alternativ realiseras. Men då krävs också entreprenöriella och mönsterbrytande initiativ av människor, enskilt eller kollektivt. Framgång är uppenbarligen då också möjlig – det är bara storstadsområdena inom den svenska upplevelseekonomin som är mer attraktiva än glesbygdsfenomen som Hultsfred med sitt musikcentrum och Ishotellet i Jukkasjärvi.

Bara genom att definiera och diskutera begreppet lokal ekonomi och dess praktik utmanar vi alltså det dominerande tanke- och handlingsmönster bland beslutsfattare – och därtill många forskare. För att lyckas skapa svängrum för det lokala perspektivet måste vi verka vid två fronter. Dels gäller det att ge lokal ekonomi en konkret och tydlig innebörd, dels måste svagheter i den gällande diskursen göras uppenbara för oss själva och andra. För 20 år sedan försökte geografen Lage Wahlström påkalla kollegors och beslutsfattares uppmärksamhet om platsers betydelse i ett utvecklingsperspektiv. Hans uppmaning mötte varken då eller senare något större gensvar. Ändå vet vi att vissa lokala gemenskaper, som den i Gnosjö, kan visa större ekonomisk framgång än till

och med Stockholmsregionen. Dessutom har den blinda tilltron på den nationella politikens och den finansiella ekonomins förmåga sviktat betänkligt. Två viktiga bidragande händelser är säkert Sveriges inordning i EU och IT-vågens utplaning. Men det är segt virke i dominerande myter inom närings- och regionalpolitiken. Trots ett särskilt intresse för den sociala ekonomin sker Sveriges integration med EU:s närings- och regionalpolitik till stor del på den globala marknadens villkor. Regionaliseringssträvanden inom EU, liksom klustertänkandets betoning av geografisk närhet och relationer snarare än av enskilda företags gläntar ändå på dörren till ett genuint lokalt perspektiv på företags- och samhällsutveckling. Det är detta perspektiv jag här vill utveckla ytterligare.

En variationsrik kraftförsörjning

Det lokala handlingsutrymmet är oändligt och möjligheterna därtill obegränsade – eventuella gränser sätts egentligen bara av människors tro, föreställningsförmåga och beredskap till (sam)handling. Att förverkliga dessa möjligheter är ett företag som kräver både förmåga att överlista de dominerande diskurserna och energi att sätta egna idéer och konkreta insatser i rörelse. Detta dekonstruktions- respektive konstruktionsarbete måste alltså bedrivas parallellt och synkroniserat. Genom att utveckla språkbruket kring kapital utmanar jag medvetet den dominerande marknadsskursen på dess egen hemmaplan. Kapital går hem i alla läger och bruket av kapitalmetaforen underlättar därför införandet av begrepp som kunskapskapital (eller humankapital) och socialt kapital i debatten. Så främjas den lokala ekonomin eftersom denna har en särskild förmåga att bygga upp och organisera en bred kapitalbas.

Kunskap är inte eviga sanningar utan överenskommelser oss människor emellan. En del av våra gemensamma verklighetsbilder sedimenteras till något som tas som givet, en ännu mindre del legitimeras som exempelvis vetenskaplig kunskap. Det är alltså själva interaktionen mellan individer och verksamheter som genererar kunskapskapital. Det samspelet är också mål och medel för skapande av socialt kapital som speglar människors intresse och förtroende för varandra och engagemang för platsen. På landsbygden, där strukturerna ofta är glesa, skapar personkontakter och företagsrelationer ofta täta nätverk. Ofta finner de näring i det lokala föreningslivet, många gånger kopplat till idrottsrörelsen. På vissa platser har denna byggt raffinerade allianser med det lokala näringslivet. Geografisk och social närhet i den lokala ekonomin, liksom det nätverkande som så stimuleras, innebär att insikt om det platspecifika, den kunskap som är unik och svår att kopiera och ersätta, blir särskilt djup och bred, överblickbar. Kunskapskapital och socialt kapital är alltså i en djupare mening ”relationistiska”. En konsekvens av detta är att kunskapskapital och socialt kapital, i motsats till finansiellt kapital, växer genom att brukas.

I en alltmer institutionaliserad och standardiserad värld har den formella, kodifierade, kunskapen blivit allt mäktigare. Till kunskapsföretag utnämns i första hand de verksamheter som har sitt ursprung i en akademisk, vetenskaplig miljö. Dess kunskap kan förmedlas genom undervisning, både bokstavligt och bildligt betygättas och därtill innehas av enskilda människor oberoende av plats och sammanhang. Men därmed kan denna kunskap också kopieras och ersättas – den blir till en sårbar resurs. Den erfarenhetsbaserade, personliga, kunskapen däremot kan inte kodifieras utan är unikt länkad till enskilda individer, verksamheter eller platser. Denna kunskap förvärvas successivt i socialt samspel inom olika gemenskaper, exempelvis inom ett (hantverks)yrke eller en bransch. Men inte minst platsen är en arena för skapande av särpräglade insikter. Den mest avancerade och unika kunskapen, den mest värdefulla, är alltså den som formas av människor i deras vardagliga samexistens. Formell utbildning kan ge kunskap om en viss verksamhet men knappast för dess praktiserande. Därmed blir den också mindre värd i kampen för den ekonomiska tillvaron. Eller som Oscar Wilde snärtigt uttryckte det: *”Nothing that is worth knowing can be taught”*.

Under senare år har socialt kapital som kraftkälla för samhällen, regioner, företag och individer diskuterats ingående. En förklaring kan vara en växande insikt om att den globaliserade nätverksekonomin individualiserande och opportunistiska budskap behöver en motkraft. Människor söker gemenskap, där den lokala samexistensen ofta spelar en stor roll. Medvetenheten om att all ekonomisk verksamhet är socialt inbäddad och om betydelsen av en bastrygghet som förutsättning för fungerande affärsrelationer har också stärkt intresset för begrepp och företeelser som samlats under beteckningen socialt kapital. Detta kapital är alltså definitionsmässigt knutet till relationer mellan individer eller kollektiv av individer, till exempel företag och institutioner. Med andra ord kan ena parten inte ensidigt disponera över det sociala kapitalet.

Det sociala kapitalet utgörs enligt min mening av förtroende, identitet och engagemang. Dessa tre begrepp är inbördes länkade och trivs särskilt bra tillsammans i lokala landskap. (Ömsesidigt) förtroende råder mellan parter om dessa accepterar att vara beroende av (var)andras goda vilja och/eller förmåga att bistå i kritiska situationer. Gemensamma värderingar och ömsesidig omsorg är bärande idéer. Förtroenden kan också vara beräknande, som när en underleverantörsrelation etableras av rent ekonomiska skäl. Det är samtidigt svårt att tänka sig att inte också en sådan relation över tiden omfattas av ett djupare ömsesidigt socialt engagemang.

Förtroenderelationer förstärks ytterligare av en gemensam historia och en gemensam kultur, grunderna också för en individuell och gemensam identitet. Idag

utmanas föreställningen om att varje människa har en enhetlig personlig identitet. Olika diskurser om hur man ska förhålla sig till tillvaron, effektivt förmedlade i media och särskilt tydliga i urbana miljöer, ställer olika, ofta motstridiga, krav på individen. Detta innebär att människors självbild lätt fragmenteras och deras förmåga till handling i motsvarande mån vittrar sönder. Den fysiska platsen, de symbolvärden och de sociala praktiker som kan förknippas med den, kan då träda in och erbjuda mål och mening med tillvaron. På landsbygden, i dess lokala ekonomier, kan inflyttare med urban bakgrund själva bidra till en kvantitativ och kvalitativ förstärkning av företagsamheten. När det kunskapskapital och det sociala kapital som de ackumulerat som kosmopoliter tillförs den lokala ekonomin skapas förutsättningar för ett kvalitativt språng.

Det är inte bara företagare som i sin egen verksamhet kan dra nytta av platsers förmåga att organisera. Den sociala ekonomins basorganisering är i hög grad knuten till platser, till det lokala. Där erbjuds en plattform som är stor nog att rymma andra intressen och verksamheter än de med ett snävt ekonomiskt ändamål. På mindre platser/kommuner är föreningsaktiviteterna särskilt omfattande. Närhet befrämjar utveckling av egna intressen genom samhandling. Det är dock viktigt att denna samhandling inte (enbart) leder till vanehandling. De egna arbetsformerna måste ständigt ifrågasättas om livskraften ska bestå. Organisationer, på marknaden såväl som i den sociala ekonomin, är i regel som mest dynamiska under sitt etableringsskede. Lokala ekonomier måste dock praktisera entreprenörskapets idé: Att se förändring som ett naturligt tillstånd.

Samhällets makthavare kan med de (finansiella) medel de disponerar inom olika politikområden reglera det finansiella kapitalet. Däremot är erfarenhetsbaserad kunskap och lokalt engagemang svåra att styra. Därför negligeras dessa kapitalkällor, liksom andra oregerliga fenomen som exempelvis entreprenörskap, när utvecklingsfrågor diskuteras. Särskilt komplicerad och svårfångad är naturligtvis kraftregleringen om dynamiken knyts till själva utbytet och samspelet kapitalkällor emellan. Det är just möjligheterna att skapa och dra nytta av denna dynamik som ger den lokala ekonomin ett särskilt företräde i utvecklingssammanhang.

Möjligheterna att substituera olika kapitalkällor ökar med kulturell, social och geografisk närhet eftersom människors interaktion stimuleras. Rent tidsgeografiska begränsningar – man kan inte förflytta sig hur långt som helst under en dag – gör att fysisk närhet i människors vardagsliv främjar en samhushållning av kapitalkällorna. En plats/regions utvecklingskraft är alltså i hög grad knuten till dess förmåga att (spontant) samreglera sociala kapitalkällor och reservoarer av kunskapskapital. Uppenbarligen kan också privat riskkapital, företrädd av så kallade företagsänglar, med större tillförsikt förmedlas lokalt om kontaktytorna

är många och platsen som arena för organisering och kapitalisering av verksamhet överblickbar.

Mycket av debatten kring utveckling av den lokala ekonomin har handlat om underförsörjning på finansiellt kapital. Av mitt resonemang följer att denna brist kan vara ett konstruerat problem för att hålla mer svårtyglade utvecklingskrafter i schack. I den lokala ekonomin kan uppenbarligen behovet av finansiellt kapital reduceras väsentligt genom bruk av förnyelsebara kraft/kapitalkällor såsom kunskapskapital och socialt kapital.

Den lokala ekonomins organiseringskraft

Ett lokalt perspektiv på ekonomin inbjuder generellt till samarbete över inre gränser, till exempel mellan branscher och mellan privat, offentlig och ideell sektor. Samtidigt måste den lokala ekonomins yttre gränser ständigt hållas öppna. En sådan föreställning frammanas bäst om man ser utvecklade lokala kontaktnät inte som en platsbegränsad angelägenhet, utan som förtätning av de nätverk som idag omspannar det globala samhället. Nätverkets idé är att inte acceptera någon herre och därtill vara respektlöst mot gränser – geografiska, kulturella och sociala. Men även om nätverket är en frihetens arena så formas varken lokal eller kulturell identitet av nätverkande allena utan detta måste ackompanjeras av en känsla av gemenskap. Det räcker med att påminna om de elektroniska nätverkens hämningsslösa otrohet för att övertygas om betydelsen av att socialt kunna förstärka ekonomiska och andra förbindelser styrda av teknik och ekonomi.

Den lokala ekonomins organiseringsförmåga bestäms alltså dels av det platsbundna, lokala samspelet, dels av hur platsen och dess aktörer interagerar med omvärlden. Dessa organiseringsprocesser speglar en kollektiv kraftresurs som jag vill tydliggöra med hjälp av begreppen heterarki, absorptionsförmåga och självorganisering.

Heterarkin som organiseringsstruktur bygger på principen att gemenskapens medlemmar är olika men jämlika. Därför kan alla bidra till verksamhetens utveckling. Dessa grundidéer kan ställas mot hierarkin som säger att skillnader i position också innebär skillnader i inflytande – medlemmarna är alltså både olika och ojämlika. Praktiskt innebär detta att heterarkin ersätter hierarkins fasta, men också frusna, beslutsordning med en där ledarskapet växlar med aktuell utmaning: Den person som är mest skickad att hantera den aktuella uppgiften samordnar insatserna. Genom att bejaka de särskilda kompetenser som enskilda medlemmar i den lokala ekonomin besitter stärks ekonomin som kollektiv.

Medan den heterarkiska principen anvisar ett konstruktivt sätt att skapa en flexibel och handlingskraftig form för den lokala ekonomins inre arbete krävs också ett

begrepp som kan fånga ekonomins samspel med omvärlden. Absorptionsförmåga är ett lämpligt sådant uttryck. Absorptionen innefattar uppmärksamhet på omvärldshändelser av betydelse för det lokala, förmåga att på plats förkunna händelsernas budskap och kraft att genomföra nödvändiga insatser. En framgångsrik absorption av vunna lärdomar kräver alltså mer än lokal spridning, nämligen ett aktivt översättningsarbete och koppling till existerande lokala praktiker.

Begreppen heterarki och absorptionsförmåga är utvecklade för tillämpning på formella organisationer eller professionella gemenskaper där en fast ledning eller explicita normer reglerar medlemmarnas intresse. Det är dock varken möjligt eller önskvärt att utveckla sådana ordningar i en lokal ekonomi. Hellre krävs plasticitet, formbarhet, så att enskilda initiativ kan froteras mot historiskt och kulturellt genererade sociala praktiker. Det vore förmätet att tro att hanteringen av sådana processer kan ske blott genom rationella beslut av medvetna aktörer. Ett självorganiserat system har förmåga att hantera utmaningar för vilka ingen förhandsberedskap kan byggas. För att den lokala ekonomin ska kunna utvecklas till en självorganiserande gemenskap krävs en nyfikenhet för förändring kombinerad med omsorg, både om nästan och om platsens historia. Den självorganiserande processen ter sig som ett nätverkande karakteriserat av spontanitet, experimentellt lärande och analogitänkande – sammanlänkat i en förmåga att ta vara på möjligheter och lära av misstag. Resultatet av självorganiseringen, i sig en plattform för vidare organisering för förnyelse, är en starkt lokal identitet som ger människor lokalt mål och mening och den lokala ekonomin en tydlig profil mot omvärlden. Den plats som bejakar sin historiskt, kulturellt och socialt formade miljö har stora förutsättningar att finna spontana drivkrafter.

Den (själv)organiserande lokala kontexten utgörs alltså av den del av tillvaron som av berörda aktörer gemensamt konstrueras som meningsfull och meningsfylld. En lokal ekonomi som ständigt underhåller sitt kunskapskapital och sitt sociala kapital har förutsättningar att erbjuda en sådan kontext. Denna kontext kan vi se som reglerad genom täta personliga nätverk företagare och andra aktörer emellan, nätverk som erbjuder lärande och skapar identitet. Det är också självklart att denna dynamiska lokala organisering, ett uttryck för kollektivt entreprenörskap, också måste omfatta reflekterade länknings till den omvärld som man ser och upplever. Självorganisering kräver att man vågar låta gränsen mellan den lokala ekonomin och omvärlden förbli flytande. Bevarar man inte en sådan öppenhet är risken stor att ansträngningarna för att skapa en lokal ekonomi leder rakt in i en utvecklingsfälla. Den lokala ekonomin behöver då sina inspiratörer eller eldsjälar. En plats och dess medborgare måste se på samma sätt på sin identitet som en individ på sin – en självbild under ständig omvandling men också ömsint vårdande sin biografi.

Den lokala ekonomins utvecklingspotential

Praktisering av den lokala ekonomins synsätt på företags- och samhällsutveckling innebär alltså att tydliggöra platsens särdrag och lägga dem till grund för konkreta insatser. Genom att aktivera platsens historia, dess kollektiva minne, kan också en tilltufsad lokal identitet återskapas. En sådan syn på den egna utvecklingen stämmer på ytan väl med den rådande svenska regionala utvecklingspolitiken. En viktig skillnad är att i den statliga regionalpolitiken uttrycks mål och medel nära nog bara i ekonomiska, finansiella, termer. Dessutom förknippas en positiv regional utveckling med regionens storlek: Ju större desto konkurrenskraftigare. Så undermineras effektivt föreställningen om (små) lokala ekonomiers livsduglighet.

Lokal självtillit och självinsikt utifrån ett lokalt ekonomiskt perspektiv och tilltro till den egna lokala särprägel och organiseringsförmågan måste alltså paras med en höggradig medvetenhet om rådande samhällsordning. Genom att anamma dess regler vinner man legitimitet och får tillgång till finansiella resurser i form av lån och stöd. Ibland öppnar sig möjligheter till ”institutionell judo”, vilket här innebär att använda kraften i den dominerande diskursen till att utmana maktens centrum. Det var knappast tänkt att det lilla Lamnhult i Småland med 2 000 själar och nio möbelföretag skulle bli ett svenskt Möbelrike, men när väl entreprenöriella lokala krafter proklamerat riket var det inte svårt att legitimera initiativet med tanke på det stora intresset för klusterbildningar bland beslutsfattare (även om dessa knappast hade lantliga lågteknologiska kluster i åtanke!). Lamnhults handlingskraft vid genomförande av detta trick föddes ur de tätt spunna personliga kontaktnäten på platsen och en ackompanjerande stark lokal identitet.

Min poäng är alltså att det finansiella kapitalets betydelse för den lokala ekonomin handlar lika mycket om att skapa legitimitet som om att direkt försörja den lokala ekonomin. Alltför lättvindig tillgång till finansiella resurser, och därtill knutna förväntningar om kvantitativ växt, kan tvärtom leda till fartblindhet och oförmåga att se de andra kapitalkällornas förnyelsebara värden. Formella strukturer som kooperativ och lokala enheter inom (inter)nationella organisationer kan inte själva klara utmaningarna. Den slagkraftigaste organiseringen sker i informella och överblickbara enheter, vare sig det gäller företag eller (lokala) ekonomier som helhet. Beständig utveckling kan bara skapas om verksamheten/ekonomin varken är hänvisad till frusna strukturer eller till externa bidrag. Tvärtom måste spontaniteten och intuitionen, som mobiliserar också andra mänskliga förmågor än intellektets, ständigt bejakas.

Forskare som baserar sin verklighets- och kunskapsuppfattning på antaganden om en entydig värld tar på sig ett stort ansvar genom att påskina att varje verk-

lighets och därmed varje plats framtid kan fångas i en modell. Tillvaron omtolkas ständigt i samspel människor emellan. Det är viktigt att företrädarna för det lokala perspektivet blir medvetna om detta spel. Forskare har som viktig uppgift att blottlägga dolda strukturer i samhället men också att påvisa individers och lokala gemenskapers möjligheter att protestera mot gällande ordning. Detta kan till exempel ske genom att skapa organisationer som bygger på solidaritet och inte individualitet eller genom att bruka personkontakter till att gäcka makten.

Den lokala ekonomins verksamhetsidéer och arbetsformer

För att skapa en plattform som rätt uppskattar den lokala ekonomins potential räcker det inte med att kritisera den ordning som gäller idag. Dessutom behövs verksamhetsidéer och arbetsformer som tydliggör hur lokal verksamhet och dess organiserande kan skapa hållbar utveckling på platser som idag marginaliseras av dominerande diskurser kring högteknologi och storskalighet. Utrymmet tillåter bara att jag diskuterar upplevelseekonomin som arena och den globala utvecklingsstrategin som handlingsväg.

Upplevelseekonomin anses ha avlöst industrisamhället och servicesamhället som drivkraft i utvecklingen. I sin översikt över den svenska upplevelseekonomin förenar KK-stiftelsen så olikartade fenomen som genuint lokal verksamhet, inte minst upplevelseturism, och just den gränsupplösande moderna informationsteknologin.

Det perspektiv som upplevelseekonomin lägger på företagande och samhälle kan sägas slå en bro mellan å ena sidan den dominerande marknadsdiskursen, å andra sidan de föreställningar som hävdar att människors särskilda platsanknutna upplevelser betyder mycket. Upplevelser är alltid situerade i tid och rum, de lyfter fram det unika i tillvaron och berör det estetiska och sinnliga i människors existens. Både en producent och en konsument av upplevelser kan, ofta gemensamt, överbrygga det vardagliga och det spektakulära. Den lantbruksfamilj som erbjuder storstadsbon några veckors lantliv erbjuder inte bara sin gäst ett nytt perspektiv på livet (på landet). Genom den dialog som den omedelbara umgängesformen inbjuder till får värdfamiljen själv nya perspektiv på sin tillvaro. Exemplet illustrerar en annan viktig aspekt på upplevelseekonomin: Den erbjuder inte bara kvinnor utkomst på landsbygden, utan uppmärksammar också deras förmåga till inlevelse i andra människors situation.

De ömsesidiga möjligheterna till självreflexion som konsumenter och producenter i upplevelseekonomin har kompletterar mer väsentliga nyttigheter i form av produkter/tjänster. Härmed också sagt att upplevelseekonomin konstruktivt kan utmana, och därmed utveckla, det genuint lokala. Svenska erfarenheter indikerar

dock att lokala initiativ, också när de presenterar imponerande organiseringsinsatser, är mer inriktade på att raffinera den lokala ekonomins inre arbete än att utveckla strategier som (också) uppmuntrar till gränsöverskridande utbyte. Just därför behövs exempel som Jukkasjärvi och dess Ishotell eller varför inte Ottsjö i Jämtland. Den lilla byn i turistgiganten Åres skugga, har en egen portal på nätet där byns sevärdheter och företagsamhet presenteras. Med hjälp av den moderna informationsteknologin kan, helt i enlighet med den nya ekonomins spelregler, kunder över hela världen komponera sitt eget upplevelsepaket.

Det ligger i upplevelseperspektivets idé om extrem följsamhet mot kunden att verksamheten inte kan förplaneras och produkterna inte standardiseras. Improvisation hör därför vardagen till och blir så en självklarhet. Ingen enskild verksamhet kan förväntas att inom sina väggar ha alla de resurser och all den kompetens som krävs för att tillgodose alla kunders önskemål. Denna insikt öppnar upp ögonen för att verksamheter inom såväl den privata (till exempel turistföretag) och den offentliga (till exempel muséer) som den ideella sektorn (till exempel hembygdsgårdar) kan leverera ingredienser till upplevelseekonomins produkter.

Upplevelseekonomin frammanar alltså krafter som verkar för lokal klusterbildning, alltså skapande av nätverk av verksamheter över sektorsgränser. För att denna utvecklingspotential ska tas tillvara krävs lokal medvetenhet och ett lokalt engagemang. Ett antal externa hinder för att knyta klustertanken till (den lokala) upplevelseekonomin anmäler sig dock. Det inskränkta bruket av klusterbegreppet i svensk praktikinära forskning är en första barriär. En antagligen ganska representativ text inom den dominerande klusterdiskursen utsorterar lokal verksamhet (inte minst detaljhandeln), de areella näringarna och den offentliga sektorn. Detta är ett synsätt som för oss bort från upplevelseekonomin och tillbaka till industrisamhället.

Ett andra hinder för att med upplevelseekonomin som arena lägga ett offensivt perspektiv på lokal ekonomisk utveckling är brist på vidsynhet i det svenska miljö- och landsbygdsprogrammet (LBU-programmet). Framväxten av en bredare företagsamhet skulle gynna just jordbruksföretagen i deras diversifieringsambitioner. Situationen kan synas särskilt frustrerande med tanke på att det så kallade Leader-programmet, som med resurser lika stora som LBU:s fria, just har till uppgift att lokalt/regionalt verka för utveckling av (lokala) innovativa organiseringsformer. Erfarenhet och kompetens, alltså kunskapskapital, för skapande av bärkraftiga lokala ekonomier finns uppenbarligen upparbetad. Men dessa insikter behöver spridas och då inte bara som akademiska, analytiska insikter utan också som berättelser. Här har uppenbarligen massmedia, men även forskare och företrädarna för lokala gemenskaper, en viktig roll att fylla.

Den för oss över till det andra begreppsbidraget: den globala utvecklingsstrategin. Strategin kan enligt min mening vara en ledstjärna när lokala ekonomier ska utveckla affärsmöjligheter inom exempelvis upplevelseekonomin. Genom att sambruka ett globalt och ett lokalt perspektiv på utveckling uppgraderas den lokala ekonomins företräden. Detta bryter uppenbarligen mot den centrum-periferi logik som använder ett uppifrånperspektiv för att ordna föreställningar om hur utvecklingskraft skapas. Genom att vara en intensiv interaktion mellan människor, företag och organisationer lokalt med ett alert utbyte med omvärlden kan å ena sidan ett stort antal embryon till affärsmöjligheter identifieras, å andra sidan utarbetade möjligheter realiseras med hela den lokala ekonomins resurspotential. Detta är en strategi som på ett konstruktivt sätt tar vara på den globaliserade ekonomin och informationssamhällets framväxt. I ett sådant samhälle är den överblick, gemensamma identitet och kollektiva handlingskraft som den lokala ekonomin kan erbjuda en avgörande tillgång.

Endast den utveckling som är lokalt förankrad har förutsättningar att bli beständig. Initiativ måste tas lokalt och varje plats måste mejsla ut sin profil vad gäller mål, kapitalförsörjning och organiseringsform. Denna respekt för det lokalt unika innebär att det inte finns någon generell utvecklingsmodell att tillämpa utöver den globala. Inte heller kan andras framgångsrecept kopieras. Dagens utvecklingspraktika innehåller många verktyg som ”best practice” och ”bench-marking”, men deras värde bestäms helt av hur omsorgsfullt de översätts av berörda i det lokala sammanhanget. Slutsatsen är att kunskap för utveckling nås genom ”kreativ imitation” (eller ännu bättre ”kreativ imitation” för att markera behov av både idé och handling) av andras erfarenheter, negativa såväl som positiva. Ett sådant lärande främjas av samtidig ödmjukhet och självrespekt. Ju mer man själv investerar i en gemensam erfarenhetsbank desto större är förutsättningar att med dess hjälp finna en egen utvecklingsstrategi.

Den lokala ekonomin i egna och högskolans händer

Den traditionella föreställningen om ekonomins funktionssätt är att de resurser som skapar ekonomisk tillväxt och samhällelig välfärd är begränsade och att marknaden behövs för att fördela dessa resurser. Denna logik är så stark att den avskärmar från alternativ resursförsörjning. Ett lokalt perspektiv på ekonomin ger oss förmåga till att se andra resurser och former för utbyten, de vars mål vi förknippar med den sociala ekonomin och vars form liknar den informella ekonomin. Så skapas förutsättningar för entreprenöriella initiativ och spontan samhandling.

En variationsrik argumentations- och handlingsrepertoar behövs för att kunna hantera en tillvaro som å ena sidan är oändligt förverkligbar, å andra sidan hårt

uppbunden av allt genomträngande diskurser och bekräftande sociala strukturer och praktiker. Både föreställningar som att vägen till framtiden är cementerad och att omvärlden väntar på ens egna idéer måste överges. Snarare handlar det om att experimentera och pröva sig fram och därtill om att inse att vilken färdväg man än väljer kommer att stort antal förhandlingar att behöva genomföras.

För att bryta den rådande diskursens dominans räcker det inte med att företrädare för de lokala ekonomierna själva gemensamt verkar för att deras perspektiv kommer upp på olika agendor. I dessa tider när det i Sverige är lagstadgat att forskare ska inbjuda praktiker till dialog måste också (de regionala) högskolorna engagera sig – och det aktivt. I en värld som är under ständig omvandling kan vi forskare inte begränsa oss till att bara reflektera över vad som skett och sker och sedan uppträda som officiella eller inofficiella utvärderare. Genom att oftare uppträda som historieberättare och mer sällan som samhällsplanerare har vi bättre förutsättningar att bidra till skapandet av lokala ekonomier med både större livskraft och större ansvarstagande.

Högskolor och universitet har därtill ett särskilt ansvar att ”dekonstruera”, avslöja, rådande föreställningar om vad som skapar ekonomiskt, socialt och ekologiskt hållbar utveckling. Forskarnas bidrag behöver inte stanna vid att föreslå alternativa uttolkningar av möjlighetsrummet, utan kan också omfatta aktivt deltagande i materialiseringen av valda möjligheter. Detta kan innebära allt från att forskare hjälper den lokala ekonomin att artikulera sina särdrag till att forskare själva tar initiativ till lokala utvecklingsprocesser. Vad en framgångsrik upplevelseekonomi kräver är fortlöpande dialog med den del av (den regionala) högskolan som ännu inte – medvetet eller omedvetet – låtit sig förföras av marknaden. Vad jag har i åtanke är inte minst högskolans humanistiska ämnen som, kanske som följd av en stor andel kvinnor, just till stor del ägnar sig åt att studera människans existentiella villkor och estetiska upplevelser.

Bristen på medvetenhet om den lokala ekonomins funktionssätt och potential hos många forskare kan inte minst förklaras av att det lokala, territoriella, perspektivet på ett tidigt stadium utsorteras bland de perspektiv och modeller som används i utbildning och forskning kring verksamhetsutveckling. Undanträngandet av det lokala perspektivet kan därtill också säkert förklara en hel del av den svenska högskolans generella svårigheter med att lösa sin så kallade ”tredje uppgift”, att i dialog med (det regionala) samhället bidra till utvecklingen i sitt omland. Företrädare för lokala ekonomier och högskolan borde ha ett gemensamt intresse: att upprätta, försvara och utveckla den lokala ekonomin som idé och praktik.

Bengt Johannisson

Professor i Entreprenörskap och företagsutveckling vid Ekonomihögskolan i Växjö. Föreståndare för SIRE (Scandinavian Institute for Research in Entrepreneurship) och samordnare för forskningsprofilen entreprenörskap vid Växjö universitet.

Artikeln bygger på en längre uppsats som under samma namn finns tillgänglig på webbadressen www.ehv.vxu.se/forskn/entreprofil/publikationer.html

Rekommenderad läsning

Almqvist, K., Engström, M. & Olausson, K. (2000) *Blandade upplevelser*. KK-stiftelsen.

Aronsson, P., Behrenz, L., Hansen, J., Johansson, L., Lövestedt, C. & Olofsson, G. (2002) *Tillit eller misstro i småorternas land – en studie av social ekonomi i fem län*. Rapporter från Växjö universitet. Ekonomi. Nr 1, 2002. Växjö universitet.

Bergström, E., Götlind, A. & Haraldsson, K. (2003) *Eldsjälar, nätverk och lokal gemenskap. Studier kring föreningsliv och företagande i Mora, Leksand, Edsbyn och Östervåla*. Dalarnas forskningsråd.

Brulin, G. (1998) *Den tredje uppgiften. Högskola och omgivning i samverkan*. Arbetslivsinstitutet/SNS.

Castells, M. (2000/01) *Informationsåldern. Ekonomi, samhälle och kultur*. Göteborg: Daidalos.

Grabher, G. (2001) "Ecologies of Creativity: the Village, the Group, and the Heterarchic Organisation of the British Advertising Industry." *Environment and Planning*. Vol. 33, ss 351-374.

Hjorth, D. & Johannisson, B. (2003a) "Conceptualising the Opening Phase of Regional Development as the Enactment of 'Collective Identity'". *Concepts and Transformation*, Vol.8, Nr 1, ss 69-92.

Johannisson, B., Ramirez, M. & Karlsson, G. (2002) "Institutional Embeddedness of Inter-firm Networks: A Leverage for Business Creation". *Entrepreneurship & Regional Development*, Vol. 14, Nr 4, ss 297-315.

Lindqvist, G., Malmberg, A. & Sölvell, Ö. (2003) *Svenska klusterkartor*. CIND. Uppsala universitet.

Olsson, L-E. (1999) *Från idé till handling. En sociologisk studie av frivilliga organisationers uppkomst och fallstudier av Noaks Ark, 5i12-rörelsen, Farsor och Morsor på Stan*. Almqvist & Wiksell International.

Pine II, B.J. & Gilmore, J.H. (1999) *The Experience Economy. Work is Theatre & Every Business a Stage*. Harvard Business School Press.

Putnam, RD. (1996) *Den fungerande demokratin*. SNS.

SOU 2003:29 *Mot en ny landsbygdspolitik*. Stockholm.

Wahlström, L. (1984) *Geografiutveckling och geografisk utveckling.... som om platser betydde något*. Meddelanden från Göteborgs universitets geografiska institutioner. Serie B, nr 76. Kulturgeografiska institutionen.

Gnosjös entreprenörer gör det tillsammans

Christian Berggren & Göran Brulin

Kvartalskapitalism skapar inga dynamiska kluster – den senaste etiketten på en gammal vinnare i tillväxtligan: Gnosjö. Det är dags att skrota förlegade modeller som ständigt upprepar att arbetsrätten, skattetrycket och byråkratin hämmar den ekonomiska utvecklingen och kväver den enskilde entreprenören. Det har aldrig hindrat Gnosjös framgångsrika småföretagare. Dessa sitter med fötterna fastklistrade i stabila lokala nätverk och ömsom konkurrerar ömsom samarbetar med varandra. Resultatet blir låg arbetslöshet, växande välfärd och – ja, att folk gillar varandra!

Den svenska diskussionen om ekonomisk utveckling, industriell förnyelse och sysselsättning kretsar kring två huvudteman – de internationella svenska storföretagens villkor och å andra sidan den enskilde entreprenörens. I takt med att storföretagen stagnerar, köps upp, lämnar landet eller rationaliserar bort allt fler anställda växer förväntningarna på de små- och medelstora företagen. Entreprenören är den ensamme hjälten som medelst konkurrensutsättning, mindre marginalskatter, lättare skattetryck, luftigare arbetsrätt och ökad arbetsmarknads- och lönesättningsflexibilitet ska putsa såväl sysselsättningsstatistiken som öka BNP.

Detta är den vanliga bilden. Men både svenska och internationella exempel ger en annan ledtråd till ekonomisk utveckling. I Sverige handlar det om småföretagens Eldorado – Gnosjö! Arbetslöshet finns knappast här. BNP är i topp och företaget växer så att det knakar. Men i den småländska framgångstriangeln Gnosjö-Gislaved-Vaggeryd-Värnamo gäller samma kollektivavtal, skatte- och arbetsrättsliga lagstiftning som för resten av Företagsverige. Detta kan egentligen inte hända. Inte utifrån konventionella föreställningar om entreprenörskap, näringslivsutveckling eller ”det globala kunskapssamhället” i alla fall ... ”för enkla produkter, för låg utbildning, för dålig infrastruktur, etcetera”, mässas dessa. Att lyfta blicken bortom Sveriges gränser kan hjälpa till att besvara gåtan.

Om man studerar Emilia-Romagna, denna Europas mest framgångsrika småföretagsregion, finner man – precis som i analyserna av storföretagens utveckling – att skatter, löner och regleringar har en förvånansvärt liten förklaringskraft. I norra Italien till exempel är löner och skatter höga, inhemska råvaror sällsynta, energipri- serna är höga – avsevärt högre än i Sverige, den administrativa och byråkratiska reg- leringen svårforcerad och kapitalmarknaden utvecklad. Ändå finns här Europas utan jämförelse mest dynamiska småföretag, med en anmärkningsvärd uthållighet och förmåga till fortsatt utveckling. Uppenbarligen är det något som saknas i den vanliga svenska diskussionen om företagsamhetens villkor.

Svenska Arbetsgivareföreningen, SAF, har varit en av de organisationer som allra hårdast drivit kraven på lättnader för företagen, som förutsättning för tillväxt och arbetstillfällen. I en av sina strukturrapporter har emellertid SAF börjat uppmärksamma att det finns andra, mer svårfångade faktorer som tycks avgöra den ekonomiska vitaliteten i ett område:

”Detta kapitel ’Det osynliga företagsklimatet’ hade sin upprinnelse i det faktum att det i våra studier av företagandets villkor tycktes finnas en faktor X som avgjorde mycket av hur företagsamheten utvecklades... Företagsamheten i dessa framgångsrika bygder förutsätter att företagen är fast förankrade i den kultur som råder, tar tillvara på de olika sociala plattformar som erbjuds, etcetera. Detta är viktigt för all företagsamhet, men kanske framför allt för småföretag på orter som i grunden inte har så goda förutsättningar. ” (SAF 1997:88, 97).

SAF konstaterar alltså att den svenska debatten om tillväxt och sysselsättning behöver kompletteras med nya perspektiv som uppmärksammar det sociala, snarare än det finansiella, kapitalets roll som utvecklingsmotor.

Kluster eller industriella agglomerationer

Denna ”faktor X” i Gnosjö och Emilia-Romagna är värd att undersökas närmare. En viktig poäng är just att det handlar om företag grupperade i förtätade indu- striella distrikt, och inte om småföretag i allmänhet. En annan central aspekt är kombinationen av rivalitet och samarbete, konkurrens och Kooperation, som gör dessa områden till något ännu mer än förtätade industriella distrikt, så kallade industriella agglomerationer.

Samarbetet tar sig uttryck i att man ordnar gemensamma mässor, gemensamma exportsatsningar, tar samlade initiativ för att få tillgång till avancerad teknik och ordnar utbildning av specialiserad arbetskraft. Den mest avancerade formen av samarbete är när ett antal företag delar en stor order, och på det sättet utåt fungerar som ett stort företag.

Detta är relationer som inte kan förstås utifrån nationalekonomins abstrakta marknadsanalys, utan kräver, som italienska forskare påpekar, att nationalekonomin möter andra samhällsvetenskaper, såsom ekonomisk geografi, sociologi, och så vidare.

Enligt svenska erfarenheter är det svårt, ja ofta omöjligt, att få ett antal småföretag att samverka kring en stor order, att få dem att lita på varandra och övervinna opportunistiska beteenden. Hur kommer sådant samarbete till stånd i de italienska distrikten? Hur kan man övervinna konkurrensmentaliteten och marknadens misstroende?

Förtroende och nätverk som utvecklingsfaktorer

Det är här det sociala kapitalet kommer in – normer av ömsesidighet som byggs upp genom täta och upprepade kontakter och utbyten, kompletterade med sociala sanktioner gentemot dem som bryter mot normerna. På ömsesidighetens grund kan en samarbetets sedvänja utvecklas som ersätter behovet av olika kostsamma arrangemang, till exempel system för övervakning, som träder in där förtroende saknas.

Utmärkande för de industriella distrikten i Norditalien är en utvecklingsregi som bygger på förtroende och delade kunskaper för gemensam framgång. Ömsesidigt förtroende och delade kunskaper är nödvändiga förutsättningar för teknologi- och innovationsspridning mellan företagen i ett sådant industriellt distrikt. Det ömsesidiga förtroendet minskar exempelvis transaktionskostnaderna så att många relationer mellan företagen i distriktet kan upprätthållas utan avtal och kontrakt. Vidare gör det ömsesidiga förtroendet att stegvisa innovationer och förbättringar kan spridas mellan företagen. Man vågar öppna sig för varandra, bjuda på sin ”tysta” kunskap och låta olika yrkeskategorier i företagen lära sig av varandra.

Varför finns då denna höga nivå av socialt kapital i dessa nord- och centralitalienska regioner? Den amerikanske statsvetaren Robert Putnam (1996) har gett ett viktigt bidrag, både till förståelsen av sambandet mellan politisk-social kultur och ekonomisk utveckling och till frågan om den norditalienska särartens ursprung. I en omfattande analys av Italiens regioner finner han att det under mycket lång tid, åtminstone sedan 1800-talets mitt funnits systematiska skillnader i medborgaranda och medborgerliga engagemang mellan de norra/centrala regionerna och de södra.

De norra regionerna har utmärkts av täta horisontellt inriktade nätverk av föreningar, kooperativ, självhjälpsorganisationer, företagssammanslutningar,

idrottsklubbar och ett intensivt partiliv, vad Putnam kallar ”spindelvävsliknande nätverk”. De södra regionerna däremot har präglats av vertikala relationer och ”majstångsliknande” nätverk, inte arenor där jämlikar kommer samman för att lösa gemensamma frågor, utan klientssystem, där underordnade ger stöd till lokala makthavare i förväntan om personliga fördelar. När syd brottats med ekonomiska problem har man vänt sig till Rom med krav på subventioner (och på ett liknande sätt har även den gamla storindustrin i nordväst krävt centralregeringens beskydd).

Det ”tredje Italien” däremot har aldrig förväntat sig eller närt några förhoppningar om att den romerska byråkratin eller politiska klassen skulle vilja eller kunna lösa några viktiga problem. Det har man fått göra med egna krafter! Lojalitet och identitet har i hög grad varit lokalt definierad, vilket också har att göra med Italiens sena enande. I både nord och syd är familjen viktig men, menar Putnam, medan man i nord har överskridit familjens begränsningar till förmån för bredare relationer av utbyte och ömsesidighet, präglas stora delar av syd i stället av en ”amoralisk familism”, där allt ses i perspektivet av fördel eller nackdel för den egna familjen, vilket leder till ett samhälle genomsyrat av misstroende.

Putnam visar med historisk statistik betydelsen av medborgerliga engagemang och socialt kapital för den ekonomiska utvecklingen. Många regioner i norr, till exempel Emilia-Romagna, var lika fattiga som de södra regionerna i början av 1800-talet. Men under tidens gång har de regioner som varit rikast utrustade med socialt kapital (de horisontella regionerna) entydigt utvecklats snabbare än regioner fattiga på medborgaranda och medborgarengagemang (de vertikala regionerna).

I en annan av många tankeväckande jämförelser visar Putnam att den relativa utbildningsnivån har föga förklaringsvärde. Emilia-Romagna, ”den effektivaste och mest medborgerliga sinnade regionen” och Calabria, ”den minst effektiva och medborgerliga sinnade regionen” och ekonomiskt mest efterblivna, hade i mitten på 1980-talet praktiskt identiska siffror, när man mätte utbildningsnivå som andel studenter i gymnasial och postgymnasial utbildning. Det finns element och erfarenheter också i Sverige som kan ge utgångspunkter för ett sådant nätverksbyggande.

Det svenska exemplet Gnosjö

Ibland betraktas Gnosjö som det individuella självförverkligandets tillflyktsort i Sverige. I vissa avseenden är detta säkert sant men det är också en sanning som det finns all anledning att modifiera.

Det paradoxala är att det individuella självförverkligandet i Gnosjö sker genom trygghet i närhet till andra. Förutsättningarna för det individuella självförverkligandet återfinns i de lokala nätverken och sammanhållningen. Ytterst få av de äldre företagarna har startat och drivit sitt företag ensamma. Den moderna entreprenörsforskningens sinnebild ”the lonely man on the prairie” återfinns inte i Gnosjö-Gislaved-Värnamo-Vaggeryd-regionen.

Undan för undan har här olika mönster för samarbete byggts; mellan företagare och anställda (som startar eget); mellan företagare och tidigare arbetskamrater (som går in som kompanjoner); mellan man och hustru (som, alltför ofta utan att synas och få ett erkännande, ställt upp med stöd och hjälp med allt från bokföring till direkta arbetsinsatser); mellan företagare och släktingar (som bidrar finansiellt) och så vidare. Djupet och betydelsen av nätverken i Gnosjöregionen brukar illustreras med frikyrkans starka ställning, man träffas i kyrkan, lär av varandra, delar med sig av affärsmöjligheter med mera.

Men liksom i Emilia-Romagna har flera av nätverken paradoxalt nog också sitt ursprung i att många av företagarna i början av seklet var kommunister. En stark inre övertygelse sammanförd med nära relationer till en trängre krets utmärker ju såväl frikyrkan som kommunistiska rörelser. Många kommunister blev avskedade när de försökte bilda fackföreningar och tvingades därigenom in i en företagarens roll. Vidare fanns det kopplingar mellan kommunisterna och frikyrkorna, bland annat genom den livaktiga nykterhetsrörelsen i Gnosjö. En tid lär majoriteten av godtemplarna ha varit kommunister trots, milt uttryckt, vissa motstridiga uppfattningar i synen på religionen mellan dessa olika rörelser.

Gnosjös historia illustrerar, skulle vi vilja påstå, väldigt tydligt hur det sociala kapitalet växer fram och hålls vid liv. Det vävs med en vävnad av trådar som går i en mängd riktningar och som fångar in människor med en mängd skiftande ideologier och trosuppfattningar. Den minsta gemensamma nämnaren är samarbete och själv-tillit. Än idag vidmakthålls det sociala kapitalet med liknande medel bland annat genom ett livaktigt lokalt kulturliv. På ytan kan den ensamme cowboyn framstå som sinnebild för entreprenören, under ytan är sammanhangen betydligt mer komplexa. Både i Emilia-Romagna och i Gnosjö framstår den sociala miljön och det sociala kapitalet (”faktor X”) som avgörande för företaget. Resonemangen leder även till att synen på entreprenörskap måste nyanseras.

Entreprenörskapets natur

Enligt dominerande ekonomiska teorier är entreprenören en ”economic man” som drivs av ekonomiska incitament – drömmen om att bli rik. Nationalekonomernas

Hollywood-komplex leder dem till att överdriva betydelsen av så kallade nyckelpersoner och den inverkan deras rörlighet har för kluster i allmänhet:

”Företagare och högkompetenta löntagare är nyckelfaktorer för den framtida tillväxten men de är idag också synnerligen internationellt rörliga produktionsfaktorer [...] Om bara ett fåtal ledande stjärnor inom entreprenörskap, företagsledning, forskning och utveckling lämnar landet kan en framtida tillväxtpotential tillfogas svår skada.”

Detta resonemang leder Svenskt Näringsliv till den överraskningsfria slutsatsen att ”skattefrågan är avgörande” för Sveriges konkurrenskraft och man föreslår en lång rad sänkningar, av ägarbeskattning, av optioner och vinstandelar, och så vidare. Har nationalekonomer som diskuterar ekonomisk politik någonsin landat i några andra slutsatser än att skatterna bör sänkas?

En stilla fråga i detta sammanhang: Vilka är egentligen dessa oersättliga superhjältar bland företagsledarna – Göran Lindahl, Pehr G Gyllenhammar, Percy Barnevik, Kjell Spångberg?

Just Kjell Spångberg förkroppsligar riskkapitalets globala glidardröm. Han har en nolltaxerad förmögenhet av oklart ursprung placerad på Cayman Island. Efter en serie IT-klipp i slutet på 1990-talet nådde han stjärnstatus som han utnyttjade för att snabbt dra in en miljard från olika institutioner till bolaget Emerging Technologies med bland andra förre finansministern (s) Erik Åsbrink i styrelsen. Här placerade Spångberg sina egna riskfyllda placeringar. Inom kort var de alla så gott som värdelösa.

Det handlar inte främst om att riskkapitalister som Spångberg – och andra – lider av en bristande förmåga att bygga företag. Problemet är att de inte ens är intresserade! Deras bärande tanke består i att snabbt lansera en idé, marknadsföra den hårt, få en börsnotering och sälja eller ”cash in”:

”Många siktar på att göra sin exit så fort som möjligt, deras mål är enbart att sälja vidare till nästa investerare. De som tänker så satsar efter hur de tror att andra investerare tänker. Då förstärks alla möjliga trender och svängningar på hightech-marknaden”. (Veckans Affärer nr 35, 2000)

Organiska entreprenörer

Gnosjö och de andra framgångsrika regionernas entreprenörer är av en annan ull. Deras drivkraft är att utveckla en verksamhet, som ger personlig tillfredsställelse, social uppskattning och status i närmiljön. Rikedom och personlig ekonomisk framgång är snarast en bieffekt.

Den entreprenöriella grunden för Gnosjöregionen har ett icke ringa ursprung i den lokala arbetarkulturen och återfinns i de frikyrkliga nätverken och i motståndet mot storföretagsamhet. Klasskillnader har av tradition varit små och alla människor har ansett sig vara kallade att själva förvalta sitt pund på bästa sätt. I den populära managementkulturen, som verkar ha smittat den national-ekonomiska teoribildningen, överskattas de enskilda stjärnornas, och då särskilt företagsledarnas, bidrag, medan de många medarbetarnas insatser underskattas. Ytterst få av de äldre företagarna i regionen bekräftar bilden av den incitament-drivne entreprenören, med målet att bli rik som dominerande drivkraft.

Studier av regionala ekonomier och kluster (en geografisk förtätad grupp av företag inom ett specifikt område, som är länkade på olika sätt genom likartade eller kompletterande behov) á la Gnosjö, italienska Emilien och Silicon Valley visar att sådant organiskt entreprenörskap spelar en nyckelroll för utveckling och förnyelse.

Det utvecklas särskilt gynnsamt i miljöer som samtidigt är både socialt stöd- jande, krävande och kontrollerande. Grunden för organiskt entreprenörskap handlar mer om socialt kapital än skattefritt sådant! Det handlar om normer av ömsesidighet som byggs upp genom täta och upprepade horisontella kontakter och utbyten, kompletterade med sociala sanktioner gentemot dem som bryter mot normerna.

Förutsättningarna för sådant entreprenörskap finns i omgivningen. Om människor tror att omgivningen kommer att fungera stödjande, kommer de att välja att utveckla verksamheter, skapa företag och låta dem växa. Inom den ekonomiskt sociologiska forskningen brukar detta benämnas som "economy of trust" – samhällets och omgivningens förmåga att skapa förtroende, tillit och ömsesidighet. Om organiskt entreprenörskap ska stimuleras handlar det mer om att påverka sociala än finansiella faktorer.

Spänningsfältet lokalt-globalt

Under lång tid har den dominerande riktningen inom nationalekonomin förespråkat villkorlös global anpassning. Enligt detta synsätt måste ett litet land som vill värna konkurrenskraft och välstånd avreglera arbetsrätten, sänka skatterna och underordna forskning och högre utbildning ekonomisk nyttorationalitet. Marknadens logik måste få breda ut sig på demokratins bekostnad.

Men det finns ett annat synsätt som lyfter fram globaliseringens paradox. "Globaliseringsparadoxen" består i att globala marknader fungerar bra för standardiserade komponenter och produkter – fritt fram för stordrift och glo-

bala skalfördelar alltså. Men om företagen ska lyckas med just *innovations- och utvecklingsprocesser* är det på den lokala nivån som framgång skapas.

Fysiskt kapital rör sig med lätthet över världen. Humankapitalet har vissa trögheter. Det sociala kapitalet, bestående av länkade företag och individer i täta och historiskt förankrade nätverk och kulturella mönster, rör sig inte alls. Gnosjös och de andra regionernas framgång kom inte över en natt. Den är snarare resultatet av åratals, ja, generationers arbete och sociala samspel. Ofta har några få ursprungliga företag fungerat som plantskolor. Avhoppare har startat nya företag och regionens näringsliv har utvecklats och förgrenats ungefär som ett släkträd.

Företagande innebär alltid en stor grad av lärande och kan inte, vilket ibland ställs i utsikt, förenklas hur långt som helst. Kontinuerligt lärande är den mekanism som gör att en entreprenör trots svårigheter och misslyckanden ändå når framgång. Framgångsrika företagare uppvisar en betydande lärförmåga, inte minst i förmågan att lära av andra i deras omedelbara närhet.

Förtätade kluster gynnar företagandets läroprocess. Fördelarna med lokala system där aktörer träffas regelbundet, både planerat men kanske ännu viktigare genom oplanerade slumpmässiga möten, är att man lättare kan hantera osäkerheten kring nya idéer i förtroendefulla relationer. Vidare underlättas sökandet efter lösningar via ”trial and error” genom täta kontakter. Närheten och intensiteten i kontakterna ökar också möjligheterna till flexibel specialisering och snabba omställningar.

Ekonomisk teori har traditionellt utgått från att företagen lokaliseras där det är billigast, det vill säga de orter där de totala produktionskostnaderna inklusive transporter kan minimeras. Med kunskaper om sambanden ovan måste teorierna omvärderas; lokala kunskaper är viktigare än råvaror – och företagen måste lokaliseras där innovationsförmåga och lärande maximeras.

I den framväxande nätverksbaserade kapitalismen menar man att relationer, samarbete och experimentella sökprocesser spelar en allt större roll för utvecklingen av nya produkter och tjänster. Innovationsprocesser kräver enligt detta synsätt samtal och samordning mellan människor ofta bundna till en och samma plats, lokalt eller regionalt. Relationsskapande är till största delen platsbundet och är den viktigaste territoriella tillgången. Det är en tillgång som tar lång tid att utveckla och är svår att imitera.

Konkurrens och samarbete

Andra teorier om ekonomiskt rationellt handlande, när det gäller till exempel konkurrens, behöver också omvärderas kritiskt i ljuset av Gnosjös och andra klusters framgångar. Forskaren Michael Porter (1998) har betonat den lokala konkurrensens speciella dynamik. Tävlan, rivalitet, jämförelser och konkurrens är viktiga faktorer här. Men också samspel och kunskapsutbyten. Nära konkurrens, inom samma kulturella och industriella kontext, tenderar att sporra hela organisationen, menar han. Medarbetare på olika nivåer i företagen stimuleras att söka förbättringar jämföra och utbyta erfarenheter och försöka ligga ett snäpp före varandra. Personell rörlighet och kontakter gör att "företagshemligheter" inte går att just hemlighålla, något som upprätthåller trycket på ständig uppgradering. Gnosjö i ett nötskal alltså.

När Ideon hade funnits i ett decennium jämförde forskaren Bengt Johannisson med flera kontaktmönstren i denna teknik- och forskningspark vid Lunds universitet med antalet kontakter mellan företagen i Gnosjö. Mer än dubbelt så ofta besökte företagarna i Gnosjö sina grannföretag för att se vad de hade för sig, få information om nya maskininköp, produkter och produktionsupplägg med mera. Trots att Ideon, liksom andra teknik- och forskningsparker, har grundats för att underlätta relationsbyggandet mellan forskare och företag och mellan de olika företagen har inte kontaktmönster som når upp till dem i Gnosjöregionen uppstått. Att skapa sådana tar tid, att rycka undan grunden för dem kan däremot gå väldigt snabbt.

Åter till Porter: I enlighet med etablerad teori påminner han om att gemensamma insatser, som utvecklar hela klustret, strider mot det kortsiktiga företags-ekonomiska egenintresset. Växande kluster kommer nämligen att attrahera konkurrenter, vilket tenderar att öka löneglidning och personalomsättning. Samtidigt pekar han på hur viktigt företagets samarbete och lokala engagemang är. Att företagen i de lokala klustren tillsammans investerar i gemensamma nyttigheter (från exempelvis utbildningsinstitut till testlaboratorier).

Varför klarar då företagen i de framgångsrika regionerna konststycket att kombinera konkurrens med medvetna insatser för att skapa kollektiva nyttigheter? Företag som verkar inom samma industrigren tenderar ju spontant att misstro varandra?

Här har just tillgången på socialt kapital mätt som medborgaranda och medborgerlig aktivitet en betydande bäring på ekonomin. De horisontella nätverken är en oerhört viktig form av socialt kapital. Ju tätare de är i ett samhälle desto troligare är det att dess invånare kan samarbeta till ömsesidig nytta. Nätverken ökar de potentiella kostnaderna för en avhoppare i alla enskilda transaktioner.

Nätverken förkroppsligar tidigare framgångar i samverkan, som kan tjäna som mall för kommande samverkan.

Dagordning för klistriga kluster

Om nu detta är en riktig förståelse av framgångsrika kluster och utvecklingsinriktat entreprenörskap, så kunde sådana främjas genom:

1. Långsiktigt och nationellt förankrat ägande

Utveckling av starka regionala kluster sker långsiktigt och kräver investeringar också i svaga perioder. Kvartalskapitalism skapar inga dynamiska kluster. Pensionsfonderna borde engagera sig som långsiktiga och krävande ägare.

2. Lokomotivföretag med ”stora lokala hjärtan”

Storföretag med lokala rötter, stora resurser och internationellt marknadskunande skapar en utvecklingsdrivande miljö som ”lokomotiv” i regionen.

3. Intensiv interaktion med utbildning och forskning

Sverige anses vara en ledande forskningsnation, men den samhälleliga avkastningen på forskningsansträngningarna är låg. En nära samverkan med praktiker, företag och industri måste skapas.

4. Företag som bidrar till hela klustrets utveckling

I framgångsrika kluster bortser företagen från snäva egenintressen och investerar i ”public goods” som gynnar hela klustret (och kräver inte bara att samhället ska göra det). Det krävs regionalt förankrade företagarföreningar som ger stöd och service till mångfalden av småföretag.

5. Fackligt engagemang för lokal utveckling

Facken måste engagera sig för lokal utveckling och lokal näringspolitik, delta i regionala utvecklingsnätverk, bli delägare i utvecklingsorganisationer, samverka med högskolor och forskningsinstitut och samarbeta med företagen i utvecklingsfrågor.

6. Uthålliga offentliga insatser

Framgångsrika kluster kan inte regisseras eller planeras fram. Samtidigt pekar historiska erfarenheter från högteknologiska regioner entydigt på betydelsen av offentliga insatser och beställningar, speciellt i tidiga faser.

Christian Berggren,

Professor i industriell organisation vid Linköpings universitet.

Göran Brulin,

Professor i arbetsorganisation vid Arbetslivsinstitutet och Indek, Kungliga Tekniska högskolan.

Not:

Kapitlet bygger på en redaktionell bearbetning av Berggren och Brulin (1998) och (2002) nedan.

Referenser

Berggren, C., Brulin, G. & Gustavsson (1998) *Från Italien till Gnosjö – om det sociala kapitalets betydelse för livskraftiga industriella regioner*, Rådet för arbetslivsforskning.

Berggren, C. & Brulin, G. (2002) *Klistriga kluster eller globala glidare? – Den lokala dynamikens paradoxala betydelse i den globaliserade ekonomin*, NUTEK, B 2002:2.

Porter, M. (1998) ”*Clusters and the new economics of competition*”, Harvard Business Review, November-December, pp. 77-90.

Putnam, R. (1996) *Den fungerande demokratin*, SNS SAF, Rapport, 1997:88.

Receptet bakom välmående regioner

Per Åhlström

Varför blir vissa regioner välmående och andra inte? Modern forskning säger att det handlar om komplexa processer som samverkar i tid och rum. Företagens växande avkastning, innovationer och anpassningsförmåga är nyckelfaktorer, så mycket vet man. Tag en del löntagarägda företag, en näve kreditgarantiföreningar och krydda med sparbanksidén. Låt dem puttra i sociala nätverk. Resultatet: Regional tillväxt av häpnadsväckande kraft!

Näringslivsutveckling handlar ofta om vägar, järnvägar, bredband, skolor, klimat, de lagar och regler som styr företagandets villkor, etcetera – det som brukar kallas fysisk infrastruktur. Men det är inte hela svaret på varför en del regioner utvecklas framgångsrikt och andra inte. En tillväxtkommun kan ju till exempel ligga granne med en kommun som lider av befolkningsminskning och ekonomisk tillbakagång fastän de delar samma infrastrukturella utgångspunkter. Inte heller kan problemet vara att vissa regioner lider brist på idéer. Människor är ju trots allt tämligen lika, oavsett bostadsort.

Nyare forskning förklarar framväxten av dessa nyckelfaktorer – avkastning, innovationer och anpassningsförmåga – med att det är entreprenörers förmåga att förnya traditionella, ofta relativt enkla, verksamheter som skapat snabbväxande företag. Denna förmåga är beroende av att det finns en stödjande struktur i form av till exempel förebilder, tradition och sociala nätverk som hjälper innovatörerna att utvecklas till entreprenörer, eller gör det möjligt för entreprenörer att ta över och kommersialisera innovatörernas arbete. Med andra ord, skillnader i lokal kultur och stödjande sociala nätverk leder till stora skillnader i olika regioners utveckling. Sådana faktorer kan påverkas.

Utbildning, företagskuvöser och stöd till olika former av nätverksbildningar kan på sikt förändra regional kultur och näringslivsklimat på ett radikalt sätt. I till exempel Karlskrona/Ronneby har en kultur präglad av storföretag och statlig verksamhet på ett årtionde omvandlats till ett dynamiskt klimat för företagande genom en kombination av politiska och privata initiativ.

Samband mellan tillväxt och finansiell infrastruktur

Om man nu börjat uppmärksamma sambandet mellan företagens nätverk och tillväxt, så uppmärksammas däremot sambanden mellan företagens nätverk och den finansiella infrastrukturen, det vill säga bankväsende, finansierings- och kreditföretag och finansiella marknadsplatser, alltför lite. Ändå är det just den typ av infrastruktur som, om den fungerar väl, stärker de lokala nätverken mellan företagen i högsta grad. Det är också en form av infrastruktur – eller bristfällig sådan – som ganska väl kan förklara varför vissa regioner har svårt att skapa tillväxt, särskilt landsbygd och avfolkningsregioner. Och särskilt när det gäller småföretag.

Företagen, motorerna för tillväxten, kan nämligen inte utvecklas utan att det i deras fysiska och mentala närhet finns krediter som är tillgängliga på rimliga villkor, utan att det finns riskvilligt och kompetent kapital som kan satsas som ägarkapital i företagen. I själva verket är en finansiell infrastruktur en förutsättning för att en marknadsekonomi ska fungera.

I de flesta länder finns ett starkt dominerande ekonomiskt centrum, där den finansiella handeln äger rum. Dessa handelsplatser, eller snarare den finansiella expertis och de kontaktnät som byggs upp runt dessa handelsplatser, är i sig en viktig faktor då företag väljer lokaliseringssort. Regioner som befinner sig långt från ett sådant dominerande ekonomiskt centrum har ofta en svag, finansiell infrastruktur och därmed jämförelsevis svårare att växa än andra mer centralt belägna regioner. Det här har flera orsaker.

En är att stora geografiska avstånd försvagar alla slags kontaktnät. De skapar svårigheter att hitta ekonomiska transportmöjligheter och fungerande nätverk av underleverantörer, och de försvårar även möjligheterna till finansiering. De statliga utredningar som behandlar småföretagens situation i landsorten är eniga i sina bedömningar: Det är svårare att finansiera ett företag i landsorten än det är i storstadsområden. Med andra ord, bankerna vill inte låna ut pengar till företag på landet.

Bankerna utsätts följaktligen ofta för kritik ute i landsorten. Argumentet är att de inte anses vara tillräckligt riskvilliga. Få vet att banker faktiskt enligt lag inte får ta risker. De är ålagda att endast låna ut mot fullgoda säkerheter – och sådana ska värderas till vad man kan antas få ut om man lägger ned verksamheten. Storbankerna får därigenom ett sparandeöverskott i landsorten, som med god förtjänst lånas ut till investeringar i storstadsområdena. I regioner med stark befolkningsminskning leder detta till en ond spiral. Bankerna drar sig för en ”normal företagsfinansiering”, eftersom det inte längre går att ta säkerheter i före-

tagarnas och företagens fastigheter. Värdet på fastigheterna blir nämligen negativt då utbudet av fastigheter kraftigt överstiger efterfrågan. Vissa banker har fränkt deklarerat att fastigheter norr om Gävle inte är belåningsbara.

Rimliga kreditvillkor för ”vanliga” företag verksamma inom lokala marknader, till exempel olika serviceföretag, kan alltså vara ouppnåeliga i områden med en negativ befolkningsutveckling, det vill säga nästan hela den svenska landsorten.

Stora företag som utgör basen i en regional ekonomi och som exporterar till andra regioner och länder vänder sig till riskkapitalbolagen. De flesta större riskkapitalbolag koncentrerar sig emellertid på relativt stora investeringar i den egna omgivningen, Stockholmsområdet alltså. Det sparar tidskrävande resor för att följa upp investeringarna. På orter med en svag andrahandsmarknad för företag vore riskkapitalbolagens risktagande ofta orimligt stort och inte ekonomiskt försvarbart. Riskkapitalbolagen är också väldigt trendkänsliga och är mycket specialiserade, till exempel på mobilt Internet eller bioteknik. Riskkapital är därför långtifrån någon patentmedicin som automatiskt ger ökad tillväxt i landsbygdens företag.

Riskkapitalbolagen hävdar ofta att det inte är brist på riskkapital, utan på goda entreprenörer med bra idéer som saknas. Det är bara ett annat sätt att säga att de har svårt att hitta investeringsobjekt som motsvarar deras krav. Men många entreprenörer är å sin sida föga trakterade av samarbeten med riskkapitalbolag. De är rädda att förlora makten över sitt företag, de tycker (ofta med rätta) att riskkapitalbolagen ställer orimliga krav eller att deras erbjudanden är för dåliga. Många företagare vittnar om att de flesta riskkapitalbolag kräver orimligt snabb tillväxt och exitmöjlighet efter alltför kort tid, ofta bara ett par år.

Insikten om behovet av finansiella strukturer som lämpar sig även på landsbygden är inte ny. Lokala börser för småföretag är ett av de recept som ofta misslyckats. Handeln har varit för liten för att ge reell likviditet i småföretagsaktier och det har varit svårt att upprätthålla den standard på företagens information som krävs för en fungerande handel.

Staten bedriver genom Almi Företagspartner, Norrlandsfonden och Nutek en offentlig kredit- och stödverksamhet. Kritiken för att villkoren för de statliga lånen varken skiljer sig från bankerna eller är lättare att få har tidvis varit hård. Också riskkapitalbolag på landsorten har nästan alltid baserats på offentliga pengar. De har i många fall haft uppdrag som mer varit inriktade på att skapa sysselsättning än att skapa ekonomiskt överskott. Risken är då att både företagets inriktning och att konkurrensen snedvrids, vilket istället kan hämma regionens tillväxt.

Vinst är för övrigt ofta ett fult ord i regionalpolitiska sammanhang. Det är dock viktigt att regionalpolitiska insatser ger vinst. Det är faktiskt grundläggande för att man ska kunna tala om ekonomisk tillväxt. Däremot bör man vara observant på hur vinsten används och i vems intresse den används. Finns det intressantare alternativ för att skapa regional tillväxt?

Alternativen

Man var klokare förr frestas man konstatera. Parallellt med industrialiseringen av Sverige byggdes en finansiell infrastruktur i landet som i huvudsak var regionalt baserad. Ryggraden i denna infrastruktur utgjordes av regionala affärsbanker, lokala sparbanker och så småningom också lokala, kooperativa föreningsbanker.

Sparbanker

Kärnan i dessa bankers affär var finansiella tjänster för det lokala näringslivet. Vid behov av mer kompetens och kapital än den lokala banken hade, sökte de regionala affärsbankerna samarbete med de större affärsbankerna i huvudstaden. Sparbankerna bildade Sparbankernas Bank i samma syfte.

Dessa regionala banker hade ett eget intresse av att stimulera ekonomisk aktivitet i den region där de hade sin verksamhet. Bankernas vinster plöjdes på olika sätt tillbaka i den regionala ekonomin. Runt dessa regionala och lokala banker byggdes också informella nätverk, som kunde lösa andra finansieringsbehov i områdets företag. I bankstyrelserna satt ortens förmögna personer, som både lånade ut pengar och investerade i andra lokala företag utan att fråga efter bankmässiga säkerheter eller andra formalia.

Denna struktur byggdes nerifrån och upp. Systemet utnyttjade i första hand de lokala resurserna och de smådriftsfördelar som följer med detta – personkännedom och möjligheter att följa kreditgivning och investeringar på nära håll, utan formaliserade och dyra rutiner. Först när de lokala resurserna inte räckte till sökte man samarbeten utanför regionen. Detta var ett väl fungerande system med låga kostnader och goda resultat – erfarenheterna härifrån är viktiga att ta med sig.

Socialt kapital och kreditgarantiföreningar

När bankerna centraliserats och då sparbanker och föreningsbanker fusionerats, så har man också försvagat de informella nätverken kring bankerna. Om inte kreditgivning och investeringsverksamhet är förknippad med en social kontroll, ömsesidig tillit och ömsesidigt beroende, när en social kostnad för den som missköter en kredit saknas och beslutsfattaren saknar personkännedom, måste banken naturligtvis vara extra försiktig. Förlusten av de lokala finansiella nätverken är kanske den största förlusten för landsorten då bankerna fusionerats. I

en del fall, som till exempel i Gnosjö, är det sociala nätverket en viktig finansiell infrastruktur i sig. Mer än en affär har gjorts upp vid församlingsmöten och andra sociala träffar.

Samhällets försök att på andra ställen skapa en motsvarighet till de sociala nätverken i Gnosjö har i allmänhet misslyckats. Samhällsinsatserna har inte lyckats skapa den kombination av affärsmässig nytta, ideellt engagemang och trivsam samvaro som är grunden för Gnosjös framgångar. Försöken att främja den sortens utveckling får dock inte överges.

Kreditgarantiföreningar är ett annat intressant alternativ för att skapa finansiell infrastruktur på landsbygden, som bygger på socialt kapital. En kreditgarantiförening är en ekonomisk förening, där ett antal oberoende företag agerar gemensamt i syfte att förse varandra med nödvändiga säkerheter, i form av garantier, för att skaffa kapital från kommersiella kreditinstitut och banker. Företagen kan få fler eller större lån. Bankerna tjänar också på affären, eftersom kraven på kapitaltäckning sjunker när lånen kan räknas av mot kreditgarantier. Kreditgarantiföreningar är mycket vanliga i norra Italien, som är en av Europas mest dynamiska regioner. Föreningarnas betydelse är inte bara ekonomisk, utan är också en starkt bidragande orsak till att området sägs ha världens starkaste nätverk mellan de små och medelstora företagen. Det här finns redan i Sverige, om än fortfarande utvecklat.

Lokalt ansvar för statliga pengar

I Kanada har staten börjat stödja regional utveckling genom att delfinansiera program där ansvaret för genomförandet ligger på privata organisationer. Dessa program har visat sig ge bättre effekt och mer ansvarsfull användning av skattemedel än då den offentliga sektorn själv tar ansvar för strategi och genomförande.

I så kallade Community Futures Development Corporations ansvarar aktiva lokala företagare för kreditgivning ur fonder som skapats med offentliga medel. Krediterna ges mot säkerhet, som dock inte behöver vara bankmässig, utan kan vara mycket otraditionell. Det sociala priset för ett misslyckande är högt. Resultaten är i vissa stycken sensationella, där man i till exempel Strathcona på Vancouver Island har en (ja, läs: 1) procent i kreditförluster trots att 65 procent av utlåningen går till nystartade företag.

I flera kanadensiska provinser finns också regionala riskkapitalfonder, där staten subventionerar sparandet. Fonderna investerar i onoterade företag i sin provins. Avkastningen i de etablerade fonderna ligger kring 7,5 procent per år,

skatteförmånerna oräknade. Och de skattesubventioner som staten ger har en återbetalningstid på 18– 24 månader, tack vare att fonderna skapar så många nya arbetstillfällen.

Löntagarna äger sina företag

Löntagarägande är också ett sätt att förbättra en regions finansiella struktur. På många håll i landsorten är det svårt att hitta köpare även till välskötta och lönsamma familjeföretag. Det finns uppskattningar som säger att 2/3 av familjeföretag i landsorten försvinner i samband med generationsskiften.

Detta problem är inte heller unikt för Sverige, utan finns i hela världen. I USA, där problemet med arvsskatter vid generationsskiften är minst lika stort som i Sverige, har löntagarägande blivit ett vanligt sätt att lösa problemen på ett sådant sätt att företagen kan leva vidare.

Det system som används har stöd i lagstiftning om Employee Stock Ownership Plans (ESOP). Systemet innebär att personalägandet samlas i en fond, som är den formella ägaren av aktierna i företaget. Företaget har rätt att tillskjuta obeskattade vinstmedel till fonden. Det innebär att företaget får en ökad soliditet, men att det utökade egna kapitalet inte ägs av de gamla aktieägarna, utan av personalen.

Lagen säger att aktierna i en ESOP-fond ska fördelas enligt regler som är lika för alla anställda. Det vanligaste är en kombination av arbetad tid och lön, så att exempelvis hälften av aktierna fördelas i förhållande till arbetad tid och hälften i förhållande till utbetald lön. Den amerikanska staten ger skattefördelar till företagare som säljer sitt företag till de anställda genom en ESOP, ett kooperativ eller enskilt aktieäggande. Detta system gör de anställda till den mest attraktive köparen, sett ur företagarens synvinkel, samtidigt som det bidrar till att bevara företag i lokal ägo och fortsatt drift.

Forskning i USA har visat att företag som är helt eller delvis personalägda har betydligt högre konkurrenskraft än konventionellt ägda företag i samma bransch – förutsatt att personalen utbildas i ägarfrågor, de anställda får ett reellt inflytande över det dagliga arbetet och utbildning i konsten att utnyttja medbestämmande-systemen, företagsledningen utbildas i konsten att leda ett personalägt företag, etcetera.

Det krävs dock en rad åtgärder för att en svensk modell för löntagarägande ska kunna skapas. Men fördelarna med löntagarägande i företagen är så uppenbara för ett land, som måste leva på att öka kunskapsinnehållet i produktionen, att

det är svårt att se hur Sverige på sikt ska kunna undvika att skapa en bra modell för personalägda företag.

Per Åhlström

Publicist, skribent och konsult i näringslivs- och företagsutvecklingsfrågor.

Referenser

Åhlström, P. (2002) *Pengar sökes – om landsortens finansiella infrastruktur*.
LO.

Åhlström, P. (1998) *I Egna Händer – om löntagarägande i USA och Kanada*.
Bilda Förlag.

Arbete och pengar måste förankras lokalt

John Logue

Föräldrakooperativet Lilla My i Jämtland skulle aldrig drömma om att flytta produktionen till ett låglöneland i Asien. Lilla My är ett skolexempel på ett lokalt förankrat företag – en verksamhet som inte startats i vinstsyfte och som drivs vidare även i ekonomisk snålåst. Lilla My är ett villkor för att resten av den lokala ekonomin ska fungera och dess multiplikatoreffekter i den lokala ekonomin är betydande. Det behöver man inte vara doktor i ekonomi för att förstå.

Den globala ekonomin har vinnare och förlorare. Hittills är det multinationella företag som tjänat storkovan. De har flyttat jobb från demokratiska industriländer till utvecklingsländer, där diktaturregimer nekar löntagarna rimliga rättigheter. Löntagarna i industriländerna har också dragit en nitlott – deras jobb har försvunnit och deras samhällen har urlakats på köpkraft, fastighetsvärden, infrastruktur i form av skolor, vägar, skatteunderlag och så vidare.

Detta har åtföljts av en snabb koncentration i den finansiella sektorn. Fördelen har varit snabbare internationella penningflöden, myntets baksida minskad tillgång till finansiella resurser för små och medelstora företag. Och lokala banker har rationaliserats bort.

Det här problemet är särskilt akut i ”geografiskt perifera områden”, läs: till exempel Norrland, regioner långt från stora marknader, med jämförelsevis höga löner, gamla fabriker och en hög andel fjärrägande i företagen. Sådana regioner är verkligen inte unika för Sverige. Dagligen brottas mängder med regioner både i Europa och USA med samma situation.

Det finns dock motkrafter mot denna utveckling. Krafter som verkar för att kapital och jobb förankras lokalt. Lokalt ägda företag investerar nämligen lokalt. De stabiliserar därmed skatteunderlaget och sysselsättningen. Lokalt ägda företags verksamheter tycks ha en högre ekonomisk multiplikatoreffekt – de köper mer varor och tjänster lokalt. Amerikanska studier visar med eftertryck att lokalt

ägda företag är *nettoskapare* av jobb, i kontrast mot amerikanska multinationella företag som *nettominskar* antalet jobb.

Man behöver inte vara doktor i ekonomi för att förstå orsaken. Lokala ägare vill nämligen inte flytta sina företag till Bangladesh eller Haiti, för de vill inte flytta sina familjer dit. De söker heller inte högsta möjliga avkastning på sitt kapital – om de gjorde det skulle de alla sälja till exempel knark – utan söker en optimal avkastning som inkluderar deras arbetsinkomst och erkännandet av deras företags värde för samhället. De driver sina företag vidare, även i dåliga tider, eftersom de lever på dem. De bor i ett samhälle som belönar dem med social status och ett gott rykte. De känner att de åstadkommer något, vilket är viktigt för deras psykiska välbefinnande. Det är inte konstigt att sunda, lokalt ägda företag är grunden för en sund lokal ekonomi.

Problemets bakgrund

För 50 år sedan hade också de flesta industrialiserade samhällen en stabil infrastruktur av lokalt ägda företag. Så är det i allt mindre utsträckning i dag. Till detta finns det i huvudsak tre allmängiltiga grundorsaker:

För det första, köps lönsamma företag ofta upp av kapitalstarka ägare på annan ort, särskilt då familjeföretagare pensionerar sig. Nyckelpersoner i företaget, andra lokala företagare och företagets personal saknar nämligen ofta det nödvändiga kapitalet för att kunna köpa företaget till marknadspris. *För det andra*, även om det finns gott om riskkapital för högteknologiska, nystartade företag, så finns det en reell brist på riskkapital som riktas till små och medelstora företag i icke-glamorösa basnäringar. Detta är särskilt påtagligt i geografiskt perifera områden där riskkapital knappt existerar överhuvudtaget. *För det tredje*, har den ökade centraliseringen i bankväsendet minskat tillgången på lånekapital i halvstor skala, vilket försvårar företagens expansion. Bankkrisen i Sverige snabade på den utvecklingen.

Alla de här faktorerna hindrar finansmarknaden, så som den just nu ser ut, att få fram tillräckligt med kapital för att lokala företag ska kunna drivas vidare och expandera. Med andra ord, ett finansmarknadens marknadsmisslyckande. Marknadsmisslyckanden finns alltid i kapitalistiska ekonomier. Den offentliga sektorns existensberättigande ligger inte så sällan i ambitionen att korrigera sådana marknadsmisslyckanden, vare sig vi talar om bostadssektorn, barnomsorg och annan social service eller om många av våra transfereringssystem. I den globaliserade ekonomin måste också myndigheters och andras agerande styra kapitalflöden så att de bidrar till att upprätthålla livskraften i lokala ekonomier. Kan då misslyckanden på kapitalmarknaden angripas? Svaret är naturligtvis ja.

Offentliga aktiefonder

Offentliga aktiefonder är en väg. Sverige använde i många år sina AP-fonder för att finansiera ett stort bostadsbyggande. (Löntagarfonderna investerade dock i huvudsak i börsnoterade aktier och angrep därmed inte några marknadsmisslyckanden.)

I andra länder har alltför lokala och regionala aktörer i utsatta regioner etablerat aktiefonder och fonder som arbetar med förlagslån och liknande instrument. Ett exempel är provinsen Quebec i Canada, som har varit fantastiskt uppfinningsrik i sina försök att lösa problem med kapitalbildning och investeringar. *Investment Quebec*, provinsens aktie- och lånefond, har ett antal sektorsfonder. Bara dess kooperativa finansfond har på egen hand, under åren 1999–2000, ställt upp med över 125 lån och lånegarantier, motsvarande investeringar på 360 miljoner kronor. Den 31 mars 2000 omfattade den kooperativa investeringsportföljen 120 miljoner dollar. Den har i stor utsträckning använt lånegarantier som ett flexibelt sätt att få en hävstångseffekt på sina tillgångar.

Många kommuner och län har etablerat lånefonder där vinsterna plöjs tillbaka i verksamheten och som ibland arbetar med låneformer som liknar aktiekapital. Ett ökande antal stater i USA har också direkta låne- och lånegarantiprogram för företag. Sådana program bygger dock vanligen på lån mot säkerheter och löser inte företagets problem med bristande eget kapital.

Lokala finansiella institutioner

Ett annat sätt att närma sig problemet är att återskapa lokala finansiella institutioner. I USA, i kölvattnet på bankfusionerna under senare år, har det kommit en våg av nystartade "sammhällsbanker". Dessa är privatägda institutioner som lånar in kapital lokalt och lånar ut det lokalt. Även om det inte finns något strukturellt eller juridiskt hinder som gör dessa banker oåtkomliga för uppköp, så är de åtminstone för närvarande ideologiskt motståndskraftiga mot sådant – hela anledningen till att de finns är ju just att de är lokalt orienterade.

I provinsen Quebec har kreditföreningarna klivit in i den här rollen. De sysslar allt mer med kommersiell utlåning och lån till företag. Med mer än 1 300 kreditföreningar, som tillsammans har över 70 miljarder dollar i tillgångar och 5,5 miljoner medlemmar (i en provins som har strax över 7 miljoner invånare), har kreditföreningarna tillräcklig ekonomisk styrka för att kompensera nedgången i kreditgivning till glesbygden. Provinsen Quebec är dock mer än bara lite ovanlig – kreditföreningarna är provinsens största finansiella institution och provinsens största privata arbetsgivare.

Löntagarnas pensionsfonder

Den viktigaste källan till kapitalbildning i nästan alla dagens västliga ekonomier, näst efter företagets vinster, är löntagarnas pensionssparande. Det främsta syftet med pensionsfonderna, som förvaltar sparandet, är att garantera en säker pension för spararna.

Hur pensionsfonderna når detta mål är inte oviktigt i sammanhanget. Den grundläggande frågan är om löntagarnas sparade kronor investeras för att optimera både pensionerna och det ekonomiska "hälsotillståndet" i det lokalsamhälle och den region i vilken spararna lever och bor. Det innebär att en del av pensionssparandet bör investeras i området där löntagaren bor. Med tanke på pensionssparandets betydelse som kapitalkälla, så är lokala investeringar av dessa en garanti mot fortsatt kapitaldränning från glesbygden till finansiella centra, läs storstadsregioner, inte sällan till och med till finansiella centra belägna utomlands.

Det finns praktiska exempel som styrker teorin. I Kanada, med början i Quebec i det tidiga 1980-talet, har regionala, fackligt sponsrade investeringsfonder skapats för att förvalta pensionssparandet. De har uppnått fantastiska resultat när det gäller att förankra kapital och jobb i områden som annars hotas av just den sorts kapitalflykt som beskrivits ovan. Resultaten är ur amerikansk synvinkel verkligt imponerande. I dag har Quebecs Solidaritetsfond växt till över 4 miljarder dollar och den har fått cirka 25 ytterligare fackligt finansierade investeringsfonder som efterföljare. Fackliga investeringsfonder står i dag för mer än hälften av Kanadas riskkapital.

Vi behöver bättre investeringsinstrument, instrument som investerar på lång sikt i den reala ekonomin – den ekonomi som producerar varor och tjänster, investeringsinstrument som är inriktade på att förankra kapital och jobb lokalt. Och eftersom globaliseringen fortskrider och nationella regeringars förmåga att styra ekonomin försvagas, måste vi också ompröva företagets ägarmönster.

Ett breddat ägande

Den ägarkoncentration som kunde vara acceptabel när nationalstaten skapade ekonomisk politik, börjar nämligen bli farlig för oss, särskilt i perifera regioner, när nationella regeringars kraft minskar till förmån för de multinationella företagen.

Löntagarägda företag investerar lokalt. Deras verksamheter har en högre multiplikatoreffekt i det lokala samhället. Dels eftersom de tenderar att handla mer lokalt och dels eftersom de värden de skapar stannar i det lokala samhället. De betalar sina skatter, istället för att överföra vinster till skatteparadis på diverse öar. De är bättre arbetsgivare: De tenderar att investera mer i kompetensut-

veckling för personalen och de satsar på arbetsmiljö och säkerhetsfrågor. Och deras investeringar stabiliserar samhället: skolorna, kyrkorna, folkrörelserna och fastighetsmarknaden.

Att bredda ägandet till att också omfatta de anställda har också positiva följder för företagens ekonomiska resultat. När löntagarägande kombineras med medbestämmande, öppen kommunikation i affärsfrågor, utbildning för de anställda i konsten att använda sitt inflytande och i att förstå ägarstruktur och affärsinformation, så förbättras företagets resultat. Här finns starka synergieffekter.

Anledningen är enkel. När anställda också är ägare på riktigt, när de förstår att de är ägare, när de tjänar ekonomiskt på ägandet, när de förstår affärsidén i sitt företag, när de får den nödvändiga informationen om företaget och när de har möjlighet att delta i beslut och ge förslag på förbättringar i företaget, *så gör de det*. De är inte bara ägare, de *tänker* också som och *uppträder* som ägare.

Amerikanska studier visar att sådana företag systematiskt har högre konkurrenskraft än sina konventionellt ägda och organiserade konkurrenter. Löntagarägande är förmodligen mest känt som ett alternativ till nedläggningar av företag och andra försök till konstgjord andning. Löntagarövertagandet lämpar sig dock bäst för köp av starka företag, särskilt då den gamla ägaren närmar sig pensionen utan att ha klarat ut generationsskiftet. Ett löntagarövertagande är ett alternativ som borde övervägas varje gång ett familjeföretag blir till salu. Det är helt klart bra för de anställda. Det är helt klart bra för samhället. Och det är också bra för den tidigare ägaren, som för det mesta får ett bättre pris (eftersom de anställda vill köpa just detta företag och inte vilket företag som helst) och kan känna tillfredsställelsen i att företaget lever vidare. Försäljning till de anställda är av dessa anledningar en mycket attraktiv strategi för en regional facklig investeringsfond.

Sammantaget skapar kombinationen av offentliga lånemöjligheter, återupprättandet av lokala finansiella institutioner och regionala fackligt finansierade investeringsfonder ett lovande alternativ där finansmarknaden har brister, särskilt i perifera regioner. Om detta kombineras med strategier som förankrar ägandet i lokala händer, inklusive löntagarägande, kan sådana regionala kapitalstrategier skapa spännande, växande lokala ekonomier.

John Logue

Professor vid Kent State University, Ohio, USA.

Referenser

Fung, A., Hebb, T. & Rogers, J., eds. (2001) *Working Capital: The Power of Labor's Pensions*. Cornell University Press.

Greider, W. (2003) *The Soul of Capitalism*. Simon and Schuster.

Logue, J. & Yates, J. (2001) *The Real World of Employee Ownership*, Cornell University Press.

Williamson, T., Imbroscio, D. & Alperovitz, G. (2002) *Making a Place for Community: Local Democracy in a Global Age*. Routledge.

Åhlström, P. (1998) *I egna händer. Om löntagarägande i USA & Kanada*. Brevskolan.

Företagsänglar i ny skepnad

Bo Svensson

I Bispgården och Gnosjöregionen har företagen gått man ur huse och försvarar lokal kultur och offentlig service. Gemensamt driver man boende-, utbildnings-, ungdoms- och kvinnofrågor. Begreppet företagsänglar har fått en ny innebörd! Går näringslivet hädanefter i täten för landsbygdens överlevnad? Eller har ett nytt hot mot demokratin dykt upp?

Just mobilisering, att väcka och ta tillvara engagemang, är en nyckelfaktor för framgång i lokala utvecklingsprocesser – men hittills är det oftast bygdereörelsens, frivilligorganisationernas och enskilda eldsjälaars insatser som uppmärksammas. Här handlar det om två exempel där istället näringslivet tagit en ledande roll i lokalt utvecklingsarbete.

Exemplen är hämtade från områden som är geografiskt åtskilda – ett i norr och ett i söder. Befolkningsstorlek och områdesstruktur varierar och deras företagscentra visar stora olikheter i storlek och sammansättning. Gemensamt för områdena är dock oron för brist på arbetskraft i framtiden och insikten om att det egna samhället är föga attraktivt som livsmiljö. Det har också på båda ställena funnits ett missnöje med kommunens sätt att hantera situationen. Det finns alltså slående likheter i fråga om vilka problem man haft och, som artikeln visar, i hur näringslivet på respektive ort reagerat.

Företag i skön förening

Ett av dessa områden är en gammal rikskändis – Gnosjöregionen, eller GGVV-regionen – fyra kommuner (Gislaved, Gnosjö, Vaggeryd och Värnamo) i Jönköpings län. Här finns ett kluster av små- och medelstora företag, som i mer än ett decennium setts av både politiker och forskare som ett unikt exempel på tillväxt och expansion. Trots detta blev det mot slutet av 1990-talet uppenbart att den fortsatta tillväxten var hotad, inte minst på grund av bristen på arbetskraft.

Det andra området, Bispgården, ligger i Jämtland. Området har 1 600 invånare och är drabbat av en nedåtgående spiral av befolkningsminskning, försämrad offentlig och kommersiell service samt infrastruktur. På plussidan finns en tradition av småskalig tillverkningsindustri, men utbildad arbetskraft är en bristvara trots omfattande pendling från näraliggande områden och kommuner.

Gnosjöregionen först: År 1997 beslöt näringslivet att gemensamt inta en mer aktiv roll för att avvärja hoten mot regionens framtid. Ett partnerskap av näringslivsaktörer tog fram en lokal handlingsplan med fyra huvudområden: utbildning, näringslivsutveckling respektive förnyelse, infrastruktur respektive kommunikationer och slutligen regionens attraktivitet som livsmiljö.

Ungefär samtidigt började också företagen i Bispgården visa ett ökat intresse för samhällets utveckling i bredare mening. Man insåg att någonting måste göras, men också att kommunens ekonomi inte var stark nog att klara av situationen. Initiativen samordnades genom den lokala företagarföreningen. Det handlade om utveckling av nya företag och satsningar på marknadsföring och turism. Därutöver startades arbetsgrupper som tog sig an kultur, offentlig service, boendefrågor, utbildning (på alla nivåer), ungdomar och kvinnofrågor.

Hot mot demokratin

Initiativen var inte okontroversiella. Ska näringslivet – som väl bara driver sina egna, snävt företagsbundna intressen – blanda sig i något som närmast måste betecknas som politik?

Svaret är inte självklart och det har funnits en viss befogad kritik mot att näringslivets inblandning i politiken riskerat demokratiska värden. Men – det som är slående i beskrivningen av de båda orternas näringslivsinsatser är näringslivsaktörernas breda synsätt. Man har uppenbarligen betraktat orternas allmänna utvecklingsproblem som havandes klara samband med det enskilda företags överlevnad och tillväxtmöjligheter. Följaktligen har man inriktat sig på allmänna utvecklingsfrågor i högre grad än vad man kanske kunnat förvänta sig från ett nätverk av näringslivsaktörer, något som delvis tagit udden av kritiken.

Samtidigt kunde de offentliga insatserna inte ta tillvara dessa näringslivets breda intressen i regionen, vilket skapade inställningen att det var legitimt med initiativ från annat håll. Att döma av inte minst kommunernas efter hand allt mer positiva hållning ansåg förmodligen även de att det fanns viss relevans i denna kritik, vilket gjorde det lättare att acceptera den roll näringslivet skapade sig.

Myndigheternas roll och agerande

Följaktligen etablerades också ett visst samarbete mellan näringslivsaktörerna och de lokala myndigheterna. I Gnosjöregionen kritiserades företagspartnerskapet efter ett tag för att vara alltför handlingsinriktat och för att inte ta hänsyn till den politiska verkligheten. Kommunernas strategi var att själva engagera sig i processen. Arbetet leds emellertid fortfarande av näringslivet och samordnas av Industriellt Utvecklingscentrum i Gnosjö.

Också i Bispgården deltar nu kommunen och ger administrativt stöd till projektet. Andra aktörer, inte minst offentliga myndigheter, har också visat ett ökat intresse för projektet. Personer, aktiva inom näringslivet, leder dock fortfarande arbetet och tänker fortsätta med det.

Utan att förringa nyckelpersonernas insatser i arbetet med den näringslivsiniterade mobiliseringen finns det en del yttre omständigheter som gynnade just dem i deras roll som aktörer. Till dem hör den nu förda närings- och regionalpolitiken

Under de två senaste åren har denna politik präglats av införandet av regionala tillväxtavtal. Dessa avtal syftar till att samordna olika sektorer utifrån prioriteringar som arbetats fram av regionala partnerskap. I de flesta regioner diskuteras sällan landsbygdsutveckling. Tre inslag i det regionala tillväxtavtalskonceptet har i de flesta fall hindrat landsbygdsfrågor från att genomsyra programmen: arbetsorganisation (regionala snarare än lokala myndigheter), stark inriktning på ekonomisk tillväxt (snarare än på utveckling i vidare bemärkelse) och den starka betoningen på företagsmedverkan (svag företagssektor på landsbygden).

Näringslivsanknytningen viktig nyckel

Också dessa båda fall har ställts inför dessa hinder men de framstår ändå som undantag från regeln. Projekten *har* fått utrymme i tillväxtavtalen i respektive regioner. De verkar ha gynnats av regeringens ambition att involvera näringslivet i processen. Särskilt i fallet Bispgården är näringslivets ledande roll i lokalsamhället en möjlig förklaring till både nationella och regionala myndigheters intresse för orten. GGVV-regionen är något annorlunda. Här värdesattes entreprenörens insatser långt innan de regionala tillväxtavtalens tid och regionens kommuner hade redan uppmärksammat och accepterat de privata aktörernas lokala utvecklingsinsatser. Dessa exempel visar att den näringslivsdominerade karaktär som utvecklingsprocessen i dessa områden haft ger dem en speciell status även bland offentligt finansierade organ. Näringslivsaktörernas breda utvecklingsstrategier istället för strikt företagsinriktade projekt är en förklaring. En annan är, enligt den lokala företagarföreningen i Bispgården, att just näringslivsdrivet utvecklingsarbete skapat uppmärksamhet och uppskattning i sig.

Det finns en viss risk för att den beskrivna situationen försvagar tilltron till och legitimiteten hos offentliga organ och folkvalda representanter, men för tillfället får man nog konstatera att det inte finns något trovärdigt alternativ till de näringslivsdrivna processerna. Ingen offentlig aktör tycks vilja riskera den prestigeförlust det skulle innebära att förlora näringslivets engagemang i områdenas utveckling.

Undantaget som bekräftar regeln?

Kan man härav dra den slutsatsen att mobilisering som leds av näringslivet är en tänkbar lösning för landsbygdens utvecklingsproblem? Och är detta inledningen på en ny trend av insatser för landsbygdens ekonomiska utveckling?

Innan man kommer fram till en sådan slutsats, vilket är frestande att göra, måste man titta mer på några av just dessa lokalsamhällens specifika omständigheter. Till dem hör Gnosjöområdet och Bispgårdens – för att vara landsbygd – relativt framgångsrika företag. När dessa identifierade allvarliga hot inför framtiden kan insikten om den egna betydelsen ha underlättat näringslivsaktörernas beslut att engagera sig i en problemlösning bortom de egna näraliggande frågorna kring företaget.

Dessa omständigheter kan vara svåra att hitta i andra landsbygdsområden där ju företaget vanligtvis har en, jämfört med tätorterna, begränsad omfattning. Det krävs också ytterligare forskning – och kanske facit av utvecklingen – för att kunna säga om detta varit en effektiv strategi för att vända en negativ landsbygdsutveckling till en positiv sådan.

Exemplen kan dock vara något mer än de undantag som bekräftar regeln. I båda regionerna har nämligen lokala politikere och tjänstemäns förståelse för näringslivets problem ökat, liksom den vikt de lägger vid tillväxtfrågorna. Detta kan visa sig vara mycket betydelsefullt på lång sikt.

Bo Svensson,

Fil dr statsvetenskap och chef för ETOUR (European Tourism Research Institute).

Not:

Artikeln har skrivits inom ramen för projektet Rural Transfer Network som bedrivits inom ramen för Northern Periphery Programme. Projektet syftade till att generera kunskap om landsbygdsutveckling i Skottland, Norge, Sverige och Finland och att skapa erfarenhetsutbyte mellan dessa länder genom att lyfta fram framgångsrika och/eller intressanta exempel. Projektet, dess arbete och vad som

publicerades inom dess ram finns presenterat på hemsidan: <http://www.abdn.ac.uk/arkleton/npp/>

Referenser

Svensson, B. (2001) "Prospects for an Investment-oriented Northern Dimension of the European Union", *Current Politics and Economics of Europe*, Vol. 10(4): 351-379.

Svensson, B. & Östhol, A. (2001) "From Government to Governance: Regional Partnerships in Sweden", *Regional & Federal Studies*, 11 (2), 25-42.

Hallin, G. & Svensson, B. (2002) "Who Changes Who? Territorial Integration, Enlargement and EU Structural Policy", in: Hedegaard & Lindström (eds.) *The NEBI Yearbook 2001/2002. North European and Baltic Sea Integration*. Springer Verlag.

Svensson, B. & Östhol, A. (eds) (2002) *The Partnership Response. Regional Governance in the Nordic States*, Nordregio R2002:6.

Svensson, B. (2003) "Business-Led Mobilisation in rural areas. A simple case of Swedish exceptionalism, or a new model in the making?" in: Persson, Åhlander & Westlund (eds) *Local Responses to Global Changes. Economic and Social Development in Northern Europe's Countryside, Work Life in Transition 2003:1*.

Nätverk främjar kvinnors företagande

Birgitta Näsman

Nätverksbanker är en mycket billig och effektiv metod för näringslivsutveckling. Det visar erfarenheter från såväl Indien som Norge och Sverige. Speciellt bra fungerar metoden i så kallade problemområden med långa avstånd och begränsade näringslivsnära aktiviteter. Och för ”mindre vanliga företagare”, såsom kvinnor, långtidsarbetslösa eller invandrare. Hemligheten är de kunskaper och den inspiration och samhörighet som lösgörs i en grupp människor som hjälps åt för uppfylla gemensamma mål. Här finns en stor potential för tillväxt!

Kvinnor flyttar dit jobben finns – de lämnar landsbygden i större utsträckning än männen för att försörja sig. Jämtlands län, där denna studie gjorts, är gles bebyggd och i vissa områden går det tre män på varje kvinna i åldrarna 25 år till 45 år, (Näsman, 2000). Vi vet också att färre kvinnor än män driver egna företag. Att ge kvinnor bättre förutsättningar till eget företagande kan öka tillväxten i vårt land och motverka de problem som kvinnounderskottet innebär på vissa orter. Att både män och kvinnor väljer eget företagande blir dessutom allt viktigare i en tid när de stora företagen rationaliserar och avskedar många anställda.

Kovalainen (1993) i Finland kritiserar att företagandet inom forskning ofta ses som en isolerad företeelse där det glöms bort att dess utveckling och förändring har stort samband med lönearbetet. En forskare skriver vidare i arbetsmarknadsdepartementets SOU (1997:114) om sambanden mellan global ekonomi och försörjningsströmmar. Putnam (1992), med sina studier i Italien, pekar på sambandet demokrati och kultur och visar på dess betydelse för utvecklingen i en region där han finner en stark regionanknuten utvecklingskraft. Nutek (2003:8) pekar på vikten av att skolan utbildar för företagande som alternativ till annan försörjning. Denna skrift tar också upp betydelsen av de attityder som sprids om företagandet. Forskare visar att företagande kan ha många utgångspunkter och samband i ett samhälle och att företagandets betydelse ökar.

Ett försök att skapa tillväxt och företagande bland kvinnor redovisas här från ett projekt med en metod kallad Nätverksbanken.

Nätverksbank som metod

Nätverksbanken är en metod som kommer från Bangladesh. Där har den så kallade Grameen Bank utvecklat ett nytt sätt att låna ut pengar till resurssvaga, främst kvinnor. För lånens säkerhet används här ”social säkerhet”. Istället för traditionella säkerheter samverkar och testar nätverkens medlemmar verksamhetsidéerna och går i god för företagslånen. Metoden har spridits till många både U-länder och I-länder. Norge har bedrivit många sådana projekt i norra delen av landet sedan början av år 1992. Här har redan aktiva kvinnliga företagare och kvinnor med företagsidéer medverkat. I Sverige har ett projekt bland annat genomförts i Dalarna där man vänt sig till gruppen arbetslösa.

Nätverksbanksprojektet i Jämtland består av 30 kvinnor, en del redan aktiva företagare, andra med företagsidéer. En projektledare har stöttat projektet. Projektet har dessutom haft tillgång till resurspersoner för de utvecklingsinsatser som arrangerats. På projektets träffar har bland annat behovet av kompetensutveckling diskuterats och gett underlag till utvecklingsinsatser inom områden som redovisnings- och marknadsfrågor, moderna datasystem med mera. Mer udda kompetensutvecklingsbehov har tillgodosetts genom lediga platser i pågående utbildningar och genom företagsstudier där den efterfrågade kunskapen funnits. Alla deltagarna är dessutom med i ett nätverk med cirka fem medlemmar. Nätverken drivs av gruppdeltagarna på egen hand utan något särskilt stöd, men med möjlighet att kontakta projektledaren om något specifikt problem uppstår.

Under projektets gång har projektdeltagarna varit i kontakt med regionens etablerade institutioner, som Almi Företagspartner, Svenskt Näringsliv med flera. En av grundtankarna med projektet är att underlätta finansieringsbehovet för företagarkvinnorna genom att deltagarna testar sina affärsidéer och produktidéer innan de presenteras för Föreningssparbanken lokalt som samarbetar med projektet. Där har kvinnorna fått låna 50 000 kronor/företag till sin verksamhet om deras nätverksgrupp ställt sig bakom idén. Ett annat syfte är att utveckla kompetens på företagsområdet och att skapa små nätverk som kan fungera som resurs och bidra till att permanenta regionala kontakter skapas. Raija Edin, med lång erfarenhet av projektgrupper med kvinnor, har lett projektet som administreras av Arbetslivsinstitutet i Östersund och som startade år 2001 och pågick i cirka 20 månader. Undertecknad har haft i uppdrag att följa projektets deltagare och deras utveckling för att skapa erfarenhet och kunskap om denna form av samhällssatsning. Projektet stöds av EU med medfinansiering från Nutek, Länsstyrelsen och Sparbanksstiftelsen.

Kostnaderna för projektledaren och utvärderingen av projektmetoden samt resurser för projektets utvecklingsinsatser har bestridits av projektet medan inga medel har gått till de enskilda företagarna. Detta utgör en motsats till den senaste tidens samhällsstöd som ofta gått direkt till de enskilda företagen och deras rationaliseringsinvesteringar i syfte att skapa arbetstillfällen.

Förhoppningsvis ska metodanvändningen bli en tillväxtmotor i redan befintliga företag och/eller startknapp till eget företagande för de deltagare som har affärsidéer. Några erfarenheter redovisas nedan:

Möten med företagarkvinnorna

En stor andel kvinnor, inflyttade från andra länder och regioner i Sverige, deltar i projektet. Dessa projektdeltagare har växt upp i USA, Ryssland, Finland, Thailand och Polen samt platser som Kiruna och Göteborg. Det är anmärkningsvärt att så många kommer från andra länder i ett landskap som har så förhållandevis få invandrare som Jämtland.

Samtal med projektdeltagaren Elin

Vi sitter och resonerar på ett av stans kaféer. Elin är en av de deltagare som försöker starta ett eget företagande. Hon har tänkt sig flera grenar för att skapa ett lönsamt företag. Hon har redan provat en plant- och växthusverksamhet under vårsäsongen tillsammans med en annan företagare, och hon ser möjligheter till turistarrangemang under vintersäsongen. Under mellantiden tänker hon kombinera detta med att väva alster, för att sälja till turister, tillsammans med en enkel kaféverksamhet. Hon har tillgång till lämpliga lokaler och känner sig hemma i Jämtland där hon bor sedan 15 år tillbaka. Elin har en utbildning inom textildesign och inom beteendevetenskap som nu kan komma till användning.

Elin drabbades för två år sedan av långtidssjukskrivning för utbrändhet efter en konflikt inom sitt arbete hos en kommun. Hon tar upp de svårigheter som kan uppstå i verksamheten när offentliga specialområden flyttas till annan huvudman, där politiker och kommuntjänstemän saknar kunskap inom det aktuella specialområdet. Hon ser i dagsläget ingen möjlighet att gå tillbaka till sitt arbete. Hon söker nu olika vägar för att klara sin försörjning allt eftersom hon hämtar sig från sin sjukskrivning. Elin är 55 år. Hon tror även att hennes man kan bli en resurs i hennes företag, främst i den del som rör turistaktiviteter med utflykter under vintersäsongen. Han är lite äldre och blir snart pensionerad.

Ett problem som Elin tar upp i sitt förändringsarbete är Försäkringskassans regelverk. Det sätter ofta käppar i hjulet för hennes förberedelsearbete, eftersom det är svårt att få gå på en kurs eller starta företag på prov under en sjukskrivningsperi-

od. Deltagandet i Nätverksbanksprojektet har för Elin både betytt rehabilitering och kunskapsförberedelser för ändrad försörjning, vilket innebär att hon kan undvika sjukpensionering. När hon provade på plant- och växtförädling hade hon svårt att komma på träffar i Nätverksbanksprojektet. Tiderna kolliderade men under hösten när hon kunnat delta har hon haft god nytta av de kunskaper som utvecklingsinsatserna gett och kontakterna med företagserfarna deltagare. *”Som utbränd är det oerhört viktigt att få tillhöra en grupp och samtidigt kunna utveckla de framtidsplaner som man har”*, tycker Elin. Hon säger vidare: *”Det blir en positiv upplevelse samtidigt som man bygger upp nya vänskapsband med personer som har likartade intressen med fokus på företagande”*.

Samtal med projektdeltagaren Britt

Britt är i femtioårsåldern. I hennes trivsamma lokaler tar hon emot beställningar på ramarbeten, service med mera tillsammans med en del försäljning. Hon kommer från Asien men har varit i Sverige i snart 20 år. Hon har försökt dra igång företaget samtidigt som hon har haft olika anställningar, men hon har nekats lån för verksamheten som kräver en del maskiner, materiallager med mera. På banken upplevde hon att de inte ens lyssnade på henne utan enbart såg henne som en invandrartjej och att hon var ointressant för banken. Men när hon kom med i Nätverksbanksprojektet löste sig kapitalfrågan och hon fick låna 50 000 kronor från en av de banker som tidigare nekat henne kredit. Britt och hennes sambo satsade lika mycket som hon fick låna i banken. Britt vill gärna framhålla att idag är lånet till banken bara på 37 000 kronor och hon säger glatt: *”Jag har redan kunnat amortera”*.

Att hon ville driva eget företag beror delvis på att hon har erfarenhet av eget företagande från sitt hemland, där pappan hade företag med många anställda. Även flera av hennes syskon driver egna företag i hemlandet. En annan anledning till företagarentresset är att hon upplever att hon har blivit dåligt bemött i Sverige på sina tidigare arbetsplatser där hon tycker att de sett ner på henne. Särskilt inom barnomsorgen upplevde Britt att attityden mot henne var att hon inte var något värd, som kvinna från Asien, och därför kunde behandlas hur som helst. Britt har haft lite svårt att delta på dagträffar inom projektet sedan hon startade företaget, eftersom hon har öppettider att passa. För henne har det bästa med projektet varit att finansieringen ordnade sig så hon kunde starta företaget och att hon fått samtala med projektledaren om sin egen situation, vilket var betydelsefullt. Utöver det har projektet gett henne kunskaper om företagande, både genom projektets utvecklingsinsatser och inom de nätverk som hon deltar i och från övriga deltagare inom hela Nätverksbanksprojektet.

Samtal med projektdeltagaren Anna

Anna ger ett stillsamt intryck och är klädd i långbyxor och sportig väst. Med sina 42 år har hon redan 12 år som egen företagare. Hennes bransch är industriproduktion med koppling till hälsa, friskvård och sjukvård. Hon driver numera företaget tillsammans med en kompanjon och hon tycker det fungerar bra eftersom de har olika bakgrund och kompletterar varandra bra. Anna står för utveckling av nya produkter och har nyligen fått en utmärkelse som uppfinnare, vilket gav henne möjlighet att delta i en europeisk uppfinnarmässa. Hon anser att skapade affärsnätverk är mycket bra och tycker att de är viktiga när det gäller att testa idéer och att samarbeta med varandra på olika sätt. Men nätverken ska vara små så att affärshemligheter inte läcker ut. Hon är kritisk till att deltagarna i projektet inte var tvungna att skriva på papper om tystnadsplikt direkt när projektet startade. Eftersom hon arbetar med nya produkter är detta en viktig fråga.

Anna har erfarenhet av ett tidigare arrangerat företagarnätverk för kvinnor som startades av länsstyrelsens lantbruksenhet för mer än tio år sedan och rester av det nätverket lever kvar än. Nu anmälde sig Anna direkt till projektet när hon såg annonsen. På första träffen med gruppdynamiska övningar var hon sedan snabb att se sig om för att bilda ett lämpligt mindre nätverk. Inte allt för långa avstånd mellan deltagarna och gemensamma intresseområden var hennes strategi. Detta har även bidragit till att deras grupp kom igång snabbt. Senare tillkom en deltagare som var kunnig i marknadsfrågor. Anna säger: *”Det bästa med detta projekt för mig är nätverket, med dess fem deltagare. Några av utvecklingsinsatserna har även varit bra för mig”* fortsätter hon.

Möjligen tycker Anna att projektet kunnat kosta på sig lite spetskunnande från någon annan region. *”Det är alltid stimulerande med människor som kommer från andra delar av landet och som kan bryta lunken i vardagen inom länet. Eftersom jag saknar information om budgeten för projektet så är det svårt att veta om detta varit möjligt”*, avslutar hon.

Besök hos nätverket Tallen

I detta nätverk har alla deltagare stark internationell anknytning. Samtliga i gruppen har bott i andra länder eller har anknytning till annat land genom ett parförhållande. Vid denna träff deltar endast tre av medlemmarna i nätverksgruppen. Sara, som tillhör gruppen, är på uppdrag i sitt hemland för att skapa affärskontakter åt ett företag i länet och kan inte delta i dagens träff. En av deltagarna har rest till Stockholm på en kurs, som ska ge henne auktorisation som tolk, och kan inte delta. Hon har fått information om att det är brist på tolkar med svensk akademisk ekonomiutbildning inom hennes språkområde.

Ett problem som nätverksgruppen diskuterar är attityderna mot kvinnor som kommer från andra länder, särskilt om de kommer från ett land i öst eller Asien, menar gruppmedlemmarna. Edit kommer från ett land i öst och är 30 år med en akademisk utbildning från Sverige, men på hennes förra arbetsplats fick hon inga arbetsuppgifter som motsvarade hennes kompetens. Detta trots att hon såg brister hos den övriga personalen inom just hennes kunskapsområde. Hon säger: *”Det var ganska naturligt att vi med utländsk bakgrund kom i samma grupp eftersom vi upplever likartade problem”*. Hon fortsätter: *”Även om denna grupp inte kommit igång så bra än så ser vi många utvecklingsmöjligheter och även möjligheter till samarbete. Kanske hittar vi också en gemensam lokal där vi kan dela på till exempel grundläggande kontorsutrustning”*. Även om diskussionerna är lite trevande upplever jag att strategitänkandet i gruppen är påtagligt och att deltagarna arbetar systematiskt för att utnyttja nätverkets olika kompetenser för utveckling inom sina företag.

Besök under en utvecklingsinsats

Det är ett tiotal av medlemmarna som deltar i denna utvecklingsinsats. En modell till affärsplan har skickats ut i förväg till deltagarna. Vissa har fyllt i planen helt medan andra bara har startat arbetet. Deltagarna ställer frågor om innehållet och undrar hur planen bäst ska användas. Efter ett tag är diskussionerna i full gång. Någon har gjort undersökningar på Internet före denna träff och hittat ytterligare affärsplanemodeller. En deltagare ska till banken och låna pengar och är väldigt mån om att få till en affärsplan som ser vederhäftig ut och som hon kan stå för. Tre deltagare som tillhör samma nätverk föreslår att arbetet ska fortsätta i nätverksgrupperna. En deltagare som ingår i ett nätverk som har haft lite svårt att komma igång protesterar. Hon vill att alla ska jobba tillsammans eftersom hon anser sig ha för lite kunskap om affärsplaner och står inför att starta sitt företag. Det blir en het diskussion några minuter. Därefter sker en spontan uppdelning och arbetet intensifieras ytterligare och projektledningen har fullt upp med att hjälpa de personer som anmält att de har för liten erfarenhet av affärsplaner. Hela gruppen andas ambition och vetgirighet när deltagarna diskuterar vidare i de nu bildade smågrupperna. Träffen är arrangerad på internat från lunch till lunch och innehåller flera andra programpunkter. Vistelsen ger också möjlighet för deltagarna att få enskilt stöd från projektledningen som vid detta tillfälle består av projektledaren och en medhjälpare.

Reflektioner och diskussioner kring nätverksbanken som metod

Flera av deltagarna har redovisat att de känt sig åsidosatta som kvinnor när de som företagare besökt banker och andra etablerade institutioner. Andra deltagare har inte upplevt detta så påtagligt. Här menar några kvinnor att deltagarnas självkänsla har betydelse för hur de uppfattar situationen. Några av deltagarna

som har besökt arrangemang med de etablerade institutionerna inom näringslivet i regionen under projekttiden har observerats en påtaglig mansstruktur där. Under en annan aktivitet, som vände sig till kvinnor, förekom dessutom nedvärderande uttalanden om kvinnors förmåga. Händelser som inte direkt ökar kvinnors självkänsla och som bidrar till osynliga hinder för kvinnor som vill driva egna företag och detta motverkar projektets syften.

Lokala medier i regionen har varit stödjande. Företagarkvinnorna har på olika sätt synliggjorts i media under projekttiden. Aktiviteter som jag anser har spridningseffekt till andra grupper, exempelvis ungdomar. Det kan bli en såväl kortsiktig som långsiktig positiv effekt på attityderna till kvinnor som företagare. Uppmärksamheten i media är, anser jag, särskilt viktigt då den når ut och ökar statusen för företagandet i allmänhet och för företagarkvinnor i synnerhet. Statusen måste höjas för företagandet om det ska kunna konkurrera med en anställning, som jag ser det. Eftersom det är en anställning som idag nästan alltid anses som det naturliga försörjningsalternativet i vårt lands skolsystem och bland olika typer av yrkesrådgivare. Kanske skulle det heta försörjningsrådgivare och inte yrkesrådgivare. Det kan noteras att en av utvecklingsinsatserna i projektet handlade om *”Hur tar jag plats i media”*.

I detta projekt har idén om att nätverkande kan bidra till positiv näringslivsutveckling varit ledstjärna, vilket även framhålls i Lind (2002) och hans studier kring affärsnätverk. Verktuget har alltså varit att med en projektledning skapa fungerande nätverk och tillföra utvecklingsinsatser. Inför skapandet av nätverken genomförde hela projektet gruppdynamiska övningar, vilka verkar ha gett önskad effekt inom projektet. Sådana övningar efterlystes i motsvarande projekt i Dalarna. Nätverken har mestadels fungerat på egen hand, men stöd har getts om sådant efterfrågats från projektdeltagare. Det har varit stor skillnad mellan de olika nätverken när det gäller den tid det tagit innan nätverket börjat fungera. Det kan konstateras att nätverk innehållande deltagare med tidigare nätverkserfarenhet var de som var snabbast igång. Detta ger stöd för att deltagande i skapade nätverk kan läras (Lind, 2002) och att skapade nätverk även kan få långsiktiga effekter. Ett annat nätverk hade svårt att komma igång och deltagarna kände en viss frustration när projektet skulle upphöra men det hindrade inte att medlemmarna bestämde att fortsätta arbeta tillsammans.

Resultat – mycket utveckling med små medel

Mitt samlade intryck är att projektet Nätverksbanken i Jämtland med mycket små medel har bidragit till utveckling för de deltagande kvinnorna och deras företag. Avsides boende kvinnor med höga resekostnader eller kvinnor aktiva inom udda branscher har fått ut jämförelsevis minst av sitt deltagande. För vissa tar det

tid innan de inser fördelarna med ett skapat nätverk och andra kanske inte passar för att arbeta i nätverk. Detta kan jämföras med vad Lind (2002), som studerat affärsnätverk, menar. Mitt bestående intryck är att nätverken ökat affärsmöjligheterna för de flesta deltagarna och deras ambitionsnivå har påverkats positivt och deras företagskunskaper har utvecklats. De erfarna företagare som deltar i Nätverksbanksprojektet bidrar till utveckling bara genom att delta.

Jämtland är en region med en del specifika förhållande som påverkar det regionala näringslivet. En storslagen och vacker natur med möjligheter till annorlunda upplevelser ser ut att för framtiden vara en positiv förutsättning när jag tar del av olika trendgurus utsagor. Men vi är inte där än – även om en del av deltagarna i detta projekt redan börjat pröva sig fram på den så aktuella upplevelsemarknaden. I övrigt har Jämtland en hel del emot sig när det gäller näringslivets möjligheter. Kapitalbrist och långa avstånd för både människor och varor är några av hindren.

Att stödja företagarkvinnornas behov av investeringskapital var ett av syftena med projektet. En kvinna har ansett att det var det viktigaste för henne när det gällde att förverkliga sin företagaridé. Några andra har fått hjälp, men i stort har intresset varit svagt för finansieringsmöjligheter. Projektledaren upplever inte heller att Föreningssparbanken har hållit sitt avtal fullt ut mot projektet. Behoven av krediter upplevs större av projektledningen än vad som framkommit i olika diskussioner inom projektet. Branscherna inom tjänstesektorn (som många här tillhör) kräver möjligen mindre investeringskapital än andra branscher, men frågan förefaller i alla fall kräva en grundligare diskussion bland deltagarna än vad fallet blivit.

Att ta fram tider för träffar som passar alla har varit ett problem. Den gleasa bebyggelsen i regionen gör att det många gånger saknas underlag för en del utbildningsinsatser och lämpliga affärsnätverk, vilka är viktiga komponenter för ett fungerande näringsliv. Brist på kapital för investeringar i regionen är i jämförelser med andra regioner ett problem som verkligen motverkar utvecklingen av företagandet. Den stora utflyttningen på senare år gör Jämtland, tillsammans med Västernorrland, till två av de regioner som mist nästan flest arbetstillfällen bland EU:s många regioner åren 1996 till 2001 (ITPS, 2002).

Ett syfte med projektet har varit att stärka kvinnors ställning och förbättra deras möjligheter till försörjning. Detta anser jag med råge har uppfyllts för deltagarna på många olika sätt. De som redan tidigare drivit företag har kunnat utveckla sina företag och skapa en bättre försörjning. Bland annat har en av deltagarna utvecklat ytterligare en gren i sitt företag och en annan deltagare har kunnat få en ny samarbetspartner i sin medicinska verksamhet. Dessutom har tolv av

de affärsidéer som funnits i projektgruppen utvecklats till nya företag. Det bör observeras, menar projektledaren, att kompetensbehovet är mycket brett och stort inom projektgruppen, både bland nyföretagare och bland de företagare som redan verkat en längre tid. En deltagare med heltidssjukskrivning har kommit igång med ett halvtidsföretagande kombinerat med halvtidssjukskrivning. Arbete som hon kan klara trots sin belastningsskada från tidigare arbete. Detta medför en förbättrad försörjning och har gett den aktuella kvinnan en stärkt social situation, som hon upplever som värdefull. En deltagare har gått från långtidssjukskrivning till heltidsföretagande, där hon kombinerar flera verksamheter som är säsonsberoende.

Särskilt intressant är att en deltagare, som kom med endast lösa idéer för 20 månader sedan, har utvecklat fyra produkter till serietillverkning och fått ut dessa till försäljning i butik. Det visar vilka krafter som lösgörs när en person känner inspiration och gemenskap i en grupp tillsammans med andra som har olika kunskaper som är viktiga för företagandet. Lust och tillfredsställelse med arbetsuppgifterna ger ökade prestationer och utgör en pådrivande effekt. Denna lust har kunnat blomma i det nätverk som skapats inom Nätverkbanksprojektets ram. Deltagarna i ett av nätverken sa vid ett observationstillfälle att utan Nätverkbanksprojektet hade de som deltagare inte kommit samman trots att avstånden mellan dem inte var så stora geografiskt.

Ett förhållande som jag inte hade räknat med skulle uppstå var de svårigheter som långtidssjukskrivna deltagare upplever med Försäkringskassan och dess regelverk. (Försäkringskassan har när denna rapport skrivs sagt sig vara beredd att försöka hitta en smidigare handläggning). En annan sidoeffekt av projektet är att resultatet av studien skapat intresse hos några etablerade institutioner i regionen och där bidragit till förändringsarbete på olika sätt. En organisation som var inne i ett chefsbyte valde att anställa en kvinna som VD för att förändra den rådande manskulturen inom organisationen. Ett förhållande som redovisats från erfarenheter av kvinnorna inom projektet.

Avslutande kommentarer

Avslutningsvis är det intressant att reflektera över olika former av samhällsstöd till utveckling av näringslivet i Sverige och andra länder. Under 1980-talet och framåt har det varit legitimt att satsa samhällsmedel direkt i enskilda företag och till enskilda företagare. Stöden har gått till investeringar av maskiner och inventarier som syftat till rationaliseringar för att öka produktionen och sysselsättningen. I Nätverkbanksprojektet har samhällsstödet inte riktats till enskilda företag eller enskilda företagare, utan just till organisering av företagare och personer med företagsidéer. Syftet har delvis varit att skapa små affärsnätverk på

cirka fem personer. Deltagarna har varit hänvisade till varandra när det gäller att skapa utveckling. Men de har haft möjlighet till kontakt med projektledningen om det uppstått problem och kunskapsbehov. Dessa nätverk verkar ofta ha fortsatt även när projektet har upphört och kan kanske smitta av sig i regionen som goda exempel.

Projektet har haft resurser för att inventera utvecklingsbehoven bland deltagarna och kunnat tillgodose dessa genom de arrangerade utvecklingsinsatserna. Projektledningen har dessutom koordinerat de enskilda behoven i gruppen till pågående kortkurser, utvecklingsdagar med mera i regionen där utrymme funnits för fler deltagare. Åtgärder som inte medfört extra kostnader för samhället. Som jag ser det har många utvecklingssteg till förverkligade företagsidéer kunnat tas till en mycket begränsad kostnad, dels bland redan verksamma företagare och dels bland dem som befunnit sig på idéstadiet. Urvalet av deltagare har skett öppet genom annons i lokaltidningarna. Detta samhällsstöd har varit riktat mot kvinnor eftersom de är underrepresenterade som företagare och potentialen för ökat företagande stor. Metodanvändningen borde även fungera för män i motsvarande situation. I den aktuella gruppen av kvinnor har en mycket stor andel varit kvinnor från andra länder. Även bland dessa borde potentialen vara stor för ökat företagande, eftersom de ofta har svårare att finna lämplig försörjning i sitt nya land.

Min bedömning är att denna metod för att stimulera tillväxt och nyföretagande är kostnadseffektiv och kan användas för både kvinnor och män. Men den förutsätter en rutinerad projektledare som har möjlighet att ta stöd av olika specialkompetenser. Det är också viktigt att projektledaren har tillgång till en fungerande organisation med moderna datorsystem och annan kontorsservice som utgångspunkt för sitt arbete. I en region med långa avstånd och begränsade näringslivsnära aktiviteter ser det ut som metodanvändningen ger särskilt god effekt.

Birgitta Näsman

Ek.dr och lektor vid Mitthögskolan.

Referenser

ITPS (2002) *Regionernas tillstånd 2002*, Institutet för tillväxtpolitiska studier A 2002:012.

Kovalainen, A. (1993) *At the Margins of the Economy, Women's Self-Employment in Finland*. Doktorsavhandling, the Turku School of Economics and Business Administration.

Lind, M. (2002) *Det svårgripbara nätverket*, doktorsavhandling, Sociologiska institutionen, Örebro Universitet.

NUTEK (2003) *Unga kvinnor och män, morgondagens företagare – En skrift om skolans roll, regelverkens betydelse och vikten av positiva attityder*. NUTEK 2003:8.

Näsman, B. (2000) *Pappas flickor. Entreprenöriella processer i kvinnoföretagandets tillkomst*. Doktorsavhandling, Företagsekonomiska institutionen. Stockholms Universitet. Rapport nr 2000:1.

Näsman, B. (2003) *Tillväxtmotor och/eller startknapp*. Arbetslivsinstitutet 2003:13.

Putnam, RD. (1992) *Marking Democracy Work*, Princeton Union Press.

Pengar är inte allt – sociala nätverk skapar viktiga resurser

Joakim Winborg

All framgångsrik företagsutveckling handlar inte om pengar. Relationsorienterade företag lyckas på olika sätt trygga behovet av resurser med hjälp av metoder som innebär att den finansiella belastningen minimeras och i vissa fall helt elimineras. De utnyttjar sitt sociala nätverk. Det handlar i stor utsträckning om metoder för att låna av och dela resurser med andra företag. ”Bootstrapping” kallas detta ibland. Företag som kan konsten utgör billigt bränsle för lokal utveckling.

Traditionellt sett brukar finansiering ta utgångspunkt i just detta, att allt handlar om pengar. Det behövs pengar till att utveckla produkter och tjänster, betala löner, hyra, lokaler, köpa in råvaror, kompetensutveckla sig etcetera. Och innan företagets förtjänster flyter in måste man leva på och betala detta med lånade eller sparade pengar.

Finansiering är ett område där många företag upplever svårigheter rent generellt. Små företag, i synnerhet i avfolkningsbygder, har det särskilt svårt. Och när det gäller småföretagare i avfolkningsbygder som kan betecknas som i någon mening otraditionella (kvinnor, invandrare, socialekonomiaktörer, etcetera) kan det helt enkelt vara omöjligt att låna pengar. Konsekvenserna av detta är lätta att inse – långsam sotdöd för vissa landsändar, slöseri på entreprenörsförmågor och välbehövlig utvecklingskraft, med mera, med mera.

Det finns dock nya forskningsrön som kan ge hopp åt dessa otraditionella företagare – små socialekonomiaktörer och utvecklingsgrupper som saknar argument när banken hävdar att utvecklingspotentialen i affärsiden synes vara för liten. Hopp också åt kommunala tjänstemän som ligger sömnlösa av oro över att lokal näringslivsutveckling gräver alltför stora hål i en allt magrare kommunal kassakista. Halmstråt kallas ”bootstrapping” eller ”socialt baserad resursanskaffning”.

Grovt tillyxat handlar det om att forskningen identifierar olika typer av resursanskaffningsstrategier bland företagen. Dels sådana som skaffar allt företaget

behöver till fullt marknadspris, så kallad marknadsbaserad resursanskaffning. Dels sådana som kommer åt de resurser som företaget behöver med hjälp av andra än finansiella medel, och detta till låg eller ingen kostnad, så kallad socialt baserad resursanskaffning.

Den sistnämnda idealtypen utnyttjar på olika sätt sitt sociala nätverk av kontakter för att komma åt resurser på förmånliga villkor. Och det är det som fångar kärnan i finansiell bootstrapping. Något som många små och nya företag – klokt nog – tillgriper för att klamra sig fast på marknaden. ”Bootstrap” är den lilla öglan man krokar in fingret i när man ska kränga på sig en trång sko. Ordboken skriver att ”by one’s own bootstrap” betyder bildligt talat ungefär av egen kraft.

Bootstrapping eliminerar finansieringsbehoven

Finansiell bootstrapping kan sägas vara olika metoder för att minimera och/eller helt eliminera behovet av finansiella medel för att anskaffa olika resurser som behövs, och detta i många fall utan att resursernas värde minskar i motsvarande mån. Med andra ord att lyckas lösa användningen av resurser under marknadspriset. Intervjuer med småföretagare, konsulter, revisorer, forskare och banktjänstemän samt studier av cirka 900 svenska gamla och nya småföretag i olika branscher, visar mycket sammanfattat att man kan dela in bootstrappingmetoderna i sex typer: ägarfinansiering, minimering av kundfordringar, gemensam användning, fördröjning av utbetalningar, minimering av lager och bidragsfinansiering. Lika sammanfattat kan man dela in vilka företag som väljer vilken sorts bootstrappingmetod i olika typer.

Gemensam användning är den form av bootstrapping som vissa relationsorienterade företag gärna använder. Det beteende som utmärker denna kategori är särskilt intressant, eftersom detta dels är jämförelsevis framgångsrik, dels skiljer sig mest påtagligt från traditionell finansiering. Dessa företag utnyttjar det sociala nätverket och lyckas trygga behovet av resurser genom olika metoder för att låna av och dela resurser med andra företag. På köpet slipper företagen till exempel ta in nya ägare med eventuella andra mer kortsiktiga mål för företagets utveckling. De löser dessutom sitt resursbehov *samtidigt* som företagets kärnverksamhet utvecklas (istället för att finansieringsfrågan gör att företagen försummar sin kärnverksamhet). Relationsorienterad bootstrapping kan också innebära att företaget lyckas komma åt unika resurser, exempelvis kan företaget med hjälp av kundkontakter eller forskarkontakter utveckla kompetens eller utrustning som inte *kan* köpas för pengar.

Samarbete mellan företag är alltså mycket effektivt som bootstrappingmetod – relationsorienterade och bootstrappande företag uppvisar överlag höga vinst-

marginaler. De har dessutom hög affärsmoral, åtminstone i den bemärkelsen att de är goda betalare och fördröjer utbetalningar från företaget i mycket liten utsträckning. Logiskt eftersom ett beteende att fördröja betalningar eller i övrigt missbruka förtroende kan inverka negativt på den tillit som är basen för att låna och dela resurser från sitt nätverk.

Intressant är också att dessa framgångsrika företag också frodas på mindre orter med färre än 25 000 invånare och är aktiva inom traditionellt sett föga lönsamma branscher som tillverkning och/eller jordbruk. Majoriteten av företagen är dessutom mogna (i termer av utvecklingsfas).

Medel, kontroll och användningsområden

Longitudinella fallstudier visar att olika former av förtroende spelar en avgörande roll för relationsorienterad finansiell bootstrapping. Social kontraktering för att hantera resursbehov skiljer sig från finansiell sådan både när det gäller de medel som används för resursanskaffning, de villkor som är inblandade, den kontroll som företaget har över resurser, samt i termer av tillämpbarhet.

Medel först: Social kontraktering utmärks av att resurser anskaffas utan att finansiella medel används. På samma vis som ett företag kan besitta ett antal finansiella fordringar kan ett företag inneha sociala fordringar (socialt kapital), exempelvis genom att ha gjort någon annan eller något annat företag en tjänst vid en tidigare tidpunkt. Dessa sociala fordringar kan senare användas för att lösa resursbehov på förmånliga villkor. Situationer där ett företag anskaffar resurser på förmånliga villkor mot någon form av framtida kompensation, det vill säga en social skuld eller förpliktelse som eventuellt kompenseras för i framtiden, kan också tänkas. Den stora skillnaden mellan social och finansiell kontraktering är att det vid social kontraktering uppstår mycket otydliga åtaganden och förväntningar, därför att det, till skillnad från finansiell kontraktering, är mycket osäkert när och hur tjänster kommer att återgäldas. Klart är dock att dessa typer av tjänster sällan kompenseras med finansiella medel.

Också när det gäller kontrollmöjligheter är skillnaderna fundamentala. Vid finansiell kontraktering anskaffas resurser med finansiella medel, vilket innebär att resurserna är synliga och påtagliga, det vill säga syns i företagets balansräkning. Vid social kontraktering kan resurserna sägas vara under de facto kontroll, det vill säga resurserna kontrolleras indirekt genom personliga relationer till resursinnehavaren. Detta innebär att företaget kontrollerar och använder dessa resurser utan att vara ägare till dem, och resurserna är inte synliga i företagets balansräkning. Detta i sin tur innebär att ett företag kan ha styrkor som inte framgår av dess balansräkning.

Användningsområden eller tillämpbarhet slutligen: Pengars värde är absolut, det vill säga värdet är oberoende av innehavaren och vitsen med pengar kan egentligen sägas vara att avpersonifiera transaktioner. Detta innebär att finansiellt kapital (och finansiell kontraktering) har mycket hög tillämpbarhet – pengar fungerar med andra ord i alla sammanhang för att hantera i stort sett alla typer av resursbehov. Socialt kapital (och social kontraktering) kan däremot användas endast i särskilda sammanhang. Socialt kapital som investerats i en viss kontext kan normalt sett inte flyttas till en annan kontext och användas där, vilket begränsar användningsområdet.

Resonemangets konsekvenser

Vilka slutsatser ska då potentiella och etablerade företagare dra av detta? Och vilka slutsatser ska dras för att förbättra utbildningen och rådgivningen till nya och små företag? Inte minst viktigt – vilka implikationer aktualiseras för finansierare som är inriktade på nya och små företag?

Potentiella och etablerade företagare bör för det första inte utgå från att allting kostar pengar utan fundera över vilka alternativ som finns för att lösa resursbehovet. Utvecklingen av produkter och tjänster, produktion och marknadsföring är visserligen resurskrävande aktiviteter, men det är mycket viktigt att överväga om behovet av resurser kan lösas genom bootstrapping – till exempel samarbete med andra företag eller annan social kontraktering.

Måste företaget till exempel verkligen köpa all den utrustning som behövs eller kan den lånas via kontakter? Måste företaget lägga pengar på nödvändig kompetensutveckling eller kan det lösas på andra sätt, till exempel genom att initialkund faktiskt bekostar utvecklingen eller att företaget tar hjälp via studenters examensprojekt. Måste företaget köpa alla marknadsföringsaktiviteter eller kan det åstadkommas på andra sätt, till exempel genom att utnyttja andra aktörers reklamkanaler utan att det kostar företaget något?

Forskningsresultaten visar att den mest uppenbara fördelen med finansiell bootstrapping är att kreativa företag helt eller delvis lyckats lösa behovet av resurser utan att synligt belasta balansräkningen eller åtminstone belasta denna minimalt. Men som vi ser ovan har samarbetslösningarna också andra mycket positiva bieffekter.

Finns det nackdelar och missbruksmöjligheter med bootstrapping? Eventuellt kan företagets utvecklingstakt hämmas och kapitalstarka konkurrenter utvecklas snabbare. Att förlita sig på kontakter med kunder och forskare/studenter inom högskolan för att söka lösa kompetensutveckling kan nämligen ta tid. Resultatet är också osäkrare jämfört med om företaget hade satsat finansiella medel direkt

för att snabbt utveckla denna kompetens. Denna risk och nackdel beror dock helt på hur företagets marknad ser ut och hur snabbt denna utvecklas.

En andra potentiell nackdel med finansiell bootstrapping är att företaget inte via direkt ägande har självklar och säker kontroll över alla sina resurser och därmed kan bli mer sårbart. Företagets nyttjanderätt kan nämligen försvinna över en natt om man missbrukar någons förtroende eller samarbetspartnern går omkull.

Samtidigt är detta också en säkerhetsgaranti mot missbruk av bootstrappingmetoderna – företaget flyttar ju i viss mening över kostnaden på andra genom att utnyttja deras resurser till låg eller ingen synlig ersättning, något som är möjligt eftersom det ofta handlar om att använda någon annans överkapacitet, göra synergievinster etcetera. Men om man missbrukar det förtroende andra aktörer har till det egna företaget, till exempel genom att ensidigt utnyttja motparten och inte själv ställa upp på att bli ”bootstrappad” så raderas det ömsesidiga givande och tagande som bootstrappingmetoderna bygger på.

Sammanfattning

Utbildningen av potentiella och etablerade företagare bör ge dessa kreativa finansieringsmöjligheter mer utrymme. Idag läggs mycket tid och energi på att lära företagare hur man skriver och presenterar en affärsplan riktad till externa finansiärer. Genom att från början utgå från företagets aktiviteter och de resursbehov dessa skapar kan alternativa lösningar identifieras innan extern finansiering blir aktuellt.

Finansiärer som inriktar sig på nya och små företag har mycket att vinna på att beakta värdet av olika bootstrappingmetoder för ett företags utveckling. Finansiell bootstrapping innebär att företaget kommer åt och utnyttjar andras resurser utan att detta syns i företagets balansräkning. Detta innebär att ett företag i många fall är starkare än vad som framgår av dess balansräkning.

Vid värderingen av nya och små företag bör finansiärer om möjligt beakta företagets position i olika nätverk av företag. Företagets nätverksposition är nämligen mycket viktig för möjligheterna att anskaffa de resurser företaget behöver. Företagets position i olika nätverk inverkar också på möjligheterna att dra till sig resurser på förmånliga villkor. Företag som återfinns i centrum av ett nätverk har, allt annat lika, bättre möjligheter att bli framgångsrika.

Joakim Winborg,

Fil dr., SIRE, Sektionen för Ekonomi och Teknik, Högskolan i Halmstad.

Referenser

Winborg, J. (2003) ”Pengar är inte alltid lösningen – Användningen av finansiell bootstrapping i små företag”. I Landström, H (red.). *Småföretaget och kapitalet – Svensk forskning kring små företags finansiering*. SNS.

Winborg, J. & Landström, H. (2001) ”Financial Bootstrapping in Small Businesses: Examining Small Business Managers’ Resource Acquisition Behaviors”, *Journal of Business Venturing*, 16, 235-254.

Winborg, J. (2000) *Financing Small Businesses. Developing our Understanding of Financial Bootstrapping Behavior*, Doktorsavhandling, Ekonomihögskolan, Lunds Universitet.

När banken lämnade byn

Tom Petersson

De strukturella förändringarna inom det svenska banksystemet under efterkrigstiden har lett till en internationellt sett mycket hög koncentrationsgrad, med ett fåtal dominerande banker. I ett historiskt perspektiv har de svenska bankerna haft en mycket positiv roll för den allmänna samhällsekonomiska utvecklingen, på såväl lokal, regional som nationell nivå. Banksystemet har också i hög grad varit inkluderande, det vill säga i stort sett hela den svenska befolkningen har haft tillgång till ett brett utbud av finansiella tjänster, oavsett till exempel bostadsort och inkomstnivå. Vilka konsekvenser kommer då dagens höga koncentrationsgrad att ha för framtidens bankkunder?

Som ett resultat av en rad sammanslagningar och fusioner under framför allt 1980- och 1990-talet dominerar idag mindre än ett halvduzin storbanker den svenska finansiella marknaden. De fyra största bankkoncernerna, det vill säga Handelsbanken, SEB, FöreningsSparbanken och Nordea, kontrollerar till exempel tillsammans drygt 80 procent av in- och utlåningsmarknaden. Ur ett strikt teoretiskt perspektiv påminner onekligen dagens situation om en oligopolmarknad, med ett fåtal dominerande aktörer som dessutom gör mycket goda ekonomiska resultat. Vad gäller effekterna på det pris som konsumenterna i slutänden betalar – priser som i en klassisk oligopolsituation naturligtvis tenderar att vara relativt sett höga – går det dock inte att dra några entydiga slutsatser eftersom bristen på tillförlitliga studier är stor. De svenska storbankerna menar dock själva att de är mycket effektiva i förhållande till sina europeiska motsvarigheter och att de därför också kan erbjuda sina kunder konkurrenskraftiga priser på de finansiella tjänsterna.

Jämsides med koncentrationen har en andra genomgripande strukturell förändring av det svenska bankväsendet ägt rum. Antalet traditionella bankkontor har mer än halverats sedan 1970-talets början, från närmare 4500 till knappt 2000 (SCB, Bankstatistiken). Högst sannolikt har majoriteten av de nedlagda kontoren varit förlagda till landsbygd och andra geografiska områden där bankerna har bedömt att kundunderlaget varit relativt sett svagare ur ekonomisk synpunkt och

därför också givit lägre lönsamhet. Är då dessa förändringar – det vill säga den ökade koncentrationen inom det finansiella systemet och bankernas minskade fysiska närvaro, framför allt i landsbygdsområden – verkligen ett problem? Är förändringarna inte bara närmast självklara konsekvenser av en alltmer internationaliserad ekonomi och istället ett tecken på att de svenska bankerna tagit initiativet i utvecklingen? Bankerna själva återigen, menar att de genom förbättrade tekniska system och genom ett ökat användande av nätbaserade finansiella tjänster, inte bara bibehållit utan till och med ökat allmänhetens tillgänglighet till finansiella tjänster. De svenska bankerna anser sig följaktligen idag vara världsledande när det gäller att erbjuda banktjänster på internet (Svenska Bankföreningen, november 2005).

Så långt de strukturella förskjutningarna inom banksystemet. En tredje omvälvande förändring som har haft och har stor betydelse för hur de svenska bankerna fungerar och vilka affärsmässiga prioriteringar de gör i sina verksamheter avser relationen mellan bankernas ägare, bankernas operativa ledningar och staten och de roller och uppgifter som respektive aktör förväntas uppfylla. Under hela efterkrigstiden fram till och med det sena 1980-talets avregleringar uppfattades de svenska bankerna av i princip alla, inklusive kunderna, som en sorts halvoffentliga organisationer, där framför allt aktieägarnas inflytande men också de operativa bankledningarnas möjlighet att självständigt utforma och driva bankverksamheten var mycket begränsat. De svenska bankernas verksamheter styrdes helt enkelt mycket hårt av de formella regleringarna och av de uppgifter som staten ålade bankerna att fullfölja. Bankernas aktieägare förväntades i enlighet med detta resonemang inta en mycket passiv roll, utan något som helst inflytande över den operativa bankverksamheten. Med 1980-talets avregleringar, ökade möjligheter till expansion av framför allt utlåningen tillsammans med "kvar-talskapitalismens" intåg förändrades också rollerna, eller maktpositionerna, på den svenska bankmarknaden. Inte minst ökade bankledningarnas möjligheter att bedriva en från offentliga regleringar relativt sett friare verksamhet samtidigt som ett större fokus lades på det så kallade aktieägarvärdet. Idag anses det till exempel viktigt att ta hänsyn till aktieägarnas intressen, bankerna "måste" helt enkelt prestera goda resultat för att tillgodose aktieägarnas krav på avkastning. Två tydliga exempel på hur aktieägarperspektivet har blivit mer centralt utgör börsintroduktionerna av Nordea, tidigare helstatliga Nordbanken, och av FöreningsSparbanken, som ju hade sina rötter i kooperativa/ideella och lokalt mycket starkt förankrade bankverksamheter. Med hänvisningar till just aktieägarintresset och avkastningskraven har det för ledningarna i dessa banker blivit enklare att motivera ökad centralisering och storskalighet, vilket ofta står i kontrast till lokalt inflytande och lokala hänsynstaganden.

Frågan är alltså om de svenska bankerna, och särskilt de stora affärsbankerna, inte bara rent fysiskt lämnat landsbygden och sitt lokala ursprung bakom sig, utan om de också gjort det på ett mer idé- och känslomässigt plan, uttryckt både i konkreta affärsstrategier och mer generella föreställningar om hur ”modern” bankverksamhet bör och skall bedrivas. Går det verkligen att också ta hänsyn till mindre, lokala intressen när man samtidigt (som de svenska storbankerna uttryckligen gör) strävar efter att växa och konkurrera inte bara på den nationella marknaden utan också på de internationella finansiella marknaderna?

Denna artikel vill för det första utifrån ett historiskt perspektiv belysa vilken betydelse de svenska bankerna har haft för den generella samhällsekonomiska utvecklingen på såväl lokal, regional som nationell nivå. För det andra, och kanske mer angeläget, diskuteras vilken roll bankerna kommer att ha i framtidens finansiella system, vilken roll vill vi som bankkunder och våra beslutsfattare att de svenska bankerna skall spela? Hur stor är risken att vi går mot ett exkluderande finansiellt system, där enbart vissa kundgrupper är tillräckligt attraktiva för att få tillgång till bankernas tjänster? Vilken attraktionskraft kommer till exempel landsbygden att ha för bankerna och finns det överhuvudtaget någon plats för överväganden kring mindre, lokala kapitalbehov i verksamheter som alltmer präglas av stordrift och internationell konkurrenskraft? Är det tillräckligt med elektroniska finansiella tjänster, finns det inte längre ett behov av att mötas på ett personligt plan, mellan den som sparar och den som förvaltar sparkapitalet, och mellan långgivare och låntagare?

Den finansiella revolutionen och bankernas roll

Sambanden mellan tillväxt och effektivitet inom den finansiella sektorn och den mer generella, samhällsekonomiska tillväxten har under lång tid varit av en av de centrala frågorna inom nationalekonomisk och finanshistorisk forskning. Med stöd av ett stort antal empiriska studier – från olika geografiska områden och länder under skilda tidsperioder – har sambanden ofta visat sig vara starkt positiva, särskilt i ekonomiers tidiga utvecklingsskeden. Den finansiella sektorns expansion har dels i tid föregått den samhällsekonomiska tillväxten, dels varit en förutsättning för processer som industrialisering och urbanisering. Med andra ord har den finansiella revolutionen föregått den industriella revolutionen (se till exempel Hansson & Jonung 1997 och 2000, Levine 1997, Rousseau & Sylla 1999 och 2001, Ögren 2005).

Med hänsyn till det stora antalet framgångsrika exempel på den positiva roll som det finansiella systemet och dess centrala aktörer – bankerna – anses ha spelat för att skapa en mer generell tillväxt och välfärd, både under västekonomiernas tidiga utvecklingsskeden men också under de senaste 20-30 åren, är

det inte heller särskilt förvånande att diskussionerna om och förväntningarna på hur en positiv ekonomisk utveckling i dagens utvecklingsländer ska kunna nås till stor del kretsat kring hur man i det första skedet skall skapa stabila, effektiva och långsiktigt hållbara finansiella system. Det internationella fokus som riktats på de så kallade mikrokreditororganisationerna under 2005, ett år som av FN utlysts till det så kallade ”mikrokreditåret”, är ytterligare en exponent för den utbredda tilltron till den positiva, inneboende kraften hos de finansiella systemen. Särskilt betonas också vikten av att skapa lokalt baserade, inkluderande finansiella system, där så breda lager av befolkningen som möjligt får tillgång till de finansiella tjänsterna (se till exempel Rajan & Zingales 2003, www.yearofmicrocredit.org).

En finansiell revolution innebär rent konkret etablerandet av finansiella organisationer (vilka bör vara många för att undvika monopol-/oligopol-situationer) och av institutioner, framför allt i betydelsen formella regler, som till exempel lagstiftning. Det formella regelverket bidrar till att ge det finansiella systemet som helhet ökad stabilitet, genomskinlighet och förutsägbarhet. Tillsammans med en offentlig insyn och kontroll, och ibland med utnyttjandet av sanktionsmedel – till exempel indragandet av tillstånd att bedriva finansiell verksamhet – bidrar institutionerna också till att grundlägga och öka allmänhetens förtroende för det finansiella systemet. En finansiell revolution innebär också en ökad kvalitet i de betalningsmedel och de finansiella tjänster som tillhandahålls av de finansiella intermediärerna.

Om vi återgår till det svenska historiska exemplet, som har sina motsvarigheter i ett flertal andra västeuropeiska länder, var ytterligare en del av den finansiella revolutionen under 1800-talet övergången från ett informellt kreditsystem, baserat på personlig kännedom mellan parterna i de finansiella avtalen, till ett mer anonymt, i flera avseenden formaliserat och dessutom av staten övervakat kreditsystem. Att övergången från informellt till ett formellt (eller från ett icke-institutionellt till ett institutionellt) finansiellt system var en i tid mycket utdragen process åskådliggörs av det faktum att det var först i kring sekelskiftet 1900 som den formella kreditmarknaden rent kvantitativt sett blev större än den informella marknaden (Lindgren 2002). Detta faktum vittnar inte bara om det informella kreditsystemets styrka och flexibilitet utan också om att det fanns en utbredd misstro mot det nya, moderniserade systemet och mot de nya finansiella intermediärerna. Det tog helt enkelt mycket lång tid att skapa förtroende bland allmänheten för de nya bankerna. Det är detta förtroendekapital, som alltså tog mycket lång tid att bygga upp, som de svenska storbankerna enligt min uppfattning riskerar att rasera om man inte tar hänsyn till sitt historiska arv och grundläggande värderingar om lokal anknytning och lokalt inflytande i bankverksamheten.

Den svenska finansiella revolutionen, som alltså inleddes med bildande av spar- och affärsbanker under 1820- och 30-talen, tog fart från och med 1850-talet. Antalet affärs- och sparbanker steg närmast explosionsartat och med Stockholms enskilda bank och Skandinaviska kredit AB som noder bildades ett landstäckande finansiellt nätverk, inom vilket kapital snabbt kunde överföras från överskotts- till underskottsområden, och omvandlande allmänhetens sparande till lång- och kortsiktiga investeringar. Samtidigt bidrog förändringar av det institutionella ramverket till att förbättra förutsättningarna för bankerna att ta en större och mer aktiv del i den begynnande industriella revolutionen. Frisläppandet av räntan och möjligheterna att bilda aktiebolagsbanker, där delägarna i banken alltså endast riskerade det investerade aktiekapitalet, var ett par av de centrala institutionella förändringarna som inverkadde positivt på utvecklingen inom den finansiella sektorn (Ögren 2003).

Kring sekelskiftet 1900 började den svenska finansiella revolutionen att plana ut och det finansiella systemet gick över i en konsolideringsfas, där rollfördelningen mellan de finansiella organisationerna blev allt tydligare, liksom också statens och regleringarnas roll. Utan tvekan hade de svenska bankerna stor betydelse för finansieringen av såväl jordbruk, infrastruktur som industri under den finansiella revolutionen. Lokalt verksamma närings- och industriidkare var i mycket hög grad samtidigt involverade i bildandet och driften av de svenska bankerna, och bankerna försåg i sin tur dessa näringsverksamheter med riskkapital. Det svenska banksystemet kan karakteriseras som relationsbaserat, det vill säga att förhållandet mellan banker och deras kunder baserades på personliga och sociala relationer i minst lika hög grad som på formella avtal och kontrakt. Runtom i Sverige bildades lokala bank-industrinätverk där de lokala socioekonomiska eliterna kunde utbyta information, krediter och andra tjänster och på så sätt bidra till skapandet av såväl privata förmögenheter som en mer generell samhällsekonomisk tillväxt (Petersson 2001).

Den svenska finansiella revolutionen ägde alltså i mycket hög grad rum på de lokala marknaderna. Det var de lokalt grundade och sett till verksamheterna i mycket hög grad lokalt orienterade affärs- och sparbankerna som var de viktigaste finansiella organisationerna inom det svenska systemet. Interaktionen mellan olika typer av finansiella organisationer, till exempel mellan sparbanker och affärsbanker, bidrog till att skapa en tydlig rollfördelning mellan aktörerna och också till att minska kreditriskerna inom systemet. Ett annat särdrag för det svenska banksystemet var att det i hög grad var inkluderande, det vill säga en stor del av den svenska befolkningen hade tillgång till bankernas finansiella tjänster.

Från lokalt och regionalt till nationellt och globalt

Från sekelskiftet 1900 fram till och med andra världskriget var utvecklingen inom det svenska banksystemet på sätt och vis ganska tudelad. Å ena sidan fanns af-

färsbankerna som av aktörerna själva och av staten definierats som den aktör som skulle ta hand om den mer riskfyllda men samtidigt potentiellt mycket lönsamma industrifinansieringen. Antalet affärsbanker var som mest, år 1908, 84 stycken och bankerna var då geografiskt sett relativt jämnt fördelade över Sveriges yta. Från och med 1910-talet skedde dock en snabb utslagning av de mindre och regionalt inriktade affärsbankerna, en utslagning som ökade än mer efter 1920-talets finanskris. Tre av de storstadsbaserade affärsbankerna – Skandinaviska kredit AB, Handelsbanken och Göteborgs bank – var särskilt aktiva i förvärven av mindre, regionala banker (Wallerstedt 1995). Dessa tre bildade tillsammans med Stockholms enskilda bank, som inriktade sig på att växa framför allt organiskt, en kvartett av storbanker. Jämsides med koncentrationen bland affärsbankerna var fokuseringen på storskalighet, det vill säga på de stora nationella och internationella industriella projekten det mest utmärkande för de svenska affärsbankerna vid denna tid. De tidigare lokalt baserade och avgränsade bank-industrinätverken hade nu utvecklats till nationella och internationella nätverk.

Å den andra sidan, som en kontrast till de allt färre men större affärsbankerna och deras satsning på storskalighet och stordriftsfördelar, stod sparbankerna och de nya kooperativa föreningsbankerna (eller jordbrukskassorna som de från början hette). Både sparbankerna och föreningsbankerna utgick under första hälften av 1900-talet från sitt lokala ursprung och sin lokala förankring och identitet. Det var i det lokala man hade sin komparativa fördel gentemot konkurrenterna på kreditmarknaden och det var i kongruens med de lokala kraven och önskemålen som bankverksamheten skulle utvecklas. Under mellankrigstiden flyttade också sparbankerna fram sina positioner relativt affärsbankerna, på såväl in- som utlåningsmarknaderna. Detta var ett resultat av allmänhetens minskade förtroende för affärsbankerna i samband med 1920- respektive 1930-talets finanskriser. Att placera sitt sparkapital i en lokal sparbank uppfattades som en mycket säker placering och framför allt sparbankerna stod generellt sett i stark kontrast till de mer spekulativa och risktagande affärsbankerna.

Tiden efter andra världskriget och fram till 1980-talet präglades dels av en mycket stark statlig reglering av de finansiella marknaderna, regleringar som förövrigt lämnade föga utrymme för lokala hänsyn och småskalighet, dels av en fortsatt utslagning av mindre, regionala affärsbanker. Antalet affärsbanker minskade stadigt. Antalet sparbanker minskade också kraftigt från och 1960-talet. År 1980 fanns det 164 sparbanker i Sverige, mot närmare 500 under mellankrigstiden (Larsson 1993). Det var också för de banker som varit mest lokalt orienterade, det vill säga sparbankerna och föreningsbankerna, som förändringen under decennierna efter andra världskriget var den mest markanta. Från att tidigare varit fokuserade på de lokalsamhällen där de grundats och varit verksamma, ibland

sedan tidigt 1800-tal blev nu andra målsättningar med bankverksamheten viktigare. Det blev inte lika högt prioriterat att anpassa verksamheten efter de lokala ekonomiernas förutsättningar och att tillmötesgå de lokala ekonomiernas krav. Därmed började den tidigare så strikta funktionsuppdelningen inom det svenska banksystemet luckras upp alltmer. Framför allt ville såväl sparbanker som föreningsbanker bryta sig in i affärsbankernas traditionella kundsegment, och särskilt de stora näringslivskrediterna. För att kunna skapa större och därmed mer konkurrenskraftiga enheter slogs således sparbanker samman runtom i landet, samtidigt som de stora affärsbankernas fortsatte att förstärka sin position, inte minst genom uppköp av mindre banker. Homogeniseringen eller likriktningen av de svenska bankerna innebar i princip slutet för de kooperativa och idealistiska grundprinciper som i varierande grad förekommit inom det svenska bankväsendet sedan de första sparbankerna bildades i början av 1800-talet. De nya ledorden var affärsmässighet, centralisering och storskalighet.

Avregleringen av den svenska finansiella marknaden från och med mitten av 1980-talet innebar att en helt ny miljö uppenbarade sig nu bankerna. Efter beslutet att avskaffa utlåningstaken för bankerna i november 1985 (ett beslut som gett upphov till uttrycket ”Novemberrevolutionen”) hade bankerna fått möjlighet att konkurrera om utlåningskunderna på ett helt annat sätt än tidigare. Ökningen av utlåningsvolymerna var också mycket kraftig under senare delen av 1980-talet (se tabell 1), inte minst efter valutaregleringens avskaffande i juni 1989. Den redan starka högkonjunkturen inom det svenska näringslivet och de stora ökningarna av bankernas utlåning underblåstes ytterligare genom att det nu blev möjligt för banker och andra finansiella mellanhänder att låna upp pengar utomlands, där räntorna vanligen var lägre, för att sedan låna ut dem i Sverige (Larsson 1998).

Tabell 1 Bankernas årliga ökning av utlåningsvolymerna 1985–1992, i procent

Bank	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
Nordbanken	8	10	7	51	31	9	-9	-8
Sparbanken Sverige	11	27	9	36	25	19	-9	-9
Handelsbanken	3	0	23	11	21	43	17	0
SEB	-12	9	27	26	26	44	9	8
Gota bank	24	4	8	29	27	2	0	-18

Källa: J Wallander, "Bankkrisen – omfattning, orsaker, lärdomar", i Bankkrisen (Stockholm 1994).

De sista regionalt förankrade affärsbankerna försvann i och med storbankernas förvärvsoffensiv, en offensiv som förövrigt både privata och statligt ägda banker deltog i. Den statliga PK-banken köpte 1989 Nordbanken, som bildats 1986

genom en fusion mellan Sundsvallsbanken och Uplandsbanken, och bytte samtidigt namn till just Nordbanken. Samma år förvärvade Handelsbanken Skånska banken. Bildandet av Sparbanken Sverige AB i början av 1990-talet markerade tydligt den omstöpning av verksamheten som präglade den svenska sparbanksrörelsen under de föregående decennierna. I Sparbanken Sverige ingick huvuddelen av sparbankerna och storleksmässigt kunde man därför mäta sig med de redan etablerade storbankerna. Ett par år senare, 1997, bildades sedan FöreningsSparbanken genom en sammanslagning av Sparbanken Sverige och Föreningsbanken (Körberg 2003, Petersson 2004).

Varför övergav då sparbankerna och föreningsbankerna sina mångåriga principer om verksamhetens lokala anknytning och sitt historiska arv? Var bildandet av Sparbanken Sverige respektive FöreningsSparbanken framdrivna av enbart kommersiella och objektivt ekonomiska hänsynstaganden eller fanns det också andra drivkrafter och motiv? I flera studier av de interna beslutsprocesserna inom sparbanks- respektive föreningsbanksrörelsen framkommer för det första att motståndet mot skapandet av de nya organisationerna Sparbanken Sverige och FöreningsSparbanken, och den centralisering av beslutsfattandet som en sådan oundvikligen skulle innebära, på sina håll var ganska starkt men inte tillräckligt starkt för att hindra processen. För det andra framkommer tydligt att det var bankledningarna, och inte bankernas huvudmän – det vill säga motsvarigheterna till aktieägare i aktiebolagsbankerna – som drev på fusionerna (se Körberg 1999 och 2003, Åsling 2002). Enligt förespråkarna för fusionerna betonas att de var framtvungade av ekonomiska och konkurrensskäl, annars skulle sparbankerna och föreningsbankerna helt enkelt inte ha överlevt konkurrensen från de större affärsbankerna. Tillgången till riskkapitalmarknaden som en omvandling till aktiebolag och en påföljande notering på börsen innebar, var nyckeln till fortsatt överlevnad enligt detta synsätt.

Men av samma studier framkommer också att det hos bankledningarna fanns starka personliga drivkrafter bakom fusionerna. Önskan om att omvandla den traditionella, eller konservativa om man så vill, bankverksamheten i sparbankerna och föreningsbankerna till vad som uppfattades som en mer modern bankverksamhet var stark och påverkade definitivt utfallet. Det var direktörerna högst upp i bankhierarkin, som under efterkrigstiden gradvis fått ett allt större inflytande inte bara över den dagliga, operativa verksamheten utan också över de långsiktiga strategierna, som drev på förändringsprocesserna. Omvandlingen var således inte särskilt väl förankrad, varken nedåt i rörelsen, mot de lokala enheterna och kunderna eller i relation till bankernas huvudmän/ägare. Kontrasten till den finansiella revolutionens karakteristika är slående. Den finansiella revolutionen baserades på ett lokalt engagemang och på anpassning av verksamheten till de

lokala förutsättningarna och kraven, med andra ord en rörelse som initierades och utvecklades underifrån. Strukturförändringarna inom det svenska bankväsendet under 1980- och 90-talen, med sparbankernas och föreningsbankernas omvandling som främsta exponent, var istället en direktörernas revolution, där initiativet togs centralt, eller uppifrån, och utifrån en helt andra målsättningar än tidigare. Det lokala perspektivet ersattes av koncept som effektivisering, storskalighet och internationell konkurrensförmåga.

Från ett inkluderande till ett exkluderande finansiellt system?

Ett närmast ovedersägligt faktum och en grundläggande komponent i de flesta förklaringar av ekonomisk tillväxt och generell välfärd är att såväl individer som företag och ekonomiska organisationer av alla storlekar och inom alla branscher och samhällsekonomin som helhet är beroende av ett väl fungerande och effektivt finansiellt system. De svenska bankerna har i ett historiskt perspektiv varit mycket framgångsrika i sin strävan att effektivt samla in och redistribuera kapital, att omvandla sparande till investeringar och att fungera som ett stöd, eller som ett smörjmedel, för den reala ekonomin. Grundläggande för denna framgång har varit att det svenska banksystemet i hög rad varit inkluderande, det vill säga givit stora delar av den svenska befolkningen tillgång till ett brett utbud av finansiella tjänster, och att bankerna haft en förmåga att känna av och anpassa sig till lokala och regionala förutsättningar och behov. I ett internationellt perspektiv har de svenska bankerna också gått igenom ett antal finansiella systemkriser med relativt obrutet förtroende hos allmänheten, dock med 1990-talets kris som undantag. Det beror delvis på att staten vid dessa tillfällen inte tvekat att lämna finansiellt och organisatoriskt stöd till de privata bankerna för att därmed bevara förtroendet för banksystemet men också på att bankerna tagit gemensamt ansvar för systemet och haft en förmåga att anpassa sig till förändrade yttre omständigheter. Allmänhetens förtroende för bankerna och det svenska banksystemet var således under lång tid mycket starkt.

Den ökade koncentrationsgraden inom det svenska banksystemet under de senaste decennierna, kombinerat med periodvis stora rörelsevinster, har dock lett till att bankernas verksamheter och hela strukturen på systemet ifrågasatts från flera håll. Bankerna medger till exempel själva att det finns en allmänt utbredd negativ uppfattning om de svenska bankerna och deras verksamheter och prioriteringar, en uppfattning som bekräftas av undersökningar kring förtroendet för olika delar av näringslivet och av centrala samhällsinstitutioner (Svenska Bankföreningen november 2005, SOU 2004:47). De senaste årens debatter kring företagsledarnas (bristande) etik i vissa av de stora svenska finansiella företagen har naturligtvis ytterligare spätt på kritiken också mot bankerna.

Statens roll på och inställning till hur det finansiella systemet bör fungera har också förändrats i grunden. Från att under decennierna efter andra världskriget ha förespråkats stabilitet, med i praktiken höga etableringshinder, och därför fört en starkt normativ politik har agerandet från och med 1980-talet i första hand handlat om att förbättra förutsättningarna för en ökad konkurrens och för ökad valfrihet för kunderna på den svenska marknaden. Som Konkurrensverket, bland flera andra, ett antal gånger påpekat under de senaste åren har dock trenden varit den närmast omvända (Konkurrensverket 2004).

Går det att överhuvudtaget säga något om vilka konsekvenser som den starka koncentrationsgraden inom det svenska banksystemet kommer att ha för morgondagens bankkunder, och inte minst för de kunder som lever på landsbygd och andra mindre och större regioner som inte definieras som de ekonomiskt starkaste? De historiska förklaringarna av de svenska bankernas betydelse för ekonomisk tillväxt och välfärd på såväl lokal, regional som nationell nivå ger förvisso inget entydigt svar, men tillsammans med en analys av det mer dagsaktuella läget kan de ändå ge viss vägledning. Det är uppenbart att de svenska storbankerna till stor del övergivit sitt lokala ursprung, både känslö- eller idémässigt och mer strikt affärsmässigt. Att framgångsrikt kunna konkurrera på internationella marknaderna med andra multinationella finansiella företag har blivit det främsta målet, vilket enligt min uppfattning svårligen kan kombineras med hänsyn till mindre, lokala önskemål och krav.

Det bör också noteras att det allmänna, externa trycket på att minska koncentrationen har blivit starkare, inte bara genom att den offentliga debatten kring storbankernas roll och agerande tilltagit i styrka och genom att myndigheter som till exempel Konkurrensverket kontinuerligt uppmärksammar och ifrågasätter den rådande situationen, utan också genom att nya finansiella aktörer – som till exempel så kallade nätmäklare – framgångsrikt erövrar marknadsandelar på bankernas traditionella spar- och fondmarknader. Ett antal nischbanker, eller banker som på ett eller annat sätt vill framställa sig som alternativ till storbankerna – till exempel JAK och Ekobanken, har också etablerats, med varierande framgång. De relativt sett nya aktörerna har dock inte på allvar och mått med kvantitativa mått kunnat utmana de stora bankerna och därmed har inte heller en strukturell förändring skapats. Som Konkurrensverket poängterat har de mindre aktörerna inte resurserna att skapa den (mycket kostsamma) finansiella infrastruktur som är nödvändig för att kunna konkurrera med dagens storbanker, vilket rimligtvis borde leda till slutsatsen att det är där statliga åtgärder skulle kunna sättas in, om nu ökad konkurrens är målet.

Tom Petersson

Ek. Dr. Ekonomisk Historia, Uppsala Universitet

Referenser

- Hansson, Pontus & Jonung, Lars (1997) "Finance and economic growth: the case of Sweden 1834-1991", *Research in Economics*, vol. 51, s. 275–301.
- Hansson, Pontus & Jonung, Lars (2000) *Det finansiella systemet och den ekonomiska tillväxten: Svenska erfarenheter 1834–1991*, SOU 2000:11, Finanssektorns framtid.
- Konkurrensverket (2004), *Konkurrensen i Sverige*.
- Körberg, Ingvar (1999), *Ekluten. Förändringsprocessen inom Sparbanksrörelsen 1980–1995*, Ekerlids förlag, Stockholm.
- Körberg, Ingvar (2003), *Fusionen. Samgåendet mellan Föreningsbanken och Sparbanken Sverige*, Ekerlids förlag, Stockholm.
- Larsson, Mats (1993), *Aktörer, marknader och regleringar. Sveriges finansiella system under 1900-talet*, Uppsala Papers in Financial History, Uppsala university.
- Larsson, Mats (1998), *Staten och kapitalet. Det svenska finansiella systemet under 1900-talet*, SNS, Stockholm.
- Levine, Ross (1997), "Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda" *Journal of Economic Literature*, vol. 35, s. 688–726.
- Lindgren, Håkan (2002), "The Modernization of Swedish Credit Markets, 1840-1905: Evidence from Probate Records", *Journal of Economic History*, vol. 62, s. 809–831.
- Petersson, Tom (2001), *Framväxten av ett lokalt banksystem. Oppunda sparbank, Södermanlands enskilda bank och stationssamhället Katrineholm 1850–1916*, Uppsala Studies in Economic History 56, Uppsala universitet.
- Petersson, Tom (2004), *Ägarstyrning under institutionell och organisatorisk förändring. Bank- och finanskoncernen Gota 1985–1992*, Handelshögskolan i Stockholm.
- Rajan, Raghuram & Zingales, Luigi (2003), *Saving capitalism from the capitalists. Unleashing the power of financial markets to create wealth and spread opportunity*, Princeton University Press.

Rousseau, Peter & Sylla, Richard (1999), "Emerging financial markets and early US growth", *NBER Working paper 7448*.

Rousseau, Peter & Sylla, Richard (2001), "Financial systems, economic growth and, globalization", *NBER Working Paper 8323*.

SCB, Bankstatistiken.

Sjölander, Anders (2003), *Den naturliga ordningen. Makt och intressen i de svenska sparbankerna 1882–1968*, Uppsala Studies in Economic History no. 63, Uppsala universitet.

SOU 2004:47, bilaga 4, *Förtroendet för näringslivet*.

Svenska Bankföreningen, september 2005, *Banker i Sverige. Faktablad om svensk bankmarknad*, Stockholm.

Svenska Bankföreningen, november 2005, *Svenska Bankföreningen informerar*, Stockholm.

Wallander, Jan (1994), "Bankkrisen– omfattning, orsaker, lärdomar", i *Bankkrisen*, Stockholm.

Wallerstedt, Eva (1995), *Finansiärernas fusioner. De svenska affärsbankernas rötter 1830–1993*, Studia Oeconomiae Negotiorum 37, Uppsala universitet.

Åsling, Nils (2003), *Banken som blev folkrörelse. Jordbrukskassorna och Föreningsbanken 1915–1997*, Ekerlids Förlag, Stockholm.

Ögren, Anders (2003), *Empirical Studies in Money, Credit and Banking: The Swedish Credit Market in Transition under the Silver and Gold Standards, 1834–1913*, Stockholm School of Economics.

Ögren, Anders (2005), "Financial Revolution, Commercial Banking, Liquidity and Economic Growth in Sweden, 1834–1913", paper presented at the *Sixth European Historical Society Conference*, 9-10 September Istanbul.

Lokalt kapital utvecklar bygden

Oscar Kjellberg & Kåre Olsson

Många bygder håller på att urlakas på människor, service, framtidstro och pengar. Det senare är inte minst viktigt ... om utflödet av pengar blir för stort så kommer bygdens tillgångar att värderas allt lägre och en negativ spiral växa fram.

För att vända utvecklingen krävs att bygdens sociala kapital, humankapital, reala- och finansiella kapital mobiliseras på ett långsiktigt och hållbart sätt. Det kan gå!

Intresset för lokal ekonomi och hur landsbygdens utveckling skall finansieras växer stadigt. Det är dock nödvändigt att skaffa sig en bild av förutsättningarna för den lokala utvecklingen som sådan, innan man anlägger synpunkter på hur lokal ekonomisk verksamhet kan organiseras och utvecklas. Såväl omvärlden som de lokala samhällena själva styr dessa förutsättningar.

Till omvärldsfaktorerna räknas den stora användningen av fossila bränslen som tas ur ett begränsat lager och där begränsningen kan bedömas ge negativa effekter förhållandevis snart. En allmän övergång till uthållig energiförsörjning kan i sig gynna de mindre samhällenas utveckling. Den strukturella uppbyggnaden av storsamhället är en annan viktig omvärldsfaktor, eftersom dessa strukturer kan vara effektiva i stor skala, men högst ineffektiva när skalan blir alltför liten. Det kan vara så att lokalsamhällets problem mera beror på storsamhällets sätt att organisera verksamheter, än på lokalt bristande resurser eller potentiella möjligheter. I så fall finns avsevärt bättre förutsättningar för lokal utveckling än man i allmänhet erkänner.

Till de lokala faktorerna hör sådana som platsens unika tillgångar, det lokala sociala och kulturella livet, möjligheter till lokal kapitalbildning samt möjligheter att ”utbilda sig in i” det lokala samhället och inte endast ut ur det. Dessa faktorer är per definition olikartade från plats till plats.

Bakgrund

Strukturomvandlingen under den senare delen av 1900-talet har drabbat landsbygden hårt. Trots stora insatser från det offentliga har den inte kunnat bromsas. Om vi skall kunna göra något åt situationen så måste vi förstå varför dessa insatser inte har varit effektiva.

Vi kan se hur strukturomvandlingens drivkrafter ligger i den lokala ekonomins omvärld men att man fak-tiskt, med okonventionella metoder, kan göra något åt problemen. De låga energipriserna, den starka företagskoncentrationen, avreglering för internationell handel och ökad rörlighet för både reala produktionsenheter och finansiella placeringar har gett nya och tuffare förutsättningar för den lokala ekonomin. Stora delar av landsbygden avfolkas och människor och kapital samlas i städerna.

Den minskande befolkningen gör att samhällsfunktioner inte kan upprätthållas enligt de gamla strukturerna och med de aktörer vi är vana vid. På många ställen krävs nya former där både gamla och nya aktörer bildar partnerskap för att lösa uppgifterna. Så mycket som möjligt av bygdens viktiga samhällsfunktioner och resurser måste bevaras, samtidigt som man förbereder sig på de förändringar som kommer, vare sig dessa är följderna av stigande energipriser och en övergång till flödande energikällor, eller har andra orsaker.

På många ställen har också den finansiella infrastrukturen blivit så dålig att det är nödvändigt att skapa nya finansieringsformer. I mitten av 1900-talet var landsbygdens företag väl försörjda med sparbankers, jordbrukskassors och föreningsbankers tjänster. Idag har alla jordbrukskassor, föreningsbanker och de flesta sparbanker sugits upp av Föreningssparbanken AB. De centrala delarna av den finansiella infrastrukturen såsom clearingsystem, bankgiro, postgiro och bankomatsystem ägs av de stora bankaktiebolagen. De banker som har ideella ändamål – spar- och medlemsbankerna – har idag en mycket blygsam del av bankmarknaden.

Det finns alltså många historiska förklaringar till den situation vi nu befinner oss i. Vårt nuläge är inte sär-skilt lovande. Mycket tyder på att återgången till flödande energikällor blir besvärlig och att vi därefter i flera avseenden kommer att ha betydligt mindre av naturresurser och ekologisk mångfald och bärkraft än vi hade för ett sekel sedan. Förhoppningsvis har vi vunnit något i form av användbar teknologi som vi annars ej skulle ha haft. Det nyttar dock föga att spilla tid på att dividera om sådana saker. Det bästa vi kan göra är att söka nya vägar för att lösa de lokala ekonomiernas aktuella problem och att göra det på ett sådant sätt att vi förbereder oss på de omvärldsförändringar som kan komma.

Läget idag

Vi har idag ett obehagligt stort beroende av de fossila bränslelagren och vi vet sedan energikriserna på sjuttioalet att våra ekonomier är lika känsliga för energiprisstegringar som för räntehöjningar. OPEC har hittills lyckats hålla oljepriserna relativt låga och stabila genom att öka utvinningen och marknadsföringen i takt med den stadigt växande efterfrågan. Nu börjar dock oljeforskarna bli eniga om att den globala utvinningstoppen kommer att passeras någon gång under 2000-talets första årtionde (Colin 1988, Zittel 2002). Efter den punkten är det svårt att se hur de oljeproducerande ländernas priskartell skall kunna hålla ihop. Slutsatsen är att vi sannolikt står inför en energiprishöjning som inte är marginell.

Ett annat problem av global omfattning är den stora och växande skuldsättningen hos hushåll, småföretag, kommuner och nationer. Detta stora beroende av långgivare innebär minskad tålighet vid konjunkturedgångar. Det är önskvärt med en riskkapitalmarknad också för små företag, så att dessa inte skall bli så starkt styrda till att finansiera sina investeringar med lån. I många lokala ekonomier är det dock ett problem att över huvud taget kunna hitta externt kapital (som man hämtar utanför företaget). Till detta kommer den försämrade tillgång till övriga finansiella tjänster som är följderna av koncentrationsprocessen i banksektorn.

En annan följd av denna koncentration är en förstärkning av det läckage av kapital som många bygder lider av. Av det som sparas av bygdens hushåll i banker, fonder, aktier och försäkringar är det i allmänhet endast en mindre del som styrs tillbaka till kommunens hushåll och företag i form av lån och riskkapital. Bygden kan även läcka via sin konsumtion. I den mån som man spenderar pengar på köp av varor och tjänster från storföretag och kedjor som själva använder endast en ringa del av sina inkomster på andra hushåll eller företag i bygden så kommer pengarna att läcka till omgivningen.

Det kanske tydligaste glesbygdssymptomet är att det har blivit så tunt med folk i byarna att kostnaderna för kommunen för att upprätthålla en rimlig servicegrad blir för höga. Samma gäller för livsmedelsaffärer och bensinmackar med mera. Hittills har problemet lösts med nedläggning av verksamheten. Det leder i sin tur till att det lokala underlaget minskar ännu mer och så vidare i en ond cirkel som är mycket svår att bryta. En grund till problemet är att kommunen har delat upp sin verksamhet i skilda förvaltningar, som var och en har en egen organisation för sin verksamhet. Det gör att det fordras ett ganska stort befolkningsunderlag för att bära denna struktur. Livsmedelsgrossisterna har liknande strukturer som gör att livsmedelsaffärer och bensinstationer läggs ner, trots att de ibland skulle kunna få ekonomin att gå ihop om man tillät en anpassning till lokala förhållan-

den. För att klara de lokala uppgifterna bör man utveckla samverkansmodeller, anpassade för den faktiska situationen och de befintliga aktörerna. Lokala partnerskap kan vara ett sätt att beskriva vad det handlar om.

Strukturuomvandlingen har pågått länge och en fortsatt omvandling i samma riktning ses nästan som oundviklig, vilket gör att många resignerar. Det finns dessutom sällan särskilt stort handlingsutrymme för individen. Slutligen har utflyttning och utpendling lett till att de sociala nätverken är för glesa och svaga. I kombination med svag ekonomi blir uthålligheten dålig och man har svårare att genomföra projekt som är viktiga för bygden.

Den lokala ekonomins egenskaper

Det finns två olika sätt att se på samhällsekonomin. Det ena synsättet förekommer hos departement och regering, nationalekonomer i mittfåran och företrädare för globalt inriktade företag. Den går ut på att det egentligen inte finns något alternativ till den ekonomiska politik som förs. Ett helt annat synsätt finner man hos folk i den lokala ekonomin, ekonomer vid sidan av huvudfåran, entreprenörsforskare och samhällsvetare vid sidan av nationalekonomin samt många småföretagare.

”Det-finns-ingen-alternativ”-synsättet

Eller med andra ord som också uttrycker samma sak... ”Washington consensus”. Brian Wilson, före detta handelsminister har formulerat synsättet såhär:

”Genom att säkra en bättre tillgång till utländska marknader för våra producenter, genom att minska handelshinder och vidmakthålla och förbättra utbudet av konkurrenskraftigt prissatta varor och tjänster till konsumenter, ger avregleringarna omfattande välfärdsvinster till alla och bidrar till en ökad effektivitet i utnyttjandet av världens resurser.” (Wilson i Hines, 1988)

Allt ska ut på marknader, privatiseras och avregleras så att det blir så lättroligt som möjligt. Miljökrav eller skatter kan göra det mer lönsamt att flytta ägandet, produktionen eller båda. Effekten av det, sedan avregleringen, lättroliga kapitalet är stor på de lokala ekonomierna. De har ställts om för att serva aktörer i den globala ekonomin. Finansmarknadernas omstrukturering har dessutom gjort att det sparande som tidigare var lokalt rotat eller åtminstone nationellt instängt nu kan samlas i globala baljor. Där kan det skvalpa ganska rejält från den ena kanten till den andra.

Tillväxtkravet och det nyliberala programmet som den enda tänkbara vägen framåt är det som präglar detta synsätt. Med detta perspektiv är det svårt att tro

på en annan utveckling i den lokala ekonomin än den successiva avveckling vi har haft sedan mitten på 1900-talet.

”Jag anser [...] att vi utsätts för ett låtsasspel, när pengar delas ut genom strukturfonder eller liknande, som skall syfta till utveckling av landsbygd och små orter. Det är egentligen inte meningen att åstadkomma hållbara bygder, men däremot att hindra att avvecklingen medför alltför stora protester, klagomål och ekonomiska förluster. Jag ser dock ingen aktiv bärare av dessa attityder. Snarare att strukturförändringen uppfattas som så självklar att den inte ens bearbetas medvetet. Utvecklingen måste ha sin gång.” (Olsson, 2003)

Det alternativa synsättet

Ett annat synsätt finner man bland landsbygdsboende, entreprenörsforskare, landsbygdsutvecklare och vissa andra som menar att en övergång till en uthållig ekonomi kommer att gynna landsbygden. En variant på detta synsätt kallas för globaliseringsparadoxon.

”Det paradoxala tycks vara att samtidigt som de globaliserade finans- och kapitalmarknaderna ger storföretagen ökad makt ökar dessas beroende av dynamiska lokala och regionala miljöer. I den nätverksbaserade kapitalismen är nära och stödjande relationer med andra företag, forskningsinstitutioner och kunder viktigare för tillväxt och utveckling än någonsin tidigare. När avancerad kunskap och information finns allmänt tillgänglig ökar betydelsen av specifika kunskaper och samarbeten.” (Brulin, 2002)

Om man går till sig själv och till dem man känner så är det lätt att inse vad som krävs av den lokala ekonomin för att näringslivet skall blomstra. Om man vill att den lokala ekonomin skall likna drivhus mer än en öken så skall dels entreprenörer våga starta företag, vilket i stor utsträckning handlar om tilltro till sin egen förmåga, lika väl som förtroende för att man kommer att få ett gott stöd från den närmaste omgivningen, dels skall nystartade företag få en stimulerande miljö att växa i där de får tid att växa sig starka innan de tvingas klara sig på egna ben.

Företag startas och utvecklas också i ogynnsamma miljöer men det handlar naturligtvis då om ovanliga kombinationer av entreprenörskap, verksamhetsidé och yttre omständigheter. Man behöver erkännande och uppskattning som nystartare, vilket oftast innebär att man får bli en del av ett system, ett nätverk där man stödjer varandra.

Beroende lokalt – utbytbarhet globalt

Den globala ekonomins storsamhälle är hierarkiskt ordnat, komplicerat och styrs av förhållandevis få mycket mäktiga intressenter, medan lokalsamhället är mer överblickbart och med större möjligheter till inflytande från de enskilda människorna. Lokala ekonomier syftar till uthållighet, eftersom de ägnas sådant som betyder något för människor. I de stora samhällena finns ekonomisk utbytbarhet, men inte i de lokala eftersom ekonomin där är ett medel, inte ett mål i sig. I den lokala ekonomin är man varken anonym eller har långt till andra.

Ekonomisk aktivitet är relaterad till någon person eller något företag som man har egna relationer till. Därför bedöms lokal ekonomisk verksamhet inte bara utifrån dess ekonomiska utfall, utan också utifrån hur resultatet har uppkommit. Det ekonomiska relaterar till något. Det icke-ekonomiska – allmänmänskliga, moraliska och så vidare räknas också, men det representerar andra värden än de rent ekonomiska. Därför finns ingen utbytbarhet mellan olika former av värden. Den lokala ekonomin är ett medel för att man skall kunna uppnå mål man föresatt sig. Man jobbar inte bara på med lönsamheten som riktmärke, man lever sitt liv och där finns ekonomin med som en del, men inte det dominerande och enda.

Det är nödvändigt att skapa nya lokala strukturer och aktörer. Det räcker inte att använda sig av dem som redan finns i storsamhället och anpassa dem till det lokala. Detta har gjorts länge, men alltid med samma dåliga resultat. Det finns ännu så länge inte några uthålliga bygder som det verkar. Eller också ligger det i sakens natur att det uthålliga inte märks. Hur som helst handlar det om att tänka i strukturer, inte endast enskilda aktörer.

Att beskriva målen för den lokala ekonomin och försöka hitta medel för att nå dem, förutsätter, om man skall vara mycket konkret, att man tar var bygd för sig. Man kan dock börja med vissa planeringsförutsättningar, till exempel att man betraktar bygden (systemteoretiskt) som ett levande system. Av det följer omedelbart att de generella förutsättningar som gäller för alla levande system också måste uppfyllas för den specifika bygden.

Dit hör att omsättningen av energi och pengar måste vara uthållig så att systemets arbete kan utföras. I mänskliga system används både vanlig energi för det arbete som skall utföras och den energi som redan omsatts i arbete (investerats). Man kan se pengar som en symbol för det senare. Arbetet resulterar i en vara eller tjänst som säljs för pengar. Om bygden läcker arbetskraft och pengar så kommer dess uthållighet att minska i motsvarande mån.

Sättet att klara finansieringen av bygdens hushåll och näringsliv kan också leda till förlust av uthållighet. Om man finansierar sig med lån mot ränta och investerar i sådant som ger mindre avkastning än räntan så blir det också ett utflöde av pengar. Om utflödet av pengar blir stort så kommer bygdens tillgångar att värderas allt lägre vilket blir en process som kan gå i en negativ spiral.

Sambandet mellan den reala och den finansiella ekonomin

Kapitalbegreppet är svårt. Det har det alltid varit. Man kan gå två vägar. Den ena är att avgränsa begreppet så snävt som möjligt. Den andra att inkludera allt som faktiskt bidrar till att vi har en avkastning i det levande system som den lokala ekonomin utgör. Då behöver vi begrepp som socialt kapital och humankapital med mera.

Många väljer den senare vägen och vi tycker att den verkar lättare att gå. Kapital är befintliga fysiska ting som är en källa till framtida konsumtion eller inkomst. När man talar om mänskligt kapital så syftar man på värdet av den kunskap och kompetens som den arbetande befolkningen besitter. Tanken är att människors kunskap och kompetens ökar deras produktivitet och därför kan sägas likna kapital eftersom det ökar deras framtida inkomster. Detta kapital, humankapitalet, kan tyckas ligga väldigt nära arbete, men arbete skiljer sig från kapital genom att det finns först när det utförs. Humankapitalet kan därför ses som en förutsättning för arbete, på motsvarande sätt som att realkapital är en annan förutsättning.

Om vi återgår till målen för det levande systemet den lokala ekonomin så är uthållighet ett av de första målen. Energi måste komma in i tillräcklig mängd för att driva det arbete som utförs i bygden. Bygden måste omges av en gräns som varken är för genomsläpplig eller för tät. Bygden måste fungera som en del i ett större system och den behöver kunna importera och exportera. Den behöver utveckla och underhålla sitt reala kapital. Den behöver också sköta sitt finansiella kapital så att den inte blir alltför skuldsatt eller får in för stor andel avlägsna ägare eftersom risken med dem är att de kan vara alltför okunniga, oinformerade, oengagerade och se sin tillgång som en rent finansiell placering som skall ge en eventuell kortsiktig avkastning i pengar.

Företag kan finansiera sig med internt eller externt kapital. Om kassaflödet är svagt blir de hänvisade till att bearbeta externa källor eller nöja sig med vad de förmår av egen kraft.

Vi skiljer på reala och finansiella tillgångar och inkomster. De finansiella tillgångarna är sådana placeringar som inte används i den egna verksamheten. I

balansräkningen för företag A kan det finnas uppräknat till exempel fastighet, maskiner och aktier. Aktierna representerar ett ägande i företaget B där fastighet och maskiner också kan finnas uppräknade i balansräkningen. Dessa används dock inte i A:s drift och A:s aktieinnehav är därför en finansiell placering. Syftet kan vara att tjäna pengar på placeringen av ett tillfälligt likviditetsöverskott eller att uppnå andra mål med delägandet i B. Man kanske vill stödja B, påverka B eller få information om eller via B.

Ur B:s synvinkel är A en delägare i B. Det kanske uppstod i samband med att B behövde nytt kapital och valde att emittera aktier istället för att gå till banken och låna främmande kapital mot ränta. I B:s fall har värderingen av de nya ägarernas bidrag till verksamheten utöver det rena penningtillskottet övervunnit den aversion mot kontroll utifrån som är vanlig bland småföretagare. Det normala är att svenska småföretagare väljer banklån före aktieemission när de behöver skaffa nytt kapital (Fredrikssen i Landström, 2003).

Det är uppenbart att företagaren har bättre kunskap om sitt eget företag än externa finansiärer. Det är dessutom kostsamt för de senare att skaffa den informationen om det blir aktuellt att medverka vid en finansiering. Därför har bankverksamhet alltid ansetts behöva bedrivas nära företagen. Modern informationsteknologi har dock gjort det möjligt för storbanker och nischbanker att automatisera kreditprocessen och minska behovet av lokalkontor nära företagen. Småföretagen själva och före detta kontorschefer vid nedlagda lokala bankkontor hävdar att detta har minskat de små företagens tillgång till krediter. Till detta kommer upptäckten av en finansiell accelerator som förstärker effekterna av en negativ ekonomisk chock. *”Den ekonomiska nedgången efter exempelvis en kraftig oljeprishöjning beror inte endast på den direkta effekten av stigande produktionskostnader utan också på de indirekta effekterna av allt större friktioner i de finansiella marknaderna till följd av företagets försvagade balansräkningar.”*(Ljungqvist, 1995).

Ju djupare och långvarigare den ekonomiska nedgången är desto starkare blir den finansiella acceleratoren. Det hänger samman med bankens målsättning att inte ta några risker och företagsamhetens riskfyllda karaktär. I ekonomiska nedgångstider strävar därför bankerna efter att omfördela sina lån till företag med högre solvens det vill säga med liten andel banklån i förhållande till eget kapital. I praktiken kan det betyda minskad utlåning till små företag på landsbygden och en ökad utlåning till större företag i större städer.

Den finansiella acceleratoren påverkas dessvärre också av att småföretagen ofta ställer sina fastigheter eller andra reala tillgångar som säkerhet för lån. Om de

används som insatsvara i produktionsprocessen så kommer deras värde att minska om den negativa chocken minskar företagens produktivitet. Därigenom minskar deras låneutrymme och de tvingas dra ner på sin verksamhet. Minskad verksamhet kommer också att påverka värdet av bostäderna som också brukar användas som säkerhet för lån till småföretagare. Det hela kan utvecklas till en negativ spiral.

Den lokala ekonomins utvecklingsmöjligheter

Problemen är många; Tillgängliga resurser läcker till ut till omgivningen (beror både på ekonomiska förhållanden och ojämlika relationer mellan det lokala och det globala); Bristande lokal kapitalbildning. Finansieringsproblemen måste lösas så att man inte hamnar i en räntefälla eller försätter sig i en alltför riskfylld position; Bristande handlingsfrihet för individen på grund av arbetslöshet, dålig samhällelig service etcetera som i förlängningen leder till bristande ekonomisk och social uthållighet; Människors bristande tilltro till att det finns alternativa lösningar (tron att det bara finns en väg). Det blir förödande för bygden när man inte ens själv tror att det går att hitta nya lösningar.

Men det finns många som vill medverka i mobiliseringen av kapital för den lokala ekonomins uthålliga återuppbyggnad. Det är samma uppgift som våra förfäder löste under 1800-talet och början av 1900-talet. I princip blir det samma slags behov som ska tillfredsställas, men i praktiken innebär samhällsförändringar att det inte går att kopiera de gamla modellerna rakt av.

Nya lösningar finns dock; Analysera den egna bygdens ekonomi och bedöm dess styrka och svagheter i förhållande till de hot och möjligheter som finns på kort och på medellång sikt; Utveckla en lokal samhällsstruktur med nya relationer och nya och gamla aktörer. Det gäller att se bygden som en helhet och hitta nya former för samverkan, där offentliga, kommersiella och ideella aktörer finns med; Sök lösningar på plats. Man kan inte sitta centralt placerad och skapa lösningar därifrån. Alla aktörer måste söka lösningarna på platsen och tillsammans med den lokala befolkningen. Var konkret eftersom lösningar aldrig kan vara enbart principiella. Man kan inte skapa en lathund som funkar för alla bygder; Ordna lokala utbildningar för utveckling. Det finns ingen bygd som redan har alla de kunskaper och kompetenser som behövs. Många slag av utbildningar behövs, och det finns ännu inga utbildningar som systematiskt lär människor hur små samhällen fungerar – eller skulle kunna fungera. Dagens utbildningar handlar nästan alltid om att anpassa sig till det rådande, inte att utmana det; Utveckla det lokala kulturlivet. Tillsammans med människors kunskaper och kompetens bygger det upp det lokala humankapitalet; Skapa former för lokal kapitalbildning. Tillgång till både räntefria lån och lokalt riskkapital är viktig för att företagen skall kunna välja vilken balans de vill ha mellan främmande och eget kapital.

Oscar Kjellberg

Agronom-ekonom och utvecklingsdirektör i JAK Medlemsbank.
vd i JAK Medlemsbank 1993 – 2003

Kåre Olsson

ordförande i JAK Medlemsbank

Referenser

Brulin, G.: (2002) *Faktor X. – Arbete och kapital i en lokal värld*, Bokförlaget Atlas

Campbell, Colin J. och Jean H. Laherrère, (1998) ”The end of Cheap Oil”, *Scientific American*.

Fredriksen, Øistein (2003) ”Riskkapitalbolagen och deras värdetillförsel till portföljföretagen”, i Hans Land-ström (red.), *Småföretaget och kapitalet; svensk forskning kring små företags finansiering*, SNS Förlag.

Ljungqvist, Lars (1995) ”Samspelet mellan den finansiella och den reala ekonomin”, Bilaga 12 till *Långtidsutredningen*, SOU 1995:12.

Olsson, Kåre (2003) *Landsbygdens villkor*, www.landsbygdssverige.org/

Zittel, Werner och Schindler, Jörg (2002) *Future Worlds Oil Supply*. International summer School. On the Politics and Economics of Renewable Energy at the University Salzburg.

Wilson, Brian (1998) tal till WTO den 19 maj, citerad i Colin Hines, (2000) *Localization: A Global Manifesto*, Earthscan Publications Ltd.

Pengarna bestämmer var skåpet ska stå

Svein Berglund

Pengar är ett kraftfullt verktyg för att gripa in i samhället, att styra och forma det. I dag är det de stora etablerade finansinstitutionerna – bankerna och försäkringsbolagen samt statliga och offentliga institutioner – som med makten över kapitalet bestämmer var skåpet ska stå. Små, men snabbt växande uppstickare inom bankvärlden finns dock. Värderingar som frihet och ansvar, jämlikhet och solidaritet med natur och människor förenar dem.

Vaclav Havel, den tjeckiska solidaritetsrörelsens förgrundsgestalt och Tjeckiens före detta president talar om behovet av en medvetanderevolution som förkastar invanda vetenskapliga dogmer och ger plats för nya värden och nya hållningar. ”*Utan en global revolution i det mänskliga medvetandets sfär, kommer ingenting att ändra sig till det bättre[...]och den katastrof som världen är på väg emot, antingen den är ekologisk, social, befolkningsmässig eller ett totalt sammanbrott av civilisationen kommer inte att vara möjlig att undvika.*”

Detta angår inte minst det ekonomiska livet. Vi bör utveckla nya prioriteringar, ett långt mer nyanserat tänkande kring avkastning kombinerat med samhällsansvar, nya ägarformer och begränsa en ensidig globalisering.

Vår kultur har gått vägen från det konkreta till det abstrakta. Det har gett oss en stor grad av frihet och möjlighet till ett omfattande utvidgande av medvetandet. Baksidor finns också. Naturvetenskapen har nu avlägsnat sig så långt från verkligheten att den upplever sig fri att experimentera med det som tidigare var heligt. Obduktion var förbjudet under medeltiden. Nu experimenterar man med mänskliga gener. Vetenskapliga upptäckter tas i ökande grad i bruk inom lantbruk och industri på så sätt att vi sätter miljön och den levande världen i fara.

Ekonomi kallar sig också vetenskap. Den har lånat sina uttrycksformer från matematiken och framstår därmed som mycket logisk och objektiv. Den uttrycker det mesta i tal och siffror. Det konkreta människolivet försvinner in i abstrakta pengavärden som inte är lämpade att lösa de sociala uppgifterna. De ekonomiska beräkningarna och beskrivningarna kommer vi att behöva också i fortsättningen. Men utmaningen framöver är att utveckla den normativa, etiska sidan av eko-

nomin. Svårigheten blir här att söka fördomsfritt efter en mänsklig måttstock i alla situationer utan att falla in i en ideologi.

Abstraktionens fara är att vi glömmar att se verkligheten. Det finns människor som aldrig ser andras nöd eller behov – de är alltför fångade in i sina egna abstrakta tankar och egna intressen. De flesta människor blir emellertid berörda om de reser och besöker fattiga områden i Afrika, i Asien eller i Sydamerika. Vi måste kanske skolas i att se.

Modernt bankväsende kan på många sätt liknas vid en människa som lever i en abstrakt värld och inte tar in jordens nöd i sin vardag. Ekonomin har förändrats från det konkreta till det abstrakta, från en hushållning med naturens resurser till en hushållning med kapital.

Lantbruk	Hantverk	Industri	Handel	Finans – börs
Jord och djur i centrum. Lönsamhet bara ett medel.	Råvaror och produkter i centrum. Lönsamhet fortfarande bara ett medel.	Processororienterat. Effektivitet. Långsiktig investering och ägande i centrum.	Står mellan produktion och konsumtion. Marknad och pris i centrum. Dagens vinst viktig.	Placering av medel. Svagt intresse för vad pengarna används till. Målet är hög avkastning

Två grundhållningar till kapital

För *entreprenören* är kapitalet ett medel för att realisera en idé, en dröm, en vision, kort sagt en framtidsbild. Avkastningen är för de flesta entreprenörer inte den primära drivkraften. De när ett hopp om att vinsten ska komma så småningom, men det är inte det som driver projektet vidare. Det är förverkligandet av idén, en uppfinning, ett nytt sätt att göra något på, ett behov som ingen har sett förut och dylikt. Entreprenören ser framåt och har i hög grad den konkreta yttre verkligheten för sin inre blick.

Rentieren, den som lever på räntor, representerar den andra ytterligheten. Hans väsentliga intresse är avkastningen. Vad pengarna är med om att förverkliga är mindre intressant – jämför ledningen för den norska oljefonden. Västvärlden framstår på många sätt som en stor och åldrande rentier. Är det möjligt att tänka sig en investeringspolicy, en förvaltningspraxis som ligger mellan dessa två ytterligheter där såväl entreprenören som placeraren uppträder mer uthålligt, så som vi har definierat begreppet?

Är det möjligt att närma dessa grundläggande förhållningssätt till varandra med ett samhällsansvarigt motiv som drivkraft? Vi behöver kanske några nya nycklar för att förbinda sådana extrema hållningar. Extrema hållningar är sällan socialt fruktbara.

1. *Ekonomiska resultat, pengar, överskott är inte mål, utan de är medel.* Det innebär en radikal, 180 graders ändring av den rådande praxisen i det ekonomiska livet om vi tar denna tanke på allvar. Den kan skapa grundlag för nya förhållningssätt som måste övas på många områden – inte minst i undervisning och uppfostran av barn och ungdom. Man måste försöka knyta ekonomi medvetet till det konkreta samhällslivet, till konkreta naturupplevelser och så vidare.

2. Ovanstående förutsätter en tanke som har med motiv och bevekelsegrunder att göra: *Kapitalet måste röra sig mot det konkreta livsområdet genom att bli ändamålsorienterat i stället för ensidigt avkastningsorienterat.* Detta kan samtidigt kopplas till ett ansvar för miljö, för sociala förhållanden och för kultur.

3. Därmed kan vi formulera ytterligare en tanke: *Kapitalförvaltare, det vill säga investerare, banker, försäkringsbolag och så vidare bör bli mer intresserade av vilka följdverkningar kapitalet skapar i samhället än att ensidigt se på vad de får tillbaka.*

Ekonomi som ett medel, ändamålsstyrning av kapital, kapitalets följdverkningar, detta är tre riktningsslag för arbetet i de nya bankinitiativ som nämns sist i denna skrift. Men innan vi går mer in på den verksamheten, ska vi se närmare på några andra fenomen.

Framväxten av finansekonomin dominans

Samhällets ekonomiska värdeskapande kan beskrivas allmänt genom att vi ser på bearbetningen av naturens resurser i samband med arbetet och insatser av intelligens och ledning. Låt oss först se på detta ur ett historiskt perspektiv.

Utgångspunkten för realekonomin är på ett eller annat sätt naturen. Människan bearbetar denna genom sitt arbete och skapar därvid ett ekonomiskt värde som kan gå in i värdekretsloppet. På sjuttonhundratalet började den industriella revolutionen med uppfinningarna inom den engelska textilindustrin. Detta var ett resultat av den mänskliga intelligensen som införde arbetsdelning och maskiner i processen. Resultatet blev en våldsamt tillväxt i det ekonomiska värdeskapandet genom de två kommande århundradena.

Vi kan definiera finansekonomin som den del av det monetära värdeskapandet, som inte direkt arbetar med produktion av varor och tjänster, utan placerar värdena i papper och finansiella instrument. Under artonhundratalet var den finansiella förmögenheten huvudsakligen placerad i banker och utgjorde en mindre del av det samlade värdeskapandet.

Värdeskapandet inom den ekonomiska sektorn ska tjäna och bära det övriga samhället så att det politiska systemet och det övriga civila samhället blir i stånd till att utföra sina uppgifter. Med det politiska systemet menas statlig och kommunal förvaltning i sin rena form och inte alla uppgifter inom kultur, omsorg

och näringsliv som staten har åtagit sig och som den under detta århundrade nog blir tvungen att frigöra sig från. Privatiseringsvågen kan förstås mot denna bakgrund. Med det civila samhället menas här samhället samlade kulturliv, hälsa och omsorgssektorn och alla privata och fria organisationers verksamhet.

Mot slutet av 1900-talet kom en ny fas där den artificiella intelligensen genom datarevolutionen medförde ny kraftig tillväxt i det monetära värdeskapandet. Detta ledde till en enorm förskjutning i relationen mellan finansekonomin och realekonomin. I dag räknar man med att finansekonomin är 100 gånger större än realekonomin uttryckt i pengavärde.

De pengamässiga värden som inte längre kan finna användning inom realekonomin med de avkastningskrav som kapitalägarna förväntar sig, finner nu vägen in i ett eget kretslopp där det köps och säljs aktier, obligationer och andra värdepapper, valuta och diverse rättigheter.

Värdet av finansekonomin kan omöjligt motsvara konkreta värden i varor och tjänster i realekonomin. De skapar därför en instabil "metaekonomi" som kan leda till att världsekonomin en dag bryter samman. David Korten beskriver detta regelrätt som ett sjukdomsfenomen i den moderna ekonomin.

Finansekonomins framväxt sker dels på bekostnad av tredje världen. Där finns det för få investeringsobjekt som kan erbjuda finansekonomin den förväntade avkastningen. Dels sker växten på bekostnad av naturkapitalet. Vi kanske anar ett sammanhang mellan den växande finansförmögenheten i världen och de ökande påfrestningarna på miljö, ozonlager och de sociala förhållandena. Kostnaderna för miljöföroreningar och användning av icke förnyelsebara resurser är inte inräknade i det monetära värdeskapande som ligger bakom finansekonomin. Slutligen kan på goda grunder hävdas att en stor del av finansekonomins värden borde finna användning inom det civila samhället som gåvor, bidrag, forskningsstöd, biståndshjälp, nedskrivning av utlandsskulder som led i att öka själva livskvaliteten. Eller finna vägen till pionjärprojekt inom realekonomin där utsikterna till avkastning på lång sikt ligger på en mer realistisk nivå, till exempel någonstans mellan 3 och 10 procent.

Ett organiskt betraktelsesätt skulle sannolikt komma fram till slutsatsen att om det är för mycket på ett ställe, är det för lite någon annanstans. Och blir skillnaderna för stora så uppstår sjukdom. Rikedomen i finanssfären står i gräll kontrast till fattigdomsproblemet och de globala miljöproblemen. Varken Robin Hood-lösningar eller terrorism kommer att lösa problemet. Utmaningen ligger i att västvärlden själv finner humana och värdiga lösningar.

De etiska bankernas svar

De tre bankerna, Ekobanken medlemsbank i Sverige, Cultura Sparebank i Norge och Andelskassen Merkur i Danmark, startade som spar- och andelskassor i

början av 1980-talet. Mot slutet av 1990-talet blev Cultura en sparbank och Ekobanken startade som medlemsbank. Siktet var inställt på att utveckla en ny form för bankverksamhet, ett försök inom det finansiella området. Den bank som växt snabbast är Merkur i Danmark och tillsammans förvaltas uppemot 1 miljard kronor, vilket är blygsamt när det handlar om vad vi kan utträta i form av konkret finansieringshjälp, men vi är inte blygsamma när det gäller vårt budskap. Låt oss se vilka erfarenheter vi har gjort med de tre grundläggande idéerna som har nämnts i artikeln ovan:

Lönsamhet som medel och inte som mål

Bankerna har i sina målsättningar att lönsamheten ska vara rimlig och ta hänsyn till trygg förvaltning av insättarnas medel. Bankerna uppnår sina budgeterade överskott och har möjlighet att ge en liten avkastning på det egna kapitalet. Men bankerna ska inte sikta på att maximera sitt överskott. Därför kan blicken starkare riktas mot de finansiella uppgifter banken har utan att alltför mycket snegla åt lönsamheten. Motivets roll blir ofta undervärderad. Om handlingsmotivet är förankrat i brukare och kunder, kan resultatet bli annorlunda än om motivet utgår från ett snävt lönsamhetstänkande för banken. Detta sätt att tänka på lönsamhet är ovant och föranledde diskussion med myndigheterna när banktillstånden söktes, men i dag upplever vi att vi har myndigheternas förtroende.

Ändamålsstyrning av kapital

Det kapital som bankerna förvaltar styrs i högsta möjliga grad mot verksamheter och nya projekt som tillför samhället ett kvalitativt värde. Många av insättarna i bankerna deltar i denna intention dels genom att öronmärka insättningar till olika ändamål, dels genom att i vissa fall helt eller delvis avstå från räntekrav för att göra en lägre utlåningsränta möjlig. Ytterligare ett sätt är att knyta sig till konkreta projekt med insättningar eller garantier. (Detta hindrar emellertid inte att man också kan använda dessa banker på helt vanligt vis).

Medvetande om kapitalets verkningar

Kapital är ett kraftfullt verktyg för att gripa in i samhället, styra och forma det. Därför är det viktigt för utformningen av den sociala verkligheten vad kapitalet är med och finansierar och vilka verkningar det har. I Danmark och Norge ger bankerna ut tidskriften Pengevirke för att bidra till en bättre kunskap om kapital som samhällsbyggande verktyg. Dessutom publicerar alla bankerna öppet vilka projekt som får finansiering. Bankerna önskar vara maximalt transparenta så att insättarna kan uppleva sig som medbärare av bankens verksamhet ut i samhället.

I dag är det de stora etablerade finansinstitutionerna – sådana som banker och försäkringsbolag – samt statliga och offentliga institutioner som bestämmer vart kapitalet ska flyta. Om enskilda människor önskar andra prioriteringar och inte kan få politiskt inflytande till att ändra det bestående, är det viktigt att försöka sätta det hela i rörelse från grunden. Detta var syftet med att etablera dessa tre

nordiska banker. De är små, men snabbt växande. Bankerna är ett instrument för människor som önskar ta ansvar för andra prioriteringar i samhället än dem som det etablerade finanssystemet står för. Bankernas kunder finns i dag med god spridning runt om i Norden och vårt intryck är att i verksamheterna deltar människor av en mångfald olika åldrar, livsåskådningar, inkomster, yrken och så vidare.

Värderingar

Bankernas värderingar präglas av frihet och ansvar, lika värde och solidaritet med natur och människor. Dagens människor kräver större individuell frihet än förr och de måste därför också ta mer individuellt ansvar inom alla livets områden. Bankerna finansierar därför verksamheter som bidrar till utvecklingen av ett fritt och mångsidigt kulturliv.

I varje människa kan det finnas en ansvarsfull grundhållning som ser mening och gemensam nytta med att utveckla tidsenliga och goda samarbetsformer mellan likvärdiga människor. Begreppet lika värde eller jämlikhet måste omfatta alla människor och parter i avtalsförhållanden. Bankerna ska därför möjliggöra att det kan utvecklas goda sociala strukturer baserade på jämlikhet.

Lönsamhet är en nödvändig förutsättning, men ska inte vara ett huvudmål för verksamheter. Det är en uppgift för bankerna att bidra till att utveckla solidariska, resursmedvetna förhållningssätt och främja konkreta verksamheter som lägger vikt på reall ekonomiskt värdeskapande med hänsyn till ett långsiktigt perspektiv för naturen och människorna (hållbart företagande).

Ekobanken, Cultura och Merkur har sina rötter i de socialt och samhällsengagerade banker som uppstod under 1960- och 1970-talet och som hämtade sin inspiration från Rudolf Steiners syn på människan och samhället. I de flesta västeuropeiska länder finns det sådana banker som de nordiska bankerna kan samarbeta med vid behov. Mellan de tre nordiska bankerna existerar det ett särskilt tätt samarbete till exempel genom gemensamma studiedagar för bankernas medarbetare och liknande.

Svein Berglund

Civilekonom, VD för Cultura Sparebank 1986–2003.

Not:

Artikeln bygger i huvudsak på Berglund (2001/2002).

Referenser

Berglund, S. (2001/2002) *Bank och etik – rapport från en försöksverksamhet med allmänmänsklig profil*. Artikel i Nansenskolens skriftserie, 2001/2002.

Korten, D. (1997) *Money as a Social Disease*, A PCDForum Paper, WWW.iisd.ca.

Steiner, R. (1961) *Nationalökonomischer Kurs*. R Steinerverlag.

Bankernas roll i den lokala samhällsekonomin

Lars Silver

Sedan länge tar vi bankernas stora betydelse för lokal näringslivsutveckling för given. Men bankväsendets centralisering och professionalisering innebär att de avgörande besluten fattas allt längre bort från lokalsamhället och därmed inte är anpassade för de särskilda förutsättningar som gäller på orten. Idag är bankernas roll för det lokala samhällets utveckling marginell och förutsättningarna för att banker ska kunna agera med den lokala miljöns förutsättningar som drivkraft i princip obefintliga.

Norrtälje är en liten stad med cirka 16 000 invånare. Med sin belägenhet endast en timmes bilresa norr om Stockholm skulle det ha kunnat uppfattas som en förort, men endast om inte lokalbefolkningen tillfrågas. Det vackra kustlandskapet vid Stockholms skärgård har medfört att kommunens befolkning om 56 000 invånare tredubblas sommartid. Under denna tid vaknar den annars något sömniga staden till liv under några hektiska sommarmånader. Den lokala befolkningen kallar sig med stolthet ”rospiggar”, för alltid avspeglade i Albert Engströms lustiga seriefigurer, helt oberörda av modernitet. Där smålänningen är snål är rospiggen försiktig. Rospiggen ”går inte på första bollen” för att använda en idrottsmetafor. Medfödd klurighet, seghet och envishet gör att rospiggen alltid klarar de hårdaste motvindar. Även idag, trots att befolkningen ökat med nära 20 000 invånare på 30 års tid, framför allt via en stor inflyttning av storstadsbor, har bilden av rospiggen levt kvar.

Även affärslivet präglas av rospiggmentaliteten. Traditionen av småskaligt jordbruk och fiske, samt en lokalisering något vid sidan av huvudvägarna, har inneburit att kommunen – med undantag för Hallstavik med sitt pappersbruk – haft få stora industrier. Istället har det alltid funnits ett stort antal mindre företag med en lokal kundkrets inom service, handel och tillverkning. Även under senare år har Uppsalas och Stockholms utveckling, med alltmer utpräglad högteknologisk industri, passerat orten förbi. Många av de mindre företagens ägare ingår i ett tätt socialt nätverk som träffas på de två lokala Rotaryklubbarna. På denna lilla ort känner de flesta inom de kommersiella näringarna till varandra.

I denna lilla stad finns tre banker. De har varit fler, men det senaste decenniets bankkris och sammanslagningar har dragit ner antalet. Den lokala Roslagens Sparbank har en dominerande ställning, som manifesteras med slogan ”den enda banken med huvudkontor i Norrtälje”. De andra två har också långvariga traditioner i bygden. Nordeas lokalkontor var en gång del i Upplandsbanken, vilket delvis har levt kvar som begrepp. Även Handelsbanken har en lång historia på orten. De ledande på bankerna är naturligtvis också medlemmar i Rotary och har inte oväntat närmast en total kännedom om den lokala orten och dess invånare, särskilt bland företagen. De flesta företagare känns igen, inte bara till utseende och namn, utan ofta finns kunskap om företagets hela historia och inte sällan även de inblandade personernas historia.

I en så pass liten ort, med täta relationer mellan individer, kan det tyckas som en perfekt plats för att hållbara, långsiktiga och personliga relationer ska kunna byggas upp mellan bankerna och deras kunder. Det tycks dock som så inte är fallet. Vid en närmare granskning visar det sig att företagarna på orten inte alls känner sig särskilt säkra på hur bankerna kommer att agera i olika situationer. Faktum är att bankerna ses som ”svarta lådor”, där ett antal beslut fattas som företagarna ofta inte förstår. Trots allt det sociala nätverkande som uppenbarligen pågår på orten, byggs inga långsiktiga relationer mellan bankerna och deras kunder. En utgångspunkt för forskningen i Norrtälje bli därmed att analysera varför relationerna trots sina förutsättningar inte är mer utvecklade. Ett angränsande mål är att se vilken roll banker kan spela för en lokal samhällsutveckling.

Bankers roll i ett ”vanligt” samhälle i fokus

Näringslivet i Norrtälje präglas av en relativt hög andel småföretag, men kommunens landsbygdskaraktär är ändå stark. I kommunen finns cirka 4 000 företag, varav cirka 2 000 kan betraktas som aktiva. Liksom är fallet i övriga landet utgörs en stor del av ensamföretagande. Kommunen omfattar en tredjedel av Stockholms län och utgör centrum i det område som benämns som Roslagen. Vidare finns i kommunen en vidsträckt skärgård bestående av 11 000 öar av olika storlekar. Norrtälje kommun är en sammanslagning av sju kommuner, vilket fortfarande präglar både verksamhet och politik, men också människors vardag. Det tre största orterna är Norrtälje, Hallstavik och Rimbo. Dessa har var för sig olika bakgrund och historia, pendlingen mellan de olika orterna är inte särdeles stor. Detta innebär att det finns en del meningsskiljaktigheter när det gäller var i kommunen resurser ska satsas.

Företagen i kommunen utgör en provkarta över olika verksamheter. Det finns inget egentligt kluster att tala om, inte ens turismen är särskilt välutvecklad, trots gynnsamma förutsättningar. Däremot präglas näringslivet av det faktum att de

50 000 invånare som bor i kommunen under vinterhalvåret får sällskap av upp till 90 000 sommargäster. Det finns med andra ord en stor andel fritidshus i kommunen. Detta innebär att inte minst handeln upplever ett stort uppsving under sommarmånaderna, men också att servicenäringar som snickare, elektriker och rörmokare har gott om arbete.

Valet av forskningsort beror till stor del på att den kommun som valdes ut skulle motsvara vissa kriterier. För att kunna se tydliga samband mellan respondenters svar, så att det var lätt att skapa en enhetlig bild över de centrala sociala nätverken, eftersöktes en ort som inte var alltför stor. Samtidigt fanns det en önskan om att näringslivet skulle ha en dynamik som inte var alltför beroende av enskilda företags utveckling. Detta innebar att orten dels inte kunde vara alltför liten eller vara dominerad av ett enskilt stort företag. Vidare så sker mycket av forskningen idag om regional utveckling utifrån särskilda industriella områden, ofta framgångsrika sådana, till exempel tillverkningsorter som Gnosjö eller universitetsmiljöer som teknikparker eller inkubatorer. I denna undersökning var det snarare en poäng i att hitta vanligt förekommande företag i en miljö som inte präglades av alltför särskiljande drag. Det kan i och för sig anföras att just karaktären av sommarparadis och närheten till Stockholm utgör sådana särdrag. Som nämnts tidigare består bidraget av sommargäster av en överdimensionerad verksamhet inom de servicenäringar som underhåller sommarhus, eller en utökad sommarverksamhet inom handeln. Det finns dock ingen särskilt stor förekomst av företag som enbart flyttar in, eller som startas upp, enkom för sommarsäsongen.

Antalet formella intervjuer uppgår till 60 i dagsläget, till detta kommer ett stort antal informella samtal. Av de 60 intervjuade var 48 företagare. Dessa representerar alltifrån det största företaget med flera hundra anställda till rörelser med ett fåtal anställda. Alla typer av branscher är representerade. Till detta kommer intervjuer med samtliga banker, samtliga kommunalråd, revisorer och kommunala tjänstemän. Samtliga intervjuer har bandats med två bandspelare. Intervjutiden har normalt omfattat två timmar. Vid varje intervju har två intervjuare deltagit för att ge utrymme för gemensam tolkning och diskussion av intervjumaterialet efteråt. Varje intervju har skrivits ut ord för ord. Sammanlagt består intervjumaterialet av 1 100 till 1 200 sidor text.

Forskningsprojektet är en grundläggande del i ett större projekt där de lokala bankerna, revisorer, företagare och kommunens företrädare har träffats ett tiotal gånger för att diskutera dels forskningsresultat, men också vad som skulle kunna göras lokalt för att vidareutveckla näringslivet. Detta har medfört att forskargruppen har haft möjlighet till flera diskussionstillfällen med olika företrädare för det lokala näringslivet. Dessutom har forskargruppen bidragit med att hålla

föredragningar inför både mindre och större sällskap, och även deltagit i arbetsgrupper om stadsplanering. Syftet med denna verksamhet har primärt varit att närmare lära känna forskningsobjektet. Samtidigt har kunskaper spridits om forskning inom området. Kunskaperna från intervjuerna och seminarieverksamheten har syftat till att dels understödja bankernas kontakter med näringslivet, men också till att få igång verksamhet i form av lokalt initierade projekt som syftar till att stimulera näringslivet lokalt.

Bankerna och samhället

De stora bankerna har länge haft ett något problematiskt förhållande till sin omvärld. I grunden är bankerna sprungna ur lokala försök att knyta samman individer med kapital till individer som av olika anledningar behöver kapital. Inte sällan sker en överföring från privatpersoner som insättare till företag som låntagare. Sedan de tidiga bankernas uppkomst i 1200-talets norditalienska handelsstäder har banker ofta haft en lokal prägel (Green, 1989). Först under 1900-talet tog utvecklingen fart mot att bankerna i allt högre utsträckning blev nationella och även internationella. Samtidigt har bankerna i alla tider varit nära lierade med statsmakterna. Detta har inneburit att bankerna har setts som särskilt viktiga för kapitalisering av företagande.

Efter att bankerna i allt högre utsträckning blev centralstyrda fram till 1970-talet då kreditregleringar i det närmaste ströp tillförseln av kapital till företagande har bankmarknaden genomgått en avreglering som helt har förändrat förutsättningarna. Ur historisk synvinkel var det inte särskilt förvånande att bankerna efter avregleringen expanderade verksamheten kraftigt för att så småningom landa i en bankkris som skakade landet. Liknande företeelser kan återfinnas i många avreglerade industrier (Kahn, 1988). Inte heller var det konstigt att avregleringen åtföljdes av fusioner och uppköp som reducerade antalet aktörer betydligt. Även detta typiska fenomen som idag återfinns på exempelvis den avreglerade elmarknaden (SOU 2002:7, sid. 13-15).

Bankkrisen ledde dock också till att förtroendet för bankernas förmåga rubbades under lång tid (Larsson & Sjögren, 1995). Dessutom medförde avregleringen att staten inte längre såg bankmarknaden, som en bransch värd extra uppmärksamhet och skydd, som en särskilt viktig marknad. Över tiden har detta inneburit att den tidigare övervakningen som skedde på mycket nära håll av Riksbanken har ersatts av en allt hårdare kritik från Konkurrensverket och Konsumentverket (se exempelvis Konkurrensverket/Konsumentverket, 2001) som värnar konkurrensen istället för den av Riksbanken betonade stabiliteten. Det förändrade landskapet har påverkat de alltmer centraliserade bankerna att försöka hitta nya vägar att nå sina kunder. Internet är ett exempel, ett kontaktforum som dock används till prisets av en än högre grad av avståndstagande gentemot kunden.

Bankernas centralisering har i hög grad påverkat deras roll i det lokala samhället. En högre grad av centralisering innebär att de avgörande besluten kommer att fattas allt längre bort från lokalsamhället, och därmed inte är anpassade för de särskilda förutsättningar som gäller på orten. Sett över en lång period på drygt ett hundra år kan det tydligt urskiljas hur bankernas professionalisering har inneburit alltmer av beslut fattade från huvudkontor långt från de lokala marknaderna. De senaste decenniernas utveckling inom kommunikation och datorisering har än mer ökat denna centralisering. Inte sällan skrivs regelboken i de dataprogram som automatiskt utifrån statistik sorterar kreditvärdiga kunder från de som inte anses kunna hantera krediter.

Bankerna har försökt bevara sin kontakt med lokalsamhället genom att vara aktiva i exempelvis lokala organisationer som traditionellt samlar företagare, exempelvis företagareföreningar, hantverksföreningar, Rotaryklubbar och andra sällskap (Silver, 2001). De har också ofta arbetat med att använda lokala kontorsstyrelser där lokala företagare får delta i beslut kring krediter. Samtidigt vittnar dock intervjuerna från Norrtälje om att företagarna inte ser bankerna som en viktig rådgivande partner. Vissa företagare hävdar att även när de deltog i lokala kontorsstyrelser lyckades de inte förstå bankernas beslutsfattande och upplevde bankerna som oemottagliga för yttre påverkan.

Inte ens de lokala sparbanker som återstår har egentligen lyckats bibehålla kontakten med lokalsamhällen. Detta beror i stor utsträckning på att de har anpassat sin verksamhet efter hur de större bankerna arbetar. Sparbankerna har i princip samma organisationsstruktur som de stora bankerna, men färre anställda. Den i praktiken enda skillnaden är arbetet på samhällsnivå, där de lokala sparbankerna i en högre utsträckning delar ut lokala stipendier och deltar i lokala evenemang. I kundrelationen återfinns dock samma frustration och besvikelse från kundernas sida. I princip inget av det extra samhällsengagemang som de lokala sparbankerna lägger ner, når ner i de enskilda kundrelationerna.

Det skulle kunna antas att statsmakterna genom intervention skulle kunna förmå bankerna att bli mer kundtillvända. Praktisk erfarenhet pekar dock på motsatsen. Bankerna är sedan tidigare decennier vana vid påbud från statsmakterna och anpassade för att agera därefter (Wallander, 1998). Lika oemottagliga som bankerna ter sig för sina kunder, lika öppna är de för signaler från statens sida. Problemet är dock att när statliga verk som Konkurrensverket och Konsumentverket gör sig till talesmän för bankkundernas problem blir bankerna än mindre intresserade av direkt interaktion med kunderna. Den paradoxala situationen är alltså att ju fler regler staten inför för att gynna kunderna, desto mindre kommer bankerna självmant att agera utifrån den direkta interaktionen med kunderna, vilket ytterligare ökar en redan hög centraliseringsgrad.

Banker och lokala konkurrenter

Banker säger sig vilja arbeta i det lokala samhället med nära relationer till sina kunder. I undersökningen i Norrtälje kan vi tydligt se att de inte lyckas särskilt väl med detta. Intervjuerna med företagare visar dock att det finns en annan grupp av informella rådgivare som betyder desto mer, företagens revisorer. Det är intressant att notera likheter och skillnader i hur dessa grupper arbetar i det lokala samhället för att förstå vad som fungerar och vad som inte fungerar särskilt väl i relationerna lokalt.

Dagens revisorer är en mycket professionaliserad grupp. Merparten är organiserade i stora revisionsbyråer med verksamhet över hela Sverige, många även internationellt. Företag som KPMG, Öhrlings och Deloitte & Touche är företag som i storlek väl kan mäta sig med många banker. Revisorer arbetar i likhet med banker under fasta regleringar och lagar. Faktum är att revisorer i än högre grad är begränsade i den rådgivning och interaktion de kan ha med sina kunder än bankerna. Liksom banker är revisorer påverkade av en snabb internationell utveckling där regelverk harmoniseras över gränserna. Det mesta tyder därmed på att det i likhet med bankerna bör finnas starka centraliserande krafter som kan komma att försvåra relationer med lokala kunder.

Vidare delar revisorer i mycket den utbildning bankernas nya personal får med sig från universitet och högskolor, även om internutbildningen skiljer sig något. De huvudsakliga instrumenten för både banktjänstemän och revisorer är årsredovisningen och informationsinhämtningen är snarlik. Slutligen finns en klar likhet i att bägge aktörerna säljer tjänster till kunderna. Det finns med andra ord mycket stora likheter mellan grupperna. Trots detta finns stora skillnader i relationen med företag. Det är bara att betänka det faktum att i orden revisor respektive bank ligger en grundläggande skillnad i att det första ordet syftar på en person, medan det andra beskriver en institution.

Den kanske främsta skillnaden som kan förklara varför revisorer trots alla centraliserande krafter har en så mycket tätare relation till företagen är professionens utveckling. Revisorer, liksom läkare och advokater, är en profession där utövarna genom en stark centralorganisation är självreglerande. Genom Föreningen Auktoriserade Revisorer (FAR) ger denna centralorganisation rekommendationer som alla revisorer förväntas följa. Detta innebär att statens granskning av revisorerna är betydligt mildare. Revisorerna anses kunna följa sina egna rekommendationer, något som bankerna aldrig har tillåtit. Den främsta effekten är att revisorerna som individer har möjlighet att i en högre utsträckning göra egna tolkningar av regelverken. Där bankerna som organisationer går in och bestämmer vad individerna ska utföra, ger revisionsbyråerna individerna möjlighet att

välja själva. På detta sätt har revisionsbyråerna en betydligt mer decentraliserad verksamhet.

Bankerna har vidare en annan syn på de branschspecifika system som gäller i branschen. Bankerna är kopplade till ett antal system som gäller dels över hela världen och dels inom Sverige. Revisorerna använder sig i rätt liten utsträckning av centrala system för sin verksamhet. Det är i allmänhet upp till varje revisor att själv välja vilka system de ska använda och vilka de ska rekommendera till sina kunder. Återigen lägger sig inte revisionsbyråerna i detta i särskilt hög utsträckning.

Där bankerna tar betalt via sina produkter som alla är prissatta, de flesta från centralt håll i banken, använder sig revisorer av timarvode. Effekten blir att det finns incitament för den enskilde tjänstemannen att ge råd i den utsträckning företagare önskar det. Vill företagaren ha en längre diskussion i ett ämne går det lättare med en timanställd revisor än en produktsäljande banktjänsteman. Det är i fallet med revisorn på ett annat sätt kunden som har möjlighet att välja vad som ska diskuteras och vilka råd som är intressanta.

Bankers egenintresse av den lokala nivån

Det kan konstateras att bankernas roll för det lokala samhällets utveckling är marginell. Även om bankerna konstant påvisar sin lokala förankring går det inte att med bästa vilja anse att det avspeglar sig i relationerna med kunderna. Kunderna betraktar bankerna som stora byråkratiska institutioner som i allmänhet visar en mycket låg flexibilitet i sin interaktion. De centrala besluten fattas i allmänhet på en central nivå långt borta från kunderna. I princip alla beslut gällande prissättning fattas på central nivå. I merparten av bankerna rekryteras personal på central nivå. Investeringar beslutas centralt. Produkterna är förutbestämda och säljs med marknadsföring som utformas på central nivå. För den enskilde banktjänstemannen är möjligheten till flexibilitet mycket små och incitamenten om möjligt än mindre. Kort sagt är förutsättningarna för att banker ska kunna agera med den lokala miljöns förutsättningar som drivkraft i princip obefintliga.

Frågan är dock om det finns motiv för att förändra denna situation? Det som talar för en förändring är inte minst att bankerna alltmer upplever att kunderna helt enkelt inte är nöjda med vad de får. I en jämförelse mellan banker kan en bankkund vara nöjd. Görs en jämförelse med andra kategorier av likvärdiga aktörer är dock utbytet mycket klen. Till skillnad från tidigare har staten klart tagit ställning för kunderna, i det att konkurrensaspekten betonas snarare än stabilitetsaspekten. Bankerna kan alltså inte anföra att en högre prissättning beror på att stabilitet måste vidmakthållas.

En viktig del i förändringen är att relationen i praktiken alltid är viktigare än priset. Bankkunder, inte minst företagskunder, betonar relationen som den kanske viktigaste beståndsdel och önskar att denna i första hand ska vara personlig. Här har bankerna idag stora problem. Även om bankerna lite pliktskyldigt har inrättat ”personliga banktjänstemän”, så är det i praktiken en titel utan innehåll. Utan incitament och möjligheter att påverka kan den personliga banktjänstemannen göra föga, oavsett ambitionsförmåga.

Vidare visar det sig att lojalitet kanske är kundernas starkaste önskemål. I de fåtaliga fall där banken har agerat räddande ängel är det tydligt att lojaliteten från kundens sida varar under mycket lång tid, det vill säga ofta över ett decennium. Händelsen refereras som viktig av de kunder som faktiskt har fått hjälp utöver det ordinära. Samtidigt visar undersökningen att när kunder väl en gång har beslutat sig för att lämna en bank så går de inte tillbaka. Kunderna har ett utpräglat långsiktigt förhållningssätt till sin bank. Dessvärre ser banken ofta väldigt kortsiktigt på kundrelationen. Banker tenderar att sälja in sina produkter snarare än att förutsättningslöst diskutera på kundens villkor. I längden skapar detta en relation i obalans.

En viktig del är i slutänden lönsamhet. Det finns två viktiga aspekter som talar för ett närmare förhållande mellan bank och kund. För det första det faktum att banker idag förlorar stora värden i förlorade affärer. Genom att utveckla relationen får banktjänstemannen en uppfattning om olika möjliga produkter som kunden kan behöva. Idag förlorar bankerna stora värden i att leasing, factoring och finansiell rådgivning ofta sköts av en tredje part utanför relationen. Inte sällan beror detta på att banken sällan har lyckats skapa en så god relation att de får hantera kundens alla affärer. Den andra lönsamhetsaspekten är att bättre information ger säkrare kreditbedömningar. Genom att knyta närmare band finns en större sannolikhet att banktjänstemannen upptäcker svagheter i företaget och via en förtroendefull rådgivning kan påverka företagaren att ta itu med dessa svagheter. En bättre relation gör det också mer sannolikt att kunden självmant tar kontakt med banken i ett tidigare skede om företaget får finansiella problem, något många företag inte gör av rädsla för att banken ska dra tillbaka krediterna direkt.

Hinder för att bankerna ska kunna ta en större roll

Det finns naturligtvis en hel del skäl till varför bankerna inte tar en större roll i det lokala samhället. De primära återfinns i tradition, organisationskultur, synen på bankregleringar, förändringsobenägenhet och bristande kompetens. Dessa hinder är i dagsläget tillräckliga för att hindra bankerna från att närma sig kunderna, även om de skulle vilja.

Traditionellt har bankerna under decennier haft en roll som närmast kan liknas vid en myndighets. När kreditregleringarna var som starkast under 1970-talet tackade bankerna nej till nio av tio kreditpropåer. Det var utomordentligt svårt att låna i banker. Detta kan låta som länge sedan, men med tanke på att banktjänstemän traditionellt anställs i bankerna i ung ålder och tenderar att bli kvar i samma bank hela sitt arbetsliv, och att merparten av yrket lärs ut från tjänsteman till tjänsteman, blir banken högt institutionaliserad som organisation. Kort sagt, ett visst inlärt förhållningssätt är svårt att förändra.

Organisationskulturen präglas av en hög grad av centralisering. Det finns inget egenvärde karriärmässigt att utveckla lokala relationer, eller överhuvudtaget djupa relationer, med kunder. Istället präglas organisationen av påbud från ovan som följs till punkt och pricka. Bankerna har specialistavdelningar som kontinuerligt sänder ut budskap om sina olika expertområden. Dessa specialistavdelningar har stor makt att påverka även på kontorsnivå. Specialister finns även i kreditsammanhang på regionnivå, vilket innebär att kontorschefer tvingas försvara krediter över vissa belopp inför centrala kreditkommittéer. Dessa tar av naturliga skäl, i brist på information, ingen hänsyn till lokala omständigheter som kan tala till fördel för kunden. I en kontorschefs karriär avverkas ett antal lokala kontor, vilket innebär att kontorschefen aldrig får samma känsla för den lokala orten som om denne arbetat och bott här hela livet.

Bankerna har en syn på bankregleringar som ibland kan betecknas som övernitisk. Ofta förekommer att banker avslår kreditansökningar med hänsyn till bristande säkerhet. Detta är en inkonsekvens eftersom samlad erfarenhet visar att säkerheternas roll i allmänhet är överskattad, risk för betalningsinställelse är intressantare än risk *vid* betalningsinställelse. Vidare är lagstiftningen något otydlig eftersom det krävs av bankerna att ta ”erforderlig säkerhet” vilket i sig är svårt att mäta. Säkerheterna är överhuvudtaget svåra att uppskatta i företag där fastigheter ofta är den enda faktiska säkerheten, och som bankkrisen visar, inte alltid är så säker den heller. Skulle lagen följas som om det vore full säkerhet som avsågs skulle få lån kunna ges i mindre orter. Skillnaden gentemot revisorernas syn på regleringar är här väsensskild.

Det finns en betydande förändringsobenägenhet inom bankerna från i princip alla håll. Liksom i alla stora organisationer fruktar många för sina arbetstillfällen i en förändringssituation. I dagsläget förtvinar personalstyrkan långsamt i takt med rationaliseringar och inte minst datorisering. Inte minst på centralt håll skulle en grundläggande rationalisering kosta arbetstillfällen och som är fallet i centraliserade organisationer så är det just där förändringen måste ske som makten finns. I en organisation som på ett mer utpräglat sätt byggs utifrån kun-

dernas behov snarare än utifrån statlig reglering, kommer personalen tvingas gå från att aktivt sälja tjänster till att reaktivt tillmötesgå kundernas önskemål på tjänster eller rådgivning. Det senare är i allmänhet betydligt svårare.

Det kanske största hindret anses inom bankerna vara personalens bristande kompetens. Denna anses ha cementerad kunskap av framför allt administrativt slag, där det skulle behövas personal som är mer kundfokuserad. Vidare är utbildningsgraden hos en stor del av personalen, särskilt bland äldre, eftersatt. Det sägs att banktjänstemän med generalistkompetens inte kan förväntas ge råd till exempelvis företagare. Hållningen är grovt inkonsekvent. För att kunna göra en rimlig kreditbedömning måste bankerna rimligtvis kunna värdera även kundens möjlighet att exempelvis marknadsföra sig. Faktum är att det är just detta som bankerna har till uppgift att klara. De borde vara mer skickade att ge råd än revisorer, som inte alls har att bedöma företagets framtida potential, men som trots detta är den externt viktigaste rådgivaren för företag.

Slutsatser

Som tydligt har visats i detta kapitel har bankerna en lång väg att vandra om de ska ta ett faktiskt ansvar för lokal samhällsutveckling. Om bankerna tidigare under många hundra år utgjorde en integrerad del i det lokala samhället, så kan de idag närmast beskrivas som integrerade i den nationella samhällsapparaten.

Frågan har rests om bankerna alls borde återta sin tidigare roll i en värld som alltmer ignorerar den nationella nivån till förmån för den globala nivån. Svaret är entydigt – ska bankerna överleva på den lokala nivån måste de bli alltmer kundfokuserade och anpassa sin verksamhet till kunderna och inte tvinga in dessa i mallar som förutbestämts av bankerna. I takt med att samhällets attityd till bankerna har förändrats från stabilitet till konkurrens blir detta mönster än tydligare. Väljer bankerna att istället fortsätta utvecklas på central nivå blir konsekvensen en allt ökad datorisering – och i förlängningen ett frågetecken om det överhuvudtaget är meningsfullt att bevara lokalkontoren.

Lars Silver

Ek. Dr. Företagsekonomiska institutionen
Uppsala universitet.

Referenser

Green, E. (1989) *Banking – An Illustrated History*. Rizzoli International Publications.

Kahn, A. (1988) *The Macroeconomic Consequences of Sensible Micro-economic Policies*. MIT Press.

Konkurrensverket/Konsumentverket (2001) *Konsumentrörligheten på de finansiella marknaderna*, Konkurrensverkets rapportserie 2001:5. Konkurrensverket.

Larsson, M. & Sjögren, H. (1995) *Vägen till och från bankkrisen*. Carlssons.

Silver, L. (2001) *Credit Risk Assessment in Different Contexts – The Influence of Local Networks for Bank Financing of SMEs*. Uppsala universitet.

SOU 2002:7, *Konkurrens på elmarknaden*, se www.regeringen.se/propositioner/sou, 2002-06-15.

Wallander, J. (1998), *Forskaren som bankdirektör – att utveckla och förändra*. SNS Förlag.

Det lokalas renässans – lokal ekonomi som väg till hållbar utveckling

Björn Forsberg

De senare åren har sett ett växande intresse för den lokala ekonomin. En viktig förklaring är att flera av dagens stora samhällsutmaningar allt tydligare förutsätter lokala lösningar. Målet att utveckla den lokala ekonomin är ofta nära relaterat till frågan om hållbar utveckling. I detta bidrag behandlas sambandet mellan lokal ekonomi och hållbar utveckling.¹ Hållbar utveckling handlar i grunden om att skapa ett samhälle i harmoni med ekosystemet. Detta nödvändiggör dock en breddad syn på utveckling där sociala, ekonomiska och miljömässiga mål harmonierar med varandra.

Problembakgrund: Den ekonomiska tillväxtfällan

Begreppen *ekonomisk tillväxt* och *utveckling* betraktas idag närmast som synonyma bland makthavare och opinionsbildare: Tillväxtmålet har träffande beskrivits som vår tids överideologi. Man kan på flera grunder argumentera att tillväxtmålet är oförenligt med hållbar utveckling. Grundproblemet är emellertid den i tillväxtmodellen inbyggda förutsättningen att de ekonomiska aktiviteterna ständigt måste öka i omfattning.

Djupast sett vilar tillväxtmodellen på en mental föreställning av att mer av ekonomisk aktivitet – produktion, konsumtion, transporter, etcetera – i alla lägen är att föredra framför alternativa handlingsvägar. Detta står i skarp kontrast till ett behovsgrundat ekonomiskt tänkande. Med den ständigt återopade utgångspunkten att vi måste öka konsumtion och produktion för att få fart på ekonomin blir också incitamenten till resurshushållning och ekologisk omställning svaga. George W. Bush fångade problemet i sin kärna när han våren 2001 förklarade varför USA inte har något som helst intresse av en handlingskraftig klimatpolitik: *"In terms of the CO2 issue, I will explain as clearly as I can, today and every other chance I get, that we will not do anything that harms our economy."* I skrivande stund har Ryssland just hoppat av Kyoto-protokollet med samma (kortsiktiga) ekonomiska argument.

Min analys är att det visserligen finns en önskan i dagens samhälle att skapa en hållbar ekonomi men att man bland annat från politiskt håll inte på allvar vill överväga alternativ till tillväxtmodellen. Mål om hållbar utveckling får i de allra

¹ Redaktörerna har bett mig utveckla ett resonemang ur rapporten I hållbar terräng?, där förutsättningarna för hållbar utveckling i Robertsfors kommun analyseras (UCER, Umeå universitet 2002; rapporten finns att ladda ner på www.ucer.umu.se). I övrigt bygger innehållet på min tidigare forskning kring Agenda 21 i svenska kommuner, som bland annat framlagts i en doktorsavhandling Lokal Agenda 21 för hållbar utveckling – En studie av miljöfrågan i tillväxtsamhället (Statsvetenskapliga inst. Umeå universitet 2002).

flesta fall stå tillbaka när de kommer i konflikt med satsningar som syftar till att främja kortsiktig ekonomisk tillväxt.

År 2004 har vi därför inte kommit ett steg närmare hållbar utveckling i det svenska samhället än vid FN:s miljökonferens i Rio för tolv år sedan. Trots ansatser att öka "ekoeffektiviteten" i ekonomin är det alltjämt traditionell ekonomisk tillväxt, baserad på ökad materiell konsumtion och råvaruuttag, som är styrande. Uttryckt på annat sätt motverkas de "hållbarhetsvinster" som uppnåtts kraftfullt av tillväxtpolitikens följder.

På nationell nivå har dessutom frågan om hållbar utveckling nedtonats ordentligt under de senare åren. Istället har målet att på kort sikt leverera ökad ekonomisk tillväxt betonats starkare än någonsin tidigare i modern tid. Som led i tillväxtpolitiken lanseras satsningar som mer eller mindre tydligt är i konflikt med målet om hållbar utveckling. Det handlar bland annat om motorvägsbyggen, flygplatsinvesteringar och politiska utspel och satsningar som direkt eller indirekt syftar till att få människor att öka sin konsumtion och resursanvändning.

Den miljöpolitiska linje som den svenska regeringen driver bygger på att ekonomisk tillväxt skapar mer effektiv och mindre miljöbelastande teknik. Dessutom uppfattas tillväxten som ett villkor för att samhället ska ha råd att satsa på miljöförbättringar.

Tron att tillväxt och teknik ska lösa miljöproblemen brukar betecknas ekomodernism. Ekomodernismens miljöpolitiska analys vilar dock på bräcklig grund, bland annat därför att den bortser från den underliggande dynamik i tillväxtekonomin som tenderar att skapa ökad miljöbelastning även om miljöhänsyn integreras i vissa enskilda sammanhang.

Vilka är då alternativen till dagens tillväxttänkande? Somliga av tillväxtmålets kritiker efterlyser ett tillväxtmått som speglar även sociala och miljömässiga förhållanden, och där negativa fenomen som bilolyckor eller väpnade konflikter inte registreras på plussidan. Mer radikala tillväxtkritiker förkastar vanligen hela tillväxttanken som sådan. Här avfärdas tillväxtmåttet som meningslöst, eftersom det inte fångar väsentliga frågor om livskvalitet, hälsa och ekologiska tillstånd. Djupast sett bygger emellertid denna kritik på synen att tillväxtmodellen utgör själva roten till den ekologiska krisen. En reformering av tillväxtmålet kan därför i bästa fall enbart lindra dess symptom, och i sämsta fall rättfärdiga "business as usual".

För att förverkliga ett hållbart samhälle skulle vi alltså behöva ta oss ur tillväxtfällan – tron att ekonomisk tillväxt är svaret på alla samhällsproblem. Det är inte minst mot denna bakgrund som den lokala ekonomins möjligheter bör framhållas!

Den lokala ekonomins renässans

Mer än vad som sker i dagens debatt borde vi reflektera över innebörden i begreppet ekonomi. I grunden kan ekonomin sägas utgöra en uppsättning spelregler för fördelningen av tillgångar i samhället. Hur vi väljer att organisera ekonomin, det vill säga vilka spelregler vi anammar, avgörs av oss själva. Det finns alltså ingen självklarhet i att ekonomins organiserande princip grundar sig på att produktion och konsumtion ökar i ett allt hastigare tempo. Som redan framhållits är detta dock själva kärnan i den tillväxtmodell som styr rådande samhällsutveckling.

Motståndet pyr emellertid under ytan. Intresset för den lokala ekonomin med närhet och kretslopp som organiserande principer växer nu, bland annat som en reaktion på olika destruktiva följder av dagens globalisering och tillväxttänkande. Ytringarna är många. Här kan till exempel nämnas lokala livsmedelsnätverk med kanaler för direkt distribution från producent till konsument; nya och framgångsrika lokala marknader för försäljning av närregionalt producerade livsmedel; lokala ekoturismsatsningar; samt intensifierade satsningar på lokal småskalig energi.

Hur ska man tolka detta? Är det ett krampaktigt försök till motstånd mot en framryckande globalisering? Eller står vi i begynnelsen av en revolutionerande omdaning av samhällsekonomin växer nu – *den lokala ekonomins renässans*?

Frågorna är retoriska och saknar givna svar. Det är dock min uppfattning att man alltför sällan uppmärksammar hur det växande intresset för den lokala ekonomin också speglar en utmaning mot den ekonomiska globaliseringen. Likaväl som man kan se arbete med lokal ekonomi som småskaliga och politiskt harmlösa gräsrotsaktiviteter, kan man tolka detta som en djupgående utmaning mot dagens ekonomiska tänkande.

Det är inte svårt att identifiera konfliktlinjer mellan rådande ekonomiska globalisering och de mål och visioner som driver arbetet med lokal ekonomi. Av detta får man därför inte dra slutsatsen att globalisering och lokal ekonomi per definition skulle stå i ett motsatsförhållande. Det är rimligare att tala om en konflikt som har sin grund i den ideologi som driver dagens ekonomiska globalisering. Därför är det också viktigt att framhålla att en stärkt roll för den lokala ekonomin mycket väl kan vara förenlig med internationalisering och ökad öppenhet.

Skälen till den lokala ekonomins viktiga roll i processen mot hållbar utveckling brukar sällan sammanfattas. Det går att identifiera åtminstone tre huvudmotiv: ett *naturvetenskapligt*, ett *samhällsekonomiskt* och ett *filosofiskt* färgat motiv, som handlar om vår naturrelation (var och en av dessa aspekter behandlas nedan). Till dessa tre motiv kan även läggas ett *socialt* motiv. Arbeta med att stärka de ekonomiska banden i närregionen kan skapa en starkare känsla av självtillit och bidra till skapandet av en positiv anda i lokalsamhället. Att föra ekonomiska beslut närmare människor är också ett medel att stärka den lokala

demokratin. Sådana mål är ofta länkade till arbetet med lokal ekonomi. Dessa mål handlar dock inte lika tydligt om den lokala ekonomin som sådan och dess roll i arbetet för hållbar utveckling. Därför avstår jag också från att behandla sådana sociala motiv.

Det naturvetenskapliga argumentet

De naturens lagar som utgör grund för allt liv är icke förhandlingsbara. Det moderna samhället förbrukar dock i snabb takt den energi som med hjälp av fotosyntesen byggts upp under hundratals miljoner år. Sedan industrialismens genombrott har vi inrättat ett samhälle som bygger på att vi exploaterar begränsade råvaror från ekosystemet och lämnar lågvärdigt avfall efter oss.

Exemplen är otaliga på hur dagens ekonomiska system åsidosätter naturens kretsloppsprinciper genom främjande av storskaliga och likriktade produktionsmetoder, uppmuntran av fjärrtransporter etc. Det svenska jordbruket är belysande. Många gårdar är till exempel hårt inriktade på köttproduktion och saknar egna arealer att sprida gödsel och urin från djuren. Utfordringen sker numera i stor utsträckning med sojaprotein odlad i Sydamerika. Detta system leder till miljöbelastande fjärrtransporter och undergräver förutsättningarna för fungerande kretslopp baserat på växelbruk, balans mellan marktillgång och djurtäthet, samt återföring av näringsämnen, såväl i det latinamerikanska som i det svenska jordbruket.

Från denna naturvetenskapliga utgångspunkt är således utmaningen att ersätta dagens linjära flöden med *cirkulära* dito. Grunden för ett kretsloppstänkande är att återföra de resurser som tas ut ur ekosystemet. Mest rationellt är att eftersträva lokala och småskaliga kretsloppslösningar. Detta minimerar onödigt resursslöseri och skapar förutsättningar för ett bruk av ekosystemet anpassat efter lokala förhållanden.

Det samhällsekonomiska argumentet

I en omställning till hållbar utveckling finns det övertygande samhällsekonomiska motiv att verka för stärkta ekonomiska band i närregionen. För detta talar bland annat:

- *Miljöproblemen härstammar till övervägande del ur verksamheter på lokal nivå.* Detta är ett viktigt argument till varför också lösningarna bör utformas så problemnära som möjligt. Ett uttryck för denna insikt är alla de kommuner som idag arbetar med globala miljöhot som växthuseffekten. Utvecklingen av i högre grad självbärande lokala ekonomier är här en nyckel till en minskad miljöbelastning (konkreta exempel behandlas nedan).
- *Dagens ohållbara transportsystem.* Om transportnäringen betalade sina faktiska miljökostnader skulle sannolikt en stor del av världshandeln

upphöra. Det är uppenbart att en mycket stor del av dagens transportolymer inte går att försvara miljömässigt. I ökad utsträckning importerar vi äpplen från Nya Zeeland, källvatten och läsk från Kontinenten, bake-off bröd och yoghurt från Frankrike, chips från USA. Detta är exempel på sådan produktion som det finns goda förutsättningar att organisera lokalt eller inom landet och där man kan resa starka miljömässiga invändningar mot rådande utveckling med ständigt ökade fjärrtransporter. Även i ett hållbart samhälle finns det förstas motiverad omvärldshandel. Det hållbara samhället bör rimligen bygga på komplementära relationer mellan olika nivåer i samhällsekonomin (se nedan).

- *Dagens ohållbara handelsordning.* Den rådande handelsordningen kännetecknas av en rad systemfel, till exempel:
 - (a) utvecklingsländerens jordbruksproduktion är i många fall inriktad på export till den rika världen snarare än att föda den egna befolkningen,
 - (b) ensidig jordbruksproduktion för exportmarknader leder på många håll till markförstöring, överuttag av grundvatten med mera,
 - (c) konkurrensen mellan länder skapar en negativ spiral med dumpade sociala och miljöpolitiska regelverk i framförallt tredje världen,
 - (d) dagens jordbruksöverskott i den rika världen – resultat av en likriktad, stordriftsinriktad och kraftigt subventionerad produktion – dumpas i stor utsträckning i länder i syd, med förödande effekter för dess jordbrukare.

Samtliga faktorer är motiv att verka för en i högre grad lokalt självbärande produktion, och då kanske framförallt inom livsmedelsområdet. En utbredd vanföreställning är att en sådan utveckling skulle motverka ekonomiska framsteg i syd. Tvärtom kan det argumenteras att rådande globalisering skapar osunda ekonomiska beroenderelationer (jämför argumenten ovan), vilka motverkar reella ekonomiska och sociala framsteg i syd.

- *Risker och säkerhetsmotiv.* Ett viktigt, om än ofta förbisett, motiv för den lokala ekonomin handlar om risker och säkerhet. Jag har valt att beröra detta som en aspekt av "det samhällsekonomiska motivet", men det skulle likaväl kunna behandlas fristående. Tilltagande stordrift och koncentration av produktion i dagens samhälle har skapat nya former av risker. De kanske tydligaste uttrycken för detta under senare år är utbrotten av galna ko-sjukan samt mul- och klövsjukeepidemin. Bakom dessa utbrott finner vi en ekonomiskt kortsiktig stordriftsideologi, som bland mycket annat ignorerat djurs naturliga behov. På grund av stordrift och koncentration isoleras inte heller återverkningarna till en enskild gård eller bygd – utan sprids över hela Europa! Kostnader och

lidande i spåren av dessa epidemier borde om något vara ett argument för förändrade produktionsformer. Utvecklingen av lokalt eller närregionalt organiserad livsmedelsproduktion är i flera avseenden en antidot mot katastrofer av typen galna ko-sjukan. Med ökad överblickbarhet av produktionens olika led, stärks inte minst incitamenten till ansvarstagande och etiskt uppträdande bland producenter och distributörer.

- *Värdet av stärkt självförsörjning.* Detta motiv har nära beröring med de ovan behandlade, men är till skillnad från dessa positivt formulerat. Begreppet självförsörjning, som för många ekonomer tycks ha en negativ klang, förekommer ofta i diskussioner om lokal ekonomi. Denna tanke leder också lätt till missförstånd. Det är viktigt att poängtera att självförsörjningsmålet i de flesta fall handlar om att öka graden av lokal och regional självförsörjning, och inte om att skapa utåt helt självständiga ekonomier. För en i högre grad närregionalt organiserad livsmedelsproduktion talar framförallt miljömässiga skäl. Det ligger till exempel i sakens natur att en lokal livsmedelsekonomi i långt högre grad främjar en mångfaldig jordbruksproduktion (vilken i sin tur är positiv för den biologiska mångfalden i stort) än en livsmedels- och jordbruksekonomi inriktad på att tillgodose den globala marknaden. Den senare tenderar att främja likriktning och monokulturlandskap. Självförsörjning är också en väg mot ökad livsmedelssäkerhet. Som ovan påpekats har pågående internationalisering och tilltagande stordrift resulterat i etiskt tvivelaktiga och högst riskfyllda metoder. Lägg till detta att globaliseringen i allmänhet gjort oss mer sårbara inför internationella kriser och de snabba förändringarna i världssamhället.

En utveckling mot ökad självförsörjning skulle i förlängningen få återverkningar på våra matvanor, då lokala klimatförhållanden och dylikt avgör vad som kan produceras. På kort sikt kan man dock nå mycket långt bara genom att minimera miljömässigt mer uppenbart irrationella transportflöden i den globala livsmedelsekonomin. Ekonomen Herman Daly framhåller träffande: "*Americans imports Danish sugar cookies, and Danes import American sugar cookies. Exchanging recipes would surely be more efficient!*"

Här kan dessutom återknytas till tanken om en ekonomi med komplementära relationer, där viss produktion lämpligast sker lokalt och i närregionen, annan produktion distribueras inom landet, och åter annan kanaliseras genom omvärldshandel.

Handlingsutrymmet att utveckla den lokala ekonomin styrs även av strukturella förhållanden som ligger bortom den enskilda kommunens påverkan (nationell budgetstyrning, lagstiftning, EU-regelverk, etcetera).

Ett område där många svenska kommuner fått uppleva detta avser regelverken för offentlig upphandling. Ett vanligt inslag i kommunalt Agenda 21-arbete är målet att på miljömässiga grunder stärka upphandlingen av lokalt producerade

livsmedel. Detta försvåras dock avsevärt av EU:s regelverk, som är styrande för kommunerna vid större upphandling. I dessa regleringar finns inga miljödirektiv inskrivna, den enda parameter som tillmätts betydelse är varans pris. Bakgrunden är EU:s övergripande ideologiska orientering mot ekonomisk tillväxt och fri konkurrens på den "inre marknaden". Kommuner kan därmed ställas inför situationen att man i strid med sina miljömål till exempel tvingas köpa rotfrukter från Sydeuropa istället för av lokala producenter.

Poängen med det valda exemplet är att illustrera hur arbete med lokal ekonomi också leder till strategiska frågor om vilka utmaningar som bör prioriteras, givet lokalsamhällets befintliga handlingsutrymme. En långsiktig agenda för att stärka den lokala ekonomin kan möjligen liknas vid ett husbygge, som vilar på att saker sker i rätt ordning.

Ett exempel på detta är hur Agenda 21-kommuner som jag studerade under 1990-talet hade svårt att bland invånarna få gehör för frågor som inte berörde källsortering, innan rutinerna för källsortering fungerade tillfredsställande. Källsorteringen var alltså ett viktigt trappsteg som måste finnas på plats innan man gick vidare till andra frågor. Dels utgjorde källsorteringsfrågorna en viktig pedagogisk länk för att senare gå vidare och problematisera livsstilsfrågor. Dels undergrävdes trovärdigheten i Agenda 21-arbetet så länge inte den symboliskt viktiga källsorteringen fungerade.

Det filosofiska argumentet – vår natursyn

Den moderna människan har i allt högre grad avlänkat sig från den omgivande naturen. För våra förfäder var årstiderna, och växlingarna mellan dessa, någonting som styrde överlevnaden. Idag kan vi äta tropiska frukter under hela året, och traska omkring i shoppingcentra där temperatur och ljusstyrka är desamma under högsommar som midvinter. Vi satsar också stora resurser på att inkapsla oss från de yttre elementen. Ibland blir denna strävan närmast övertydlig. Vid det universitet där jag tidigare arbetade lät man bygga påkostade tempererade glasslussar mellan byggnaderna på campus för att medarbetarna skulle slippa 20–30 meters utomhuspromenad.

Infrastrukturer, specialisering och överhuvudtaget det moderna samhällets organisering där människor i hög grad är koncentrerade till städer, bidrar till uppkomsten av mentala barriärer mellan människa och omgivande natur. Till denna utveckling har även de kraftigt utvidgade möjligheterna att förflytta sig i rummet bidragit. Att vi idag kan kasta oss runt i det globala rummet minskar ytterligare betydelsen av den lokala omgivningen. Oavsett tidpunkt på året är aldrig sommarvärme och världsmetropoler mer avlägsna än några timmars flygresa. Samtidigt som denna utveckling ökat våra frihetsgrader, får man förmoda att det minskade beroendet av vår närmiljö också gjort oss mer socialt och kulturellt rotlösa.

Sammantaget har dessa skeenden lagt grund till en utbredd villfarelse att vi står vid sidan av eller rent av över naturen och dess villkor. Detta visar sig inte minst återkommande i utsagor av ledande politiker, ekonomer och företagsledare. När den framstående Yale-ekonomen William Nordhaus uttalat sig om växthuseffektens följder för USA:s ekonomi menar han till exempel att klimatförändringarna endast kommer att ha bäring på de 3 procent av den amerikanska ekonomin som är ”klimatkänsliga”, med vilket Nordhaus avser jord- och skogsbruket.

Globaliseringen har ytterligare bidragit till att mentalt avlägsna oss från naturen, och främja ett synsätt på naturens tillgångar som en råvarukälla öppen för o begränsad exploatering. Den globala ekonomins komplexa produktionsmönster och beroenderelationer gör det allt svårare för den enskilda människan att överblicka effekterna av ens handlingar på marknaden. Negativa ekologiska och sociala effekter kan uppträda på platser långt borta, och kanske även med stor tidsfördröjning. Vi köper engångsgrillar och äter odlade jätteräkor utan att inse att detta påverkar uttag av ändligena resurser eller tillståndet för mangroveträsk i Bangladesh. Vi ser inte hur grundvatten och arbetare i Costa Rica förgiftas av de besprutade bananer vi konsumerar. Många av de produkter vi konsumerar saknar överhuvudtaget upplysningar om ursprungsland och produktionsförhållanden. En politiker från Sala gav följande målande svar på min fråga om vad som är det största hindret för att lösa miljökrisen: *”Det är helt enkelt föreställningen och fantasin. För det som drabbar någon genom vårt beteende nu behöver vi inte betala för. Vi ser inte ens framför oss, vi känner inte lukten, det gör inte ont. Vi har för lite empati, helt enkelt, och fantasi. Annars skulle vi förstå vad som skulle hända våra barnbarnsbarn.”*

Till denna typ av problem bidrar ytterligare dagens centraliserade beslutsmekanismer. Här kan vi till exempel tänka oss bilden av företagsledare som sitter i luftkonditionerade storstadskontor och fattar beslut med dramatiska ekologiska och sociala effekter på fjärran kontinenter. Platser de kanske saknar en personlig relation till, och därmed inte känner något starkare motiv att värna.

För att vi lättare ska kunna varsebli miljömässiga och samhälleliga följder av vårt agerande finns det således övertygande skäl att skapa en mer *överblickbar* ekonomi. Även detta är ett argument, ett filosofiskt färgat sådant, för att stärka den lokala ekonomin. I en ekonomi där bland annat livsmedels- och energiförsörjning i högre grad är förankrade i vår egen närregion kommer troligen också våra band till den omgivande naturen att stärkas – beroendet av ekosystemet blir helt enkelt mer uppenbart. Detta torde i sin tur underlätta framväxten av mer hållbara beteenden.

Först med en förståelse av hur människa och natur hänger samman skulle alltså ett djupare och mer engagerat arbete för hållbar utveckling uppstå. I förlängningen inspirerar arbete med lokal ekonomi således till frågor om livskvalitet och vilka mål som ska vägleda samhället. Med det rådande samhällstillståndet

för ögonen, där bland annat materiell konsumtion och passiviserande underhållning blivit substitut för djupare behov, finns på så vis en enorm positiv potential i utmaningen att skapa hållbar utveckling! Filosofen Arne Naess har uttryckt detta: *”Miljökrisen ger människorna en enastående anledning att upptäcka värden som filosofi och religion förgäves försökt visa på.”*

Det risk- och säkerhetsmotiv som behandlas ovan kan även speglas med utgångspunkt i frågan om vår naturrelation. Låt oss till exempel ställa lokal småskalig energiproduktion mot storskalig dito (med den fara som alltid ligger i att göra sådana förenklingar). Kärnkraft, storskalig vattenkraft och de storskaliga avfallsförbränningsanläggningar som under senare år uppförts runt om i Sverige är alla exempel på energiutvinning med *låg* överblickbarhet för den enskilda människan. Miljöförstörelsen är diffus alternativt uppkommer långt borta (uranbrytning i Afrika, förstörda lappländska älvar, etcetera). Produktion samt distribution medför dessutom flera typer av riskmoment.

Närproducerad kretsloppsbasead energi kännetecknas tvärtom av hög överblickbarhet. För den enskilda människan är det uppenbart hur energin från en vindsnurra alstras – och vad som avgör om den överhuvudtaget ger någon energi. Detta i kontrast till energiproduktion som sker i flera led, över stora geografiska avstånd, och kanske också i slutna processer. Överblickbarheten i exemplet med vindsnurran fyller en viktig pedagogisk poäng. När energiproduktionens villkor är mer direkt överblickbara, det vill säga hur energin alstras och med vilka miljömässiga följder – är det också troligt att människors motiv att hushålla med energin stärks.

De valda exemplen fyller endast syftet att illustrera ett argument. Jag hävdar alltså inte att all storskalig energiproduktion per definition är dålig, eller att det inte skulle finnas problem med småskaliga energilösningar.

Sammanfattning och några slutord

Tanken att stärka den lokala ekonomin som en väg att nå hållbar utveckling vinner allt större spridning. Det ligger en avsevärd politisk och ekonomisk sprängkraft i detta om sådana idéer skulle börja få ett bredare genomslag i samhället. Ty även om detta inte alltid är uttalat handlar det ytterst om att främja en alternativ ekonomisk utvecklingsmodell. Omvänt uttrycker sådana idéer ett omprövande av rådande utvecklingsmodell baserad på tillväxt, gränslös handel och globalisering.

Arbetet med att stärka den lokala ekonomin i både svenska kommuner och omvärlden uttrycker alltså mer eller mindre tydligt en strävan att förändra synen på ekonomisk utveckling. Det moderna samhället är samtidigt så genomsyrat av det ekonomiska tillväxttänkandet att det kan vara svårt att föreställa sig en ekonomi som inte kräver ständigt ökad konsumtion och produktion för att fungera. Förverkligandet av en ekonomi baserad på andra former av relationer än

tillväxtekonomin vilar på djupgående värderingsförändringar i politik, näringsliv och civilsamhälle: Att vi tillägnar oss andra synsätt på utveckling och livskvalitet än de som styr dagens samhällsutveckling.

Själv frammanar jag gärna bilden av två parallella men motriktade processer. Å ena sidan ser vi en tilltagande globalisering vars uttrycksformer är väl kända. Denna process skapar gradvis allt mer likriktade preferenser och konsumtionsmönster bland människor. Från den indiska horisont där jag för närvarande befinner mig är detta mycket tydligt. På senare år har en västerländsk Coca Cola-kultur formligen översvämmat landet. Genom den pågående introduktionen av så kallade GM-grödor, som i praktiken medför att indiska bönder förlorar sitt självbestämmande till västerländska storföretag som Monsanto, tycks också globaliseringen lägga in en överväxel.

Å andra sidan, och som en motprocess, ser vi en renässans för den lokala ekonomin. Även detta är en global trend och den har många uttrycksformer. Det ökade intresset för den lokala ekonomins möjligheter märks också här i Indien. Vad jag finner intressant är hur snarlika argumenten för den lokala ekonomin är när man jämför den indiska och svenska debatten – trots de på andra sätt bråddjupa skillnaderna mellan dessa båda länder.

Låt oss samtidigt inte glömma proportionerna. Denna lokala motkraft till den ekonomiska globaliseringen kommer sannolikt under överskådlig tid att vara betydligt svagare som samhällsfenomen. Men med tanke på att den lokala ekonomin ger oss lösningar på flera av dagens stora samhällsutmaningar, kan man samtidigt tryggt hävda att den tillhör framtiden.

Björn Forsberg

Fil. dr. statsvetenskap, Kontaktsekreterare för Föreningen Svalorna i Indien.

Referenser

Hines, C. (2001) *Localization: A Global Manifesto*, Earthscan.

Norberg-Hodge, H., Merrifield, T. & Gorelick, S. (2002) *Bringing the Food Economy Home: Local Alternatives to Global Agribusiness*. Zed Books.

Kooperativ strategi för hållbar global utveckling

Franz Josef Radermacher

En annorlunda global ordning och globala finansieringslösningar krävs för att skapa hållbar utveckling, bekämpa fattigdom och skapa fred. Civilsamhället – kooperationen – har strategier för detta. Kanske är mikrokreditrörelsen det viktigaste utvecklingsverktyg vi känner till idag.

Världen utvecklas inte i en hållbar riktning. Vi förbrukar ändliga resurser i stället för att använda dem för att skapa värde. Vi saknar dessutom ett system för global styrning som kan påverka vårt nationella och gemensamma agerande i en sådan riktning. Globaliseringen förvärrar situationen. Det internationella systemets tunga ankare idag, WTO, Världshandelsorganisationen, är i grunden styrda av frihandelsintressen och är inte kapabla att ta sociala, kulturella och ekologiska hänsyn.

En hållbar utveckling har ingen chans så länge som aktörer tvingas vara konkurrenskraftiga inom ett sådant system. Starka ekonomiska krafter på andra sidan jordklotet kan mycket väl skapa ett globalt anpassningstryck som gör att enskilda aktörer tvingas att mot bättre vetande fatta beslut som går på tvärs mot en önskad utveckling.

Om än vi har en gemensam insikt om att vi pressar miljön för långt saknas en medvetenhet kring det faktum att mänsklighetens rikaste femtedel, med hjälp av renast tänkbara teknologi, skapar fyra femtedelar av alla problem och miljöföroreningar. Väststands- eller fattigdomsklyftorna i världen kan inte överbryggas med hjälp av dagens system. Det handlar nämligen inte om sånt som ägandefrågor och konkurrensbegränsningar, utan om vägar för att hantera ekologisk, social och kulturell hållbarhet. Strategin måste inkludera lagstiftning, stimulansåtgärder och – i synnerhet – solidarisk finansiering på framför allt det sociala området. Det vill säga skatter, transfereringar etcetera måste omfördela pengar som kan investeras i utvecklingsåtgärder som främjar någorlunda balanserade sociala samhällen och öppna, demokratiska strukturer på den nationella nivån. Utan en sådan social balans finns nämligen inga möjligheter att komma tillrätta med överbefolkningsshot eller miljöproblem – även i demokratier kommer man i första hand att skydda människoliv även om det sker på bekostnad av djur eller miljö. Hur ska då problemet lösas?

Europeiskt samarbete

EU:s utvidgningsprocess bygger på en insikt om att fattiga länders komparativa fördelar handlar om en slags ”social dumpning” – att kunna erbjuda billiga varor och tjänster och till priset av anständiga löner, miljö och arbetsrätt. De gamla medlemsländerna ger därför ekonomiskt bistånd till dessa fattigare nya medlemsländer, men kräver i gengäld att pengarna ska gå till åtgärder som avhjälper dumpningen, så att inte denna fortplantar sig in i de egna ekonomierna när handelshindren försvinner.

Ett sådant kontrakt måste skapas även på global nivå. Kanske borde tre procent av den globala BNP:n gå till sådan välståndsomfördelning? Tobinskatte, skatt på flygtransporter, ekoskatte, etcetera är andra vägar. Omprövningen blir tuff, men på sikt gynnas alla av en utveckling mot en ökad hållbarhet, motiverad av ett ”upplyst egenintresse”, kanske till och med av ett slags globalt etiskt förhållningssätt.

I alla händelser måste ett nära samarbete inledas mellan de tre starka aktörerna när det gäller global styrning: De nationella statsmakterna med sina internationella överenskommelser, näringslivet med sina uppförandekoder och redovisningssystem samt, slutligen, det internationella civilsamhället; NGO:na, ”non-governmental organizations”.

Kooperativ struktur

Kooperation har en intressant ekonomisk struktur i sammanhanget. Idén bakom den är att till exempel individer eller mindre företag slår sig samman till något större – ett slags nätverk. Nätverket eller någon sorts central instans hos detta tar sig sedan an vissa funktioner, som låter sig utföras effektivare på detta sätt. Vilka fördelar har då detta?

När det gäller just företagande kombinerar tillvägagångssättet småskalighetens fördelar – att vara nära konsumenten, behålla individuellt ägarskap och oberoende, ge hög motivation och högt ansvarstagande till exempel med storskalighetens – att ta tillvara skalfördelar, ha en stark förhandlingsposition, samutnyttjande av gemensamma resurser etcetera.

Kooperativa samarbetsformer är också helt klart många småföretags enda möjlighet till oberoende gentemot storföretagen. Med den kooperativa formen följer också ett försvar mot hotet från fientliga övertaganden. Ägarna/medlemmarna vet dels att det är det egna företaget som står på spel och var och en av dem har beslutanderätt i och med sin rösträtt. Dessutom brukar kooperativen vara dyrare att förvärva, medlemmarna vill att pengarna stannar i deras nätverk, i den egna regionen eller närsamhället. Kooperativ organisering har också i viss mån jämlikhet och solidarisk finansiering inbyggd och ligger därför i linje med de former för ett hållbart globalt system, som skisserades ovan.

Det finns emellertid vissa hinder för att fördelarna med denna samarbetsform ska utnyttjas optimalt. WTO-systemets spelregler gynnar knappast kooperativa former. Också i den kooperativa formen finns det problem. Ofta förs intensiva diskussioner kring maktfördelningen lokalt och centralt i kooperativen; hur gränserna för medlemmarnas enskilda handlande ska dras; hur intern konkurrens ska utformas etcetera. Kooperativens beslutsprocess är också ofta långsam eftersom partners av olika storlek och med olika interna beslutsprocesser ska samsas om besluten.

Alla argument för och emot sammantagna – och väl medveten om att inget enskilt exempel är felfritt – så erbjuder ändå den kooperativa modellen stora möjligheter när det gäller hållbar utveckling. Och omvänt om vi strävar efter hållbarhet, vilket vi ju bör göra i vilket fall som helst, så kommer detta i sin tur att stimulera en kooperativ utveckling.

Hot och möjligheter

Vilka hot och möjligheter möter då kooperativen på den globala arenan? För det första tvingar globaliseringen kooperativen gå samman med varandra. Detta är inte okomplicerat eftersom kooperativens handlingslogik är regional eller nationell. Ett globalt handlande innebär att nationella skillnader måste överbryggas, något som kan vara svårt, det visar de problem som till exempel den internationella arbetarorganisationen och den internationella fackföreningsrörelsen har haft. Kooperationen måste också själv mer än idag prioritera globaliseringsstrategier, men inte vilka som helst, utan sådana som bygger på den egna särarten. Och man måste göra större ansträngningar för att marknadsföra den kooperativa idén i internationella organ som WTO och EU (kooperationen borde till exempel ha utnyttjat möjligheterna på ett mycket bättre sätt när förändringarna i Östeuropa, Kina och Sovjet ledde till ett behov av kooperativa lösningar!).

Kooperation på finansiella marknader är en bra utgångspunkt – och ett utmärkt exempel är mikrokreditrörelsen. De småsummor det här rör sig om väcker inga storbankers intresse. Intäkterna täcker knappt de byråkratiska kostnaderna för utlåningen. Trots detta har mikrokreditrörelsen spridit sig explosionsartat, från Grameenbankerna i Bangladesh till Indien och till andra asiatiska länder – utvecklingen av Finca och andra kooperativ i Latinamerika är snarlik. I båda fallen handlar det om landsbygdsutveckling och utlåning av mindre summor. Och i båda fallen bygger strategin på insikten att rådande ekonomiska system är orättvist, speciellt mot de fattigaste; systemet tar ifrån dem alla möjligheter att ta sig ur sin hopplösa situation. Kvinnorna är mest utsatta och hålls ibland till och med som något av fångar i sina egna hem.

Mikrokrediter som utvecklingsverktyg

Med mikrokrediterna exploderar kvinnornas handlingskraft. De tar mindre lån tillsammans och i tur och ordning övertar kvinnorna lånesumman. Återbetalningskapaciteten är överväldigande och kraften i det småskaliga lånesystemet

förbluffande. Exempen visar att ett 50-dollarslån till kvinnor på landsbygden faktiskt kan förändra världen. Det är osannolikt hur mycket som kan uppnås med en så liten summa pengar!

Grameenbanken är idag den största banken på Bangladeshs landsbygd. Kanske är mikrokreditrörelsen det viktigaste nya utvecklingsverktyg som vi idag känner till. Med den här sortens verksamhet finns en möjlighet att sprida insikterna om de kooperativa idéernas kraft till hundratals miljoner människor, något som oundvikligen skulle påverka den framtida utvecklingen.

En viktig slutsats av resonemangen är att kooperativ världen över borde samarbeta. De bör skapa ett starkt nätverk som i mycket högre grad än idag för fram idéerna bakom Kooperation. En stark övertygelse på gräsrotsnivå skulle tjäna som en garanti mot att Kooperation inte missgynnas varken i WTO-sammanhangen eller annars.

Sammanfattningsvis – globaliseringen tvingar Kooperationen till förändringar. Den har i sammanhanget stora möjligheter att bidra till viktiga politiska mål som hållbar utveckling, fred och välbefinnande, i synnerhet genom mikrokreditrörelsen.

Franz Josef Radermacher

Professor vid universitetet i Ulm, medlem i EU-kommissionens Information Society Forum, vetenskaplig chef för Research Institute for Applied Knowledge Processing.

Referenser

Radermacher, F.J. (2001) *Globalisation, Sustainability, Development and Peace: The Role of National and International Co-operation*. ICA Review.

Forskargruppen i Lokal Ekonomi

Organisering och Process

Forskargruppen i lokal ekonomi har vuxit fram stegvis. Medlemmarna har framförallt sammanförts genom *Lokal ekonomi*-dagarna vid Växjö universitet. Efter publiceringen av rapporten *Lokal ekonomi för hållbar tillväxt* (Nutek, 2004) inleddes en diskussion om ett fördjupat forskningssamarbete bland oss som önskade att gå vidare med ämnet lokal ekonomi. Ett första möte anordnades i samband med Lokal ekonomi-dagarna i november 2004. Därefter har ytterligare två forskargruppmöten genomförts. Dessa möten har samlat mellan 10–15 deltagare.

Forskargruppen har en bred sammansättning av forskare och doktorander från olika ämnesinångar. Detta ser vi som en fördel för forskning kring ett såpass mångfaceterat ämne som lokal ekonomi. Till forskargruppen är även knuten en praktiker med stort kunnade inom området (Oscar Kjellberg, utvecklingsansvarig JAK medlemsbank). Forskargruppen har för närvarande följande sammansättning:

Anders Abrahamsson, Företagsekonom, Växjö universitet

Björn Forsberg, Statsvetare, Umeå universitet

Ulla Herlitz, Kulturgeograf, Göteborgs universitet

Lars Ingelstam, prof. em., Tema Teknik och social förändring,
Linköpings universitet

Bengt Johannisson, Företagsekonom och entreprenörskapsforskare,
Växjö universitet

Oscar Kjellberg, JAK medlemsbank

Kerstin Klingborg, KTH

Elin Liljebäck, Företagsekonom, Växjö universitet

Agnes Nobel, Pedagog, Högskolan i Gävle

Birgitta Näsman, Företagsekonom, Mittuniversitetet

Tom Petersson, Ekonomisk historiker, Uppsala universitet

Emil Sandström, SLU

Glenn Sjöstrand, Företagsekonom, Växjö universitet

Anders Tivell, SLU

Joakim Winborg, Företagsekonom, Högskolan i Halmstad

(Som kan konstateras är ämnet företagsekonomi tämligen rikligt företrätt, men dessa personer representerar delvis också olika forskningsprofiler.)

En ledningsgrupp består av Bengt Johannisson, Lars Ingelstam, Ulla Herlitz och Björn Forsberg. Denna har träffats vid ytterligare några tillfällen vid sidan av ordinarie forskargruppsmöten. Dessutom finns en Referensgrupp knuten till forskargruppen, bestående av tjänstemän och politiker med särskilt uppdrag eller intresse för frågor om lokal ekonomi. Referensgruppen har sammanstrålat vid ett tillfälle, i samband med forskargruppens möte. Här presenterade vi våra tankar, och intressant dialog uppstod med värdefulla synpunkter från referensgruppen.

Vi har även tankar om att bredda forskargruppen. Ambitionen är då att knyta till oss forskare med en stark profil mot ”våra frågor”, samt ev. stärka vissa ämnesingångar (till exempel kulturgeografi, statsvetenskap, sociologi samt teoretiskt pragmatiska nationalekonomer). Vi bedömer att ytterligare några personer kan knytas till gruppen, utan att denna växer sig alltför stor.

Våra möten har varit process-orienterade med målet att utveckla en plattform för gemensam forskning. Här har undertecknad fått rollen att sammanställa våra diskussioner, samt utveckla idéer kring vår gemensamma plattform. Diskussionerna har rört metod- och begreppsfrågor, epistemologi m.m. Detta måste få ta viss tid i en forskargrupp med olika ämnesingångar och ambitioner att bedriva ämnesövergripande forskning. Det är viktigt att lära känna varandra, samt även reda ut eventuella oklarheter och meningsskiljande frågor. Vi befinner oss nu i ett skede där vår plattform börjar få klara konturer, men där ännu vissa frågor återstår att hantera. En enighet börjar ta form om vad vi vill åstadkomma, samt hur detta ska uppnås. Däremot har mötestiden vid våra träffar varit alltför begränsad att gå till botten med samtliga centrala frågor. Därför är detta dokument i hög grad en redovisning av den process som skett inom gruppen.

Forskargruppens första möte anordnades alltså under 2004 års Lokal ekonomidagar, och syftade främst till att bekräfta ett gemensamt intresse av att forma en forskargrupp, med målet att utveckla ett forskningsprogram. Vid de påföljande mötena 2005 har diskussionen främst kretsat kring:

- Vad vi vill åstadkomma och vilken kunskap vår forskargrupp kan bidra med?
- Nivåer, relationer och forskningsfrågor (Hur ser relationerna ut mellan gruppmedlemmarnas tänkta ingångar i forskningsprogrammet? Vad är utgångspunkter respektive forskningsfrågor?...)
- Begreppsdiskussion (framförallt kring begreppet lokal ekonomi, men även begrepp som hållbar utveckling, kapital, plats, etc)
- Metod och empiri (fallstudieansats och alternativa ansatser; val av fall, etc)

Ett särskilt utflöde av vårt samarbete är den bok om lokal ekonomi som Lars Ingelstam fått i uppdrag att skriva, och som även är tänkt att kunna nyttiggöras av hela gruppen. Boken kan ses som en uppföljning till tidigare böcker av Ingelstam på anknutna teman (Ekonomi för en ny tid, 1995 samt Arbets värde och tidens bruk, 1980). Planen presenterades vid 2005 års lokal ekonomidagar.

Forskargruppens medlemmar är under innevarande år i huvudsak uppbundna av andra åtaganden (med ett viktigt undantag för Lars Ingelstam och dennes bokprojekt inom ramen för vårt forskningssamarbete), från och med 2006 avser dock samtliga att prioritera vårt forskningssamarbete. Ett första mål blir att utifrån förda diskussioner utveckla ett forskningsprogram med forskningsfrågor, analysram, etc.

Vad motiverar vårt intresse för den Lokala ekonomin?

Forskargruppen förenas i intresset för en mindre uppmärksammad yta av samhällsekonomin, samtidigt som drivkrafterna bakom vårt intresse uppvisar viss variation. För några är huvudfrågan vad som sker lokalt när storsamhället drar sig undan och globaliseringen djupgående stöper om villkoren i lokalsamhället: Hur hanterar lokala aktörer dessa utmaningar och vilka förutsättningar till utveckling erbjuder den lokala ekonomin? Vårt intresse ligger också vid mer konceptuella frågor, främst att uppmärksamma och undersöka alternativa former av ekonomisk organisering. Slutligen finns det inom gruppen ett intresse för lokal ekonomi som problemlösningssmodell kopplat till generella samhällsproblem, särskilt med anknytning till frågan om hållbar utveckling.

En central tanke är att den lokala ekonomin står i någon form av kontrast till tongivande företeelser inom dagens ekonomi – vare sig vi väljer att beteckna dessa i termer av globalisering, koncentrationstendenser eller någonting annat. Detta kan till exempel uttryckas som en kontrast mellan lokala platsbundna företag formade av sin unika kontext, och gränslösa ekonomiska aktörer som TNC:s och ekonomiska placerare för vilka plats och lokalt sammanhang saknar närmare relevans. Det kan också uttryckas som en kontrast mellan en ekonomi där sociala hänsyn och liknande har en framträdande roll, och en dominerande ekonomisk

ordning avskalad från alla andra hänsyn är de rent profitbringande. Den lokala ekonomin handlar för oss alltså inte blott om ekonomi i snäv bemärkelse utan även om sociala, kulturella samt ekologiska värden och hänsyn.

Gruppen förenas således i en tolkning av lokal ekonomi som en flerdimensionell företeelse. Det vill säga, vi reducerar inte denna till enbart ett ekonomiskt koncept utan ser även öppningar mot sociala, ekologiska, kulturella med flera dimensioner. Vårt empiriska intresse är främst orienterat mot mindre samhällen, ofta bortom kunskaps- och tillväxtregionerna. Bakgrunden är delvis befintliga forskningsinriktningar bland gruppmedlemmarna, men också det faktum att innovativa ansatser för den lokala ekonomin i större utsträckning tar form på landsbygden. Fenomenet lokal ekonomi är emellertid lika relevant i stad som på land, och vi diskuterar även möjligheten av att inkludera urbana miljöer i vår forskning.

Gruppens bidrag och styrkor

En viktig fråga vid våra möten har gällt gruppens tänkta bidrag: I nuläget finns det inte någon annan forskargrupp med ämnesövergripande fokus på lokal ekonomi. Vår ansats är inte avgränsad till landsbygdsutveckling - frågan om hur negativa trender på landsbygden kan bromsas - där det annars redan finns etablerad forskning. Vårt tänkta forskningsprogram kommer istället mer framåtblickande att undersöka den lokala ekonomins möjligheter att svara på generella samhällsproblem: En underliggande fråga handlar om hur den lokala ekonomin påverkas av makroskeenden som den ekonomiska globaliseringen, men framförallt ligger fokus vid den lokala ekonomin som problemlösare för hållbar utveckling (se nedan). Det ”lokala” i detta sammanhang kan vara både stad och landsort.

Flertalet medlemmar av gruppen har ett intresse och en bakgrund i praktisknära och processinriktad forskning med lokala aktörer, vilket måste ses som en tillgång i sammanhanget. Vår successiva framväxt under en längre tidsperiod uppfattar vi också som positiv. Vi utgör en sammansvetsad grupp, framvuxen ur ett gemensamt intresse. Våra ambitioner är långsiktiga. Detta har gjort det möjligt att mobilisera gruppen, trots begränsade resurser för möten och programutveckling (våra inledande möten har möjliggjorts genom medel från Nutek).

Behovet av alternativa teorier till etablerad neo-klassisk teoribildning, fungerar också som en inspirationskälla inom vår grupp. Ett mål är att konceptualisera den lokala ekonomin genom introduktion av modeller och begrepp.

Forskningsfrågor

Vår övergripande forskningsfråga är ännu inte preciserad. Tentativt är syftet att utforska den lokala ekonomins möjligheter i samhällsomställning till hållbar utveckling. Detta inrymmer analys av hur den lokala ekonomins utvecklingskraft kan stärkas, med särskilt fokus på innovativa ansatser för hållbar utveckling.

Pågående makroskeenden i form av ekonomisk globalisering och strukturell omdaning i det svenska samhället behöver ges en allsidig belysning. Detta utgör dels en problembakgrund, dels grund för återkoppling i såväl delstudier som syntesanalys. Dessutom bedömer vi det nödvändigt att anlägga ett längre tidsperspektiv på den lokala ekonomin – både bakåt och framåt. Det är angeläget att ge perspektiv på rådande trender, samt diskutera den lokala ekonomins möjligheter också utifrån mer långsiktiga tidshorisonter.

Frågor som stått i fokus för vår diskussion om forskningsprogrammets inriktning handlar om:

Övergripande: Lokal ekonomi relaterat till hållbar utveckling

- Hur påverkar globaliseringsprocesserna förutsättningarna för lokal utveckling?
- Hur kan lokal ekonomi bidra vid problemlösning för hållbar utveckling?
Är det till exempel möjligt att identifiera normer, värden eller former för organisering inom ramen för lokal ekonomi, som ger öppningar för hållbar utveckling?

Att sammankoppla den lokala ekonomin med frågan om hållbar utveckling är naturligt. Gruppens intresse för lokal ekonomi är till stor del motiverad av hur ekonomisk globalisering och andra makroprocesser ökar samhällets sårbarhet i form av växande miljöhot, samt ökade ekonomiska och sociala obalanser. Hållbarhetsutmaningen framträder också som vår sannolikt största framtidsfråga. FN:s just inledda dekad ”Lärande för hållbar utveckling” kan ses som ett bland andra internationella erkännanden av hållbarhetsfrågans allvar. Detta är en fråga som berör alla samhällsnivåer, men där likafullt den lokala nivån har en särskilt viktig roll som nivå närmast medborgarna och i allmänhet den viktigaste arenan för implementeringen av internationella hållbarhetsdeklarationer. Den lokala ekonomin kan också förväntas få ökad relevans i takt med att en annalkande oljekris (nyligen erkänd av IEA som ett grundläggande hot mot rådande ekonomiska ordning redan inom en ganska snar framtid) antas framtvunga djupgående förändringar i formerna att organisera ekonomin. Sådana förändringar kommer otvivelaktligen att skapa en ökad efterfrågan på såväl förklaringar som lösningar.

Forskningsambitionerna inom gruppen speglar också hållbarhetens samtliga dimensioner. Bland gruppmedlemmarna finns ambitioner att studera:

Social hållbarhet, med fokus på hållbara välfärdssystem och betydelsen av sociala beroenderelationer som grund för samhällsutveckling.

Ekonomisk hållbarhet i form av forskning om hur ekonomiskt livskraftiga och i högre grad finansiellt självbärande lokalsamhällen kan förverkligas (där bland annat frågan om lokala finansieringssystem utgör ett fokus); ekonomier som är socialt ansvarstagande och nära människorna snarare än ansiktslösa och distanserade.

Ekologisk hållbarhet i form av fokus på ansatser att utveckla lokala kretslopp inom strategiskt viktiga områden som livsmedels- och energiförsörjning, liksom på lokal naturresurshantering.

Platsen och dess roll för att förstå och stärka sociala processer

Om den globala ekonomin kan beskrivas som kontextlös gäller det motsatta för den lokala. Lokal ekonomi går inte att diskutera som en kontextlös företeelse. Det lokala rummet – platsen – får rimligen en viktig roll inom ramen för vår forskning:

- Hur kan platsen och platsbundna faktorer förklara aktörers agerande? (till exempel att man ställer upp för varandra utan krav på finansiell motprestation)
- På vilka sätt kan platsbundna faktorer – socialt kapital, identitet, etc. – utgöra en tillgång vid problemlösning? (till exempel som medel att skapa välfärd eller för att tillhandahålla resurser för lokala företag)
- Vad särskiljer den lokala ekonomin i förhållande till samhällsekonomin i stort? Denna fråga sätter inte minst fokus på kontextens roll.

Lokal ekonomi som arena för självorganisering och entreprenörskap

- Aktörsfrågor: Vad driver människor att ta tag i lokala problem, och hur sker detta rent praktiskt? (i termer av organisering och samverkan bland lokala aktörer)
- Samhällsfrågor: Hur svarar den lokala ekonomin på nationella och globala trender? Kan man skönja framväxten av ett nytt lokalt samhällsbygge?

Dessa frågor är empiri-nära, det vill säga: Varför, hur, kring vad samt med vilka resultat organiserar sig människor lokalt?

Metod, empiri, målgrupp

Vår ansats blir att förena fallstudier med andra metodgångar. Till grund för detta har legat en kunskapsteoretiskt inriktad metoddiskussion. Målet är att utifrån en gemensam forskningsfråga studera ett antal ”lokala ekonomier”. De enskilda exemplen kommer å ena sidan att kunna tala för sig själva, som ”berättelser” och illustrationer av de större skeenden som står i fokus för vårt intresse. Men de kommer å andra sidan också att ligga till grund för aggregerad analys utifrån olika dimensioner. För att möjliggöra genererad kunskap utifrån de enskilda fallen har vi diskuterat så kallad *case survey*-metod som ett lämpligt tillvägagångssätt.

Det behöver understrykas att gruppens främsta ambition inte är att producera fler fallstudier; det är inte här det huvudsakliga behovet ligger. Behovet ligger snarare vid syntes: att utifrån de enskilda fallen utveckla analys och instrument för förståelse. Samtidigt ser vi genomförandet av egna fallstudier som en förutsättning för en originell forskning, som också gör det möjligt att tränga djupare in i själva forskningsfrågan. Detta motiveras även med hur de snabba förändringsprocesserna i dagens samhälle ställer krav på uppdaterad forskning.

Egna studier kommer att kompletteras med makrodata på tillstånd och förändringsskeenden, och förstås även förhålla sig till annan forskning på området.

Vi har diskuterat en rad möjliga fallstudier. Särskilt intressant har vi bedömt nätverket *Hållbara bygder*, på grund av de deltagande lokalsamhällenas helhetsinriktade syn på den lokala ekonomin. Även andra lokala ekonomier som kommit till tals vid Lokal ekonomidagarna har bedömts intressanta. Dessutom bedriver flera av oss redan forskning kring lokala ekonomier på olika håll i landet, som kan komma att utgöra fall i vårt tänkta forskningsprogram. Troligen kommer vi att fokusera på ett antal *gemensamma* fall, vilket inte utesluter även genomförandet av individuella fallstudier. Fallstudierna kommer att vara tematiskt orienterade, där vi belyser den lokala ekonomin utifrån olika dimensioner.

En fråga att ta ställning till är även om *internationell komparasion* ska föras in i programmet. Flera av gruppmedlemmarna framhåller värdet av att anlägga internationella perspektiv på frågan om lokal ekonomi. I sammanhanget har OECD då nämnts som en relevant kontaktpart, eftersom lokal ekonomi utgör ett av organisationens fokusområden. Här står vi i så fall inför möjligheten att antingen föra in ett komparativt element redan initialt, eller att vänta till en senare fas när relevanta frågor för jämförande studier kan formuleras på grundval av våra empiriska data.

Målgrupp för vår tänkta forskning är vid sidan av forskarsamhället bland annat: lokala utvecklingsgrupper och projektarbetare; kommunpolitiker; nationella

myndigheter vars ansvarsområden berör vår forskning; samt studenter i ekonomi och andra ämnen.

Begreppsfrågor

Från gruppens sida ser vi ett värde i att anamma etablerade begrepp, samt också förhålla vår forskning till etablerade diskurser. Detta inte minst för att kunna kommunicera våra insatser inom till exempel en etablerad ekonomidebatt. Samtidigt bär vår forskningsinriktning en innovativ prägel, vilket troligen kommer att ställa krav på viss begreppsutveckling.

Det finns anledning att inte låsa definitionen av lokal ekonomi alltför hårt, då detta kan skapa problem med hänsyn till gruppmedlemmarnas olika ämnesinångar och också hämma vår kreativa synförmåga. Ett grepp för att samtidigt undvika relativisering av begreppet är att tydliggöra vad den lokala ekonomin står i kontrast till, dvs. vad denna inte är. När vi har försökt ringa in innebörden av lokal ekonomi återkommer begrepp som egenmakt, hushållning, överblickbarhet, sociala relationer.

Alltjämt återstår att ta ställning i vissa centrala metod- och begreppsfrågor, till exempel:

- Ska den lokala ekonomin beskrivas i termer av en ekonomisk modell, som funktionsmässigt och kanske ideologiskt skiljer sig från samhällsekonomin i stort? Eller handlar det snarare om en komplementär, funktionell relation till övrig samhällsekonomi? Vad ska formuleras som utgångspunkter respektive föremål för empirisk analys?
- Vad definierar det lokala? (a) *Territoriellt*: Är den lokala ekonomin liktydig med den territoriella kommunen, eller handlar det om en av lokala aktörer upplevd närregion? Kan den lokala ekonomin utsträckas i rummet och till exempel innefatta nätverkande mellan lokala aktörer i olika regioner? (b) *Ur aktörssynpunkt*: Kan till exempel multinationella företag med verksamhet i ett lokalsamhälle ses som ett inslag av en lokal ekonomi? Finns här en gråzon?

Gemensamma utgångspunkter

Det råder enighet om att vår forskning behöver vila på vissa gemensamma utgångspunkter. Klart i nuläget är att forskningsprogrammet kommer att bygga på:

- En samlad forskningsfråga till vilken ett antal delfrågor/teman formuleras
- Analysram som redovisar centrala dimensioner, nivåer, samt forskningsbidragens inbördes relation och koppling till forskningsfrågan
- Gemensamma nyckelbegrepp som definieras samt problematiseras av gruppen

- Tecknande av problembakgrund som grund för våra frågor och gruppmedlemmarnas insatser
- Syntesanalys av våra empiriska bidrag

Som tidigare nämnts utgår vi troligen också från ett antal gemensamma fall. En viktig fråga för fortsatt diskussion är hur nära vi kan knyta samman oss teoretiskt. Våra skilda ämnesbakgrunder medför begränsningar för möjligheten att definiera en gemensam teoriram. Kring denna fråga finns också delvis olika uppfattningar inom gruppen. Några pekar på värdet av pluralism och problem som kan följa om vi går i riktning mot en gemensam teoriram. Andra menar att gemensamma referensramar bör eftersträvas i möjligaste mån, för att stärka forskningens ämnesövergripande karaktär. Diskussionen har dock hittills varit allmänt hållen, vi behöver vid kommande gruppmöte mer specifikt klargöra hur vi ser på:

- metateori
- frågan om gemensamma teoretiska analysverktyg
- ambitioner att forskningen ska leda till teoretiska modeller för lokal ekonomi

*För forskargruppen
Björn Forsberg, Umeå Universitet
December 2005*

Böcker och rapporter från Nutek 2002–2006

Cumulative List of Publications issued by the Swedish Agency for Economic and Regional Growth 2002–2006

Nutek har publicerat följande utredningar i bokserien (B).

Nutek has published the following reports from the Booklist (B).

- B 2002:1 Sårbara industriregioner
- B 2002:2 Klistriga kluster eller globala glidare
- B 2002:3 Sveriges verkstadsleverantörer
- B 2002:4 Hur arbetar man med regionala företagsnätverk?
- B 2002:5 Att ge kluster kraft

- B 2003:2 Miljöarbete i småföretag
- B 2003:4 Tillväxt i småföretag
- B 2003:5 The Mapping of Business Progress in Sweden
- B 2003:6 Små företags förväntningar på ett svenskt EMU-inträde
- B 2003:7 Kvinnors företagande
- B 2003:8 Unga kvinnor och män – morgondagens företagare?

- B 2004:1 IT i småföretag
- B 2004:2 Generationsskiften i företag
- B 2004:3 Lokal ekonomi för hållbar tillväxt
- B 2004:4 Analyser för regionalt utvecklingsarbete
- B 2004:5 Det lönsamma miljöarbetet
- B 2004:6 Ägarskiften och ledarskiften i företag

- B 2005:1 Tre strategier för hållbar utveckling
- B 2005:2 Vem vill bli företagare?
- B 2005:3 Entreprenörskap för växande företag
- B 2005:4 De bortglömda innovationerna
- B 2005:5 Organisera för näringslivets medverkan
- B 2005:6 Den invandrade tillväxtkraften

- B 2006:1 Lokal ekonomi för hållbar tillväxt. Ny omarbetad upplaga
- B 2006:2 Entreprenörskapsbarometern 2005 – unga mer positiva till att bli företagare

Nutek har publicerat följande utredningar i rapportserien (R).*Nutek has published the following reports from the Reportlist (R).*

- R 2002:01 Metodik för miljöanpassad produktutveckling i små och medelstora företag
- R 2002:02 Riskkapitalbolagens aktiviteter. Fjärde kvartalet 2001
- R 2002:03 Social redovisning och sociala bokslut
- R 2002:04 Regionalpolitiskt finansiellt stöd. Budgetåret 2001
- R 2002:05 Riskkapitalbolagens aktiviteter. Första kvartalet 2002
- R 2002:06 Nätverk och driftiga människor
- R 2002:07 De små och medelstora företagens förberedelser och övergång till euro inom valutaunionen EMU
- R 2002:09 Företagens villkor och verklighet
- R 2002:11 Klusterutveckling i Göteborgsregionen
- R 2002:13 Indikatorer för regional utveckling
-
- R 2003:01 Riskkapitalbolagens aktiviteter. Fjärde kvartalet 2002
- R 2003:02 Entreprenörskola
- R 2003:03 Kvinnor och män som jordbrukare
- R 2003:04 Problem och möjligheter vid nyetablering
- R 2003:05 2003 års uppföljning av såddföretag. Insatser under 1994–2001
- R 2003:06 Finansieringsmöjligheter
-
- R 2003:07 Environmental work in small Enterprises
- R 2003:08 Riskkapitalbolagens aktiviteter. Första kvartalet 2003
- R 2003:09 Regionalt utvecklingspolitiskt finansiellt stöd och projektverksamhet
- R 2003:10 Riskkapitalbolagens aktiviteter. Andra kvartalet 2003
-
- R 2003:11 Utvecklingen för riskkapitalbolagens portföljbolag
- R 2003:12 Medelstora företag
- R 2003:13 Nationell samordning för regional utveckling
- R 2003:14 2003 års uppföljning av såddföretag. Insatser under åren 1994–2002
- R 2003:15 Riskkapitalbolagens aktiviteter. Tredje kvartalet 2003
- R 2003:16 Utvärdering av statsbidraget till Lokala Kooperativa Utvecklingscentrum
- R 2003:17 Förenklingar i förvaltningen av strukturfonderna
-
- R 2004:01 Riskkapitalbolagens aktiviteter. Fjärde kvartalet 2003
- R 2004:02 Blivande företagskor?

- R 2004:03 Kvinnors företagande, en avspegling av samhället
R 2004:04 Är det möjligt?
R 2004:05 Produktutveckling för företag i samverkan
R 2004:06 Företagare i sin profession
R 2004:07 Riskkapitalbolagens aktiviteter. Första kvartalet 2004
R 2004:08 Regionala företagsstöd och stöd till projektverksamhet
R 2004:10 Tio frågor och svar om samverkan i småföretag
R 2004:11 Strategiskt arbete för hållbar tillväxt i Östersjöregionen
R 2004:12 REACH – EU:s förslag till nya kemikaliereregler
R 2004:13 Den svenska klustermanualen
R 2004:14 Resurscentra för kvinnor – en kraft för regional utveckling?
R 2004:15 Transportbidraget
R 2004:16 Riskkapitalbolagens aktiviteter. Andra kvartalet 2004
R 2004:17 Utvecklingen för riskkapitalbolagens portföljbolag 1998–2003
R 2004:18 Hur kan staten bidra till ökad tillväxt genom stöd till produktutveckling i små företag?
R 2004:19 Riskkapitalbolagens aktiviteter. Tredje kvartalet 2004
R 2004:057 Hur främjas samverkan?
R 2004:058 Olikhet som drivkraft
R 2004:059 Barns lek, lärande och utveckling
R 2004:062 Nätverk och kluster i Träsvärd 2003
- R 2005:01 Den första anställningen
R 2005:02 Riskkapitalbolagens aktiviteter. Fjärde kvartalet 2004
R 2005:03 Hur kan IT-kompetensen öka i små och medelstora företag?
R 2005:05 Näringslivets administrativa bördor – inkomstskattelagen och angränsande lagstiftning
R 2005:06 Näringslivets administrativa bördor – skattebetalningslagen och angränsande lagstiftning
R 2005:07 Näringslivets administrativa bördor – fyra punktskatter
R 2005:08 Näringslivets administrativa bördor – årsredovisningslagen och angränsande lagstiftning
R 2005:09 Riskkapitalbolagens aktiviteter. Första kvartalet 2005
R 2005:10 Företagens villkor och verklighet 2005
R 2005:11 Miljödriven affärsutveckling. Programbeskrivning
R 2005:12 Miljödriven affärsutveckling. Projektbeskrivning
R 2005:13 Aluminiumprodukter
R 2005:14 Säker trafik för goda affärer
R 2005:15 Uppföljning och resultatutvärdering av regionala företagsstöd och stöd till projektverksamhet – Budgetåret 2004
R 2005:16 Att se det gamla i det nya – handbok i regional klusteranalys

- R 2005:17 Classification and Perception – An Explorative Investigation of Gender Aspects of the Swedish SIC Code as a Classification Tool of Business Activities
- R 2005:18 Riskkapitalbolagens aktiviteter. Andra kvartalet 2005
- R 2005:19 Effektutvärdering av IT.SME.se
- R 2005:20 Seniority and Entrepreneurship
- R 2005:21 Småföretag och offentlig upphandling
-
- R 2005:22 Utvecklingen av riskkapitalbolagens portföljbolag
- R 2005:23 Att främja kvinnors företagande
- R 2005:24 Riskkapitalbolagens aktiviteter, tredje kvartalet

Ett litet urval av skrifter från Nuteks infoserie (Info).

A small selection of publications from Nutek's Informationlist (Info)

- Info 019-2002 Enkla analyser – rAps handbok
- Info 024-2002 Företagerskan
-
- Info 009-2003 Ett starkt entreprenörskap
- Info 013-2003 Gör det nu
- Info 024-2003 Effektivare miljöledningssystem
-
- Info 001-2004 Från osynlig till synlig tillväxt
- Info 034-2004 På egna vingar. Arbetsbok till ”Tills vingarna bär” (1999)
- Info 037-2004 Affärsänglar
- Info 045-2004 Starka regioner
-
- Info 009-2005 Årsbok 2005
- Info 013-2005 Kostnad eller kompetens?
- Info 039-2005 Ledarskap för tillväxt

Lokal ekonomi för hållbar tillväxt

Det som har hänt i småföretagar-Gnosjö, musikundrets Hultsfred och Ishotellets Jukkasjärvi är så osannolikt att det nog egentligen inte har hänt. Tre gudsförgättna småorter utan varken exportindustri eller högteknologi kan helt enkelt inte bli tillväxtunder.

Men – gjort är gjort!

Lokal ekonomi är hemligheten. Här visar femtontalet forskare och bankfolk ett nytt sätt att se på ekonomi – människors engagemang i sina omedelbara omgivningar är rena växthus-effekten för tillväxt, hållbar utveckling, entreprenörskap och socialt kapital.

Överallt i Sverige väntar fler småföretag, kooperativ och byagrupper på chansen att ta itu med den egna ortens problem. Och banker med en annorlunda syn på lönsamhet står i startgroparna för att ge dem det utvecklingskapital som "vanliga" finansieringsinstitut inte vågar slanta upp.

Nutek, Verket för näringslivsutveckling, är en nationell myndighet för frågor inom entreprenörskap, företagsutveckling och regional utveckling. Nuteks syfte är att bidra till hållbar ekonomisk tillväxt och välbefinnande genom fler nya företag, fler växande företag och fler starka regioner.

NUTEK

Verket för näringslivsutveckling

Liljeholmsvägen 32, 117 86 Stockholm
Telefon: 08-681 91 00 Fax 08-19 68 26
www.nutek.se